

Kovács Máté

tudós tanárok
tanár tudósok

Országos Pedagógiai
Könyvtár és Múzeum

TUDÓS TANÁROK
TANÁR TUDÓSOK

Tudós tanárok – tanár tudósok

Bényei Miklós

Kovács Máté

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
2005

Tudós tanárok – tanár tudósok

A könyv megjelenését támogatták:

Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata,
Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Sorozatszerkesztő
Jáki László

ISSN 1586-0450
ISBN 963 9315 93 1

Kiadja az
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
Felelős kiadó: Balogh Mihály
Borító és tördelés: Balázs Gábor

Nyomdai kivitelezés
PG Nyomdaipari Vállalkozás
Felelős vezető: Pallós Géza

Tartalom

Kovács Máté életútja	7
A tanulóévek	8
A középiskolai tanár	13
Az oktatáspolitikus	20
A könyvtárigazgató	30
Az egyetemi tanár	38
Az örökség	48
Írások Kovács Mátéről	58
Kovács Máté válogatott műveinek bibliográfiája	61
 Szemelvények Kovács Máté műveiből	69
A nyári egyetem tíz éve	70
Magyar hivatástudat és magyar parasztság	73
Fazekas Mihály a rokokó költő	76
Magyarságismeret és irodalmi nevelés	79
Szép magyar versek	88
A magyar irodalom szerepe korszerű köznevelésünkben	89
A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének főkérdései	96
Az általános iskola továbbfejlesztése	102
Az általános iskola a megvalósulás útján	105
Egyetem és könyvtár együttműködése Debrecenben	112
Magyar tudománypolitika	124
Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feledatai és szervezeti kapcsolatai	125
A Magyar Enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei	135
A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában	142
Oktatási reform és közművelődés	145
A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában	153
A könyv és könyvtár a társadalom életében	158

Az olvasásvizsgálat főbb kérdései	173
Gutenberg és a modern ember világa	178
Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései	181
Hankiss János	192

KOVÁCS MÁTÉ ÉLETÚTJA

Hazai nevelés- és könyvtártörténetünk immár legendás alakja már életében megkapta egykori diákjaitól, volt hallgatóitól és munkatársaitól azt a tiszteletet amely csak a legjelesebbeknek jut osztályrészül. Nem sokkal halála után egy országos felmérés során a könyvtárosok a magyar könyvtárügy tíz legkiemelkedőbb alakja közé sorolták.¹ Az oktatástörténeti irodalom szintén elismeréssel emlegeti a nevét. Sokrétű tanári, irodalomtudósi, művelődéspolitikai, könyvtárigazgatói és professzori tevékenysége, kiváló tehetsége és kivételes szervezőképessége, egyetemes látóköre és a magyar nemzeti kultúra ügyének elkötelezett és eredményes szolgálata a huszadik század magyar művelődéstörténetének nagyjai közé emeli. S akik személyesen ismerték, tanúsíthatják, hogy emberi nagysága, humanista és demokratikus gondolkodásmódja is méltó volt munkásságának értékeihez.

Kovács Máté kiterjedt életművének, sokak által becsült magatartásának két meghatározó jellemzője volt: politikus és pedagógus volt egész lényében.² Szerteágazó munkásságának – így tudományos kutatómunkának is –, összetett és már fiatalon tekintélyes személyiségének különböző oldalait, elemeit ez a két alkati vonás kapcsolta össze, fűzte egységbe. S pályája a történelmi körülmények alakulása folytán mégis egy köztes, bár mind a politika, mind az oktatás szférájához szorosan kapcsolódó területen, a könyvtárügyben és a könyvtáros-képzésben teljesedett ki.

Pályafutásának monografikus feldolgozása még nem született meg. A művelődés-, és főleg a könyvtártörténet kutatói azonban számos részletet feltártak, az emlékére rendezett két konferencián tanítványai és kollégái jó néhány igényes előadást és szép megemlékezéseket tartottak.³ Az eddigi közlemények, saját írásai, csaknem kiaknázatlanul heverő terjedelmes kéziratok hagyatéka⁴ és más egykorú források alapján kísérlet tehető életútjának vázlatos áttekintésére.

A TANULÓÉVEK

Kovács Máté a huszadik századi magyar népi értelmiségi akár tipikusnak is mondható útját járta végig. Hajdúszoboszlón született 1906. november 11-én. A ma már világhírű fürdőváros a század elején még erősen agrárjellegű település. Mintegy tizenöt és félezer lakójának több mint háromnegyede mezőgazdaságból élt, az ipari és kereskedelmi foglalkozást űzők száma csekély. A népesség döntő hányada református. Elemi tanodáin kívül volt egy fiú polgári iskolája, volt könyvtára, voltak jobbat és többet akaró törekvések, de az alföldi kisváros szellemi élete alapján véve átlagosnak tekinthető.⁵ Kovács Máté egy ötgyermekes református parasztcsalád sarja, testvérei között ő volt a legidősebb. A falusias környezet hatása, élménykincse élete végéig elkísérte, a gyermekkori környezettől soha nem szakadt el véglegesen. Középiskolai tanárként és egyetemi professzorként mindig különös figyelmet fordított a paraszti származású fiatalokra, ahol és ahogyan tudta, egyengette útjukat, művelődés- és könyvtárpolitikusként pedig lehetőségeihez mérten támogatta a népnevelés, a népművelés és a népkönyvtárak fejlesztését.

Kisgyermekként félárván maradt, mert édesapja az első világháborúban elesett.⁶ Ettől kezdve nagyapja gondoskodott róla, ő járatta iskolába is. Különös parasztember lehetett, mert szép kis könyvtárat gyűjtött össze⁷; könnyű elképzelni, hogy élénk eszű unokája nála kedvelte meg az olvasást, és kötelezte el magát a szellem világa mellett.

Kovács Máté kisgyermekként, 1913–1917 között a hajdúszoboszlói református népiskolába járt, majd 1917 őszétől 1921 kora nyaráig a helybeli állami fiú polgári iskolában tanult.⁸ Ennek elvégzése után, 1921-ben a debreceni állami Fazekas Mihály főreáliskola ötödik osztályába iratkozott be. Nagyapja nyilván arra gondolt, hogy így hamarabb önálló keresethez juthat, ám a serdülő fiút nemsokára más tervek kezdték foglalkoztatni. Egy új világ tárult fel előtte, megismerkedhetett a világgal és a magyar irodalom remekeivel, a természettudománnyal

eredményeivel, németül és franciául tanulhatott. S amikor 1925-ben befejezte középiskolai tanulmányait, úgy határozott, hogy a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar-francia szakos hallgatója lesz. A főreáliskola korabeli értesítőiben olvasható adatok arról tanúskodnak, hogy nem volt igazán jó tanuló. Az akkori négy fokozatú minősítési szisztémában mind a négy osztályban elégséges rendű, ami mai fogalmaink szerint közepes átlagnak felel meg. A nyolcadik osztályból az egyes tantárgyak érdemjegyei is szerepelnek az értesítőben: magyar és francia nyelvből is hármas (vagyis elégséges) osztályzatot kapott, holott ezekre az egyetemi szakokra készült. Egyéb források hiányában nem lehet tudni, mivel magyarázható ez a szolid teljesítmény? Esetleg dolgoznia kellett? Nem vonzotta a reáliskola kínálta életpálya? Tanárai egyébként kedvelhették, egyikük később úgy emlékezett rá, hogy „szelíd, jó tanítvány” volt.⁹ Mindenesetre a négy évi átlaghoz képest az érettségije lényegesen jobban sikerült: jó rendű lett. (Rajta kívül csak két jeles és még egy jó minősítés született az osztályban.) Vizsgabizottsági elnöke, Huss Richárd egyetemi tanár tehát kedvező benyomást szerezhett leendő hallgatójukról. Vagyis amikor kellett, egy konkrét, a jövője szempontjából fontos feladat elé került, azt sikeresen oldotta meg, azaz nem a felkészültségével, a tudásával volt a probléma.¹⁰

Ezt egyértelműen bizonyította egyetemi éve alatt is. 1925 őszén kezdte meg tanulmányait a debreceni tudományegyetemen. Szakválasztását minden bizonnyal olvasmányai és iskolai tanulmányai motiválták: a magyar irodalom klasszikusainak és kortárs alkotóinak, alkotásainak csodálata, ismerete, illetve a francia kultúra és történelem értékeinek, hagyományainak tisztelete.¹¹ Hallgatóként nagy lendülettel fogott munkához, igyekezett kielégíteni sokirányú és csillapíthatatlan érdeklődését. Ekkor fordult a modern szépirodalom és az erdélyi kisebbségi magyar irodalom felé. Szépírói ambíciói is voltak, aforizmák és novellák írásával próbálkozott; az utóbbiakban felhasználta szülővárosa paraszti világában szerzett élményeit és népnyelvi emlékeit is.¹² Szeren-

cséjére tanárai között talált egy megértő, atyai mentort, Hankiss Jánost, a Francia Intézet professzorát, aki jóindulatúan támogatta törekvéseit. Talán az ő közbenjárására kapta meg az 1926/27. tanév második félévében Debrecen város huszonöt pengős segélyét, ami nehéz anyagi helyzetén könnyített.¹³ S amikor a tanév végén, az első szakvizsga letétele után franciaországi ösztöndíj iránt folyamadt, professzora írt hatásos ajánlást számára, felismerve benne a majdani tudós formálódó erejűeit: „Tudományos érdeklődését különösen a modern szépirodalom tanulmányozása köti le. Azt hiszem, megfelelő vezetés mellett s perspektívájának tágulásával értelmes munkása lesz különösen a napjainkban oly fontos irodalomelméletnek.”¹⁴

Az ösztöndíjat elnyerte, így a harmadik, 1927/28-as évfolyamot Párizsban végezte, a Sorbonne egyetemen, a Faculté des Lettres hallgatójaként. Az Országos Ösztöndíjtanács hivatalos kiadványa arról tanúskodik, hogy tökéletesen megfelelt támogatói elvárásainak: rengeteget tanult, szorgalmasan látogatta a könyvtárakat, ismerkedett a francia főváros kulturális életével. Mint harmadéves tanárjelölt, mindkét félévben előadásokat hallgatott a francia irodalomtörténet, nyelvészet, pedagógia és esztétika köréből. A Bibliothéque Nationale-ban és több más könyvtárban anyagot gyűjtött szakdolgozatához, amelynek tárgya: Le progrès de la découverte psychologique au lirisme français du XIX. siècle. E téma kutatása közben Hankiss János itthoni tanácsait követte: a francia líra pszichológiai vonatkozásainak történeti változásait részleteiben kívánta bemutatni a romanticizmus érzelmességétől Valéry intellektualizmusáig. Tájékozódott a francia dráma modern irányzatai felől is: Strowsky sorbonnei professzor e tárgykörben meghirdetett előadásait hallgatta és sokat járt színházba. Olvasmányainak egyik része szintén a francia szellem megismerésére irányult. Hazafelé hosszabb franciaországi tanulmányutat is tett. A valószínűleg saját maga által fogalmazott beszámoló kitért arra is, hogy „egészen különös érzékenységgel, érdeklődéssel és kedvvel kereste a speciálisan francia problémákat.”¹⁵ Nyilván ekkor mé-

lyította el francia nyelvtudását, és aligha kétséges, hogy ekkor került végérvényesen a francia kultúra, a francia mentalitás hatása alá.

Párizsban írhatta meg és küldte el a cívisvárosba Bánffy Miklós új regényéről (Reggeltől estig) írt könyvismertetését, amely bizonyára szintén professzora biztatására született. A Hankiss János szerkesztette Debreceeni Szemle 1928. évi első számában jelen meg; ez volt Kovács Máté első írása, amely nyomtatásban napvilágot látott.¹⁶

Hazaérkezése után, vagyis 1928 nyarán Hankiss János bevonta a másik két professzortársával kezdeményezett és az előző esztendőben indított Nyári Egyetem munkájába. A külföldieknek szervezett tanfolyamok egyikén egy jogú tárgyú előadást tolmácsolt – egyszerre franciául és németül.¹⁷ Tehát ekkor már jól beszélt a német nyelvet is.

Sok tennivalóval telt a negyedik, 1928/29-es tanév. Ismét kapott – most már állami – rendkívüli segélyt, ötven pengőt.¹⁸ Újabb recenziót írt, ezúttal Horváth János A középkori magyar vers ritmusa c. kötetéről.¹⁹ Befejezte mindkét szakdolgozatát. A magyar szakon nyelvészeti témát választott. Már 1927-ben elkészült egy összeállítás a hajdúszoboszlói népnyelvről, majd ezt fejlesztette tovább A hajdúszoboszlói nyelvjárás vázlata című, 1929-ben benyújtott szakdolgozatában. Néhány évtizeddel később Sebestyén Árpád nyelvész abban látta a legfőbb értékét, hogy a szülőváros nyelvjárását „még abban az állapotban ragadta meg, amelyben századunk első negyedében lehetett...” Kiemeli kitűnő megfigyeléseit és igen gazdag szójegyzékét. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy szemléletét tekintve még a magyar nyelvjáráskutatás egy korábbi irányzatához tartozik, nem jelöli hangtani finomságokat, és tévesen véli, hogy a vizsgált közegben kettőshangzók nem fordulnak elő.²⁰

Francia szakdolgozatának anyagát zömmel párizsi tartózkodása idején gyűjtötte össze. A téma nem módosult, az eredetileg tervezett cím azonban némileg igen: a következő címmel írta: *Les décunvertes psychologiques dans la poésie lyrique française du XIX. siècle.*²¹ A fran-

cia nyelvű értekezés a pszichológiai felfedezések szempontjából vizsgálja a XIX. századi francia lírát. Fontos állomás a pályán, mert Kovács Máté irodalomtörténeti és irodalomelméleti, valamint oktatás-módszertani tanulmányaiban később is gyakran előtérbe került a szép-irodalmi művek lélektani mozzanatainak és a költők, írók lelki alkatának vizsgálata.

A második szakvizsga letételét, vagyis tényleges egyetemi tanulmányainak befejezését követően a válás- és közoktatásügyi minisztertől újabb ösztöndíjat kapott franciaországi tanulmányok folytatására. Az 1929/30-a tanévet szintén hasznosan töltötte Párizsban. Ekkor még úgy gondolta, hogy francia szakdolgozatát fejleszti tovább doktori disszertációvá; ehhez keresett további adalékokat a nemzeti könyvtárban és a többi nagy gyűjteményben. Elsősorban azt vizsgálta – ekkoriban elmélyülő érdeklődésének megfelelően – „milyen okok vezetnek a modern költőt arra, hogy a lírai költeményekben főként énjének fel nem tárt rugóit mutassa meg.” Közben különféle irodalomtörténeti és lélektani előadásokat hallgatott a Sorbonne egyetemen. Foglalkozott a jelenkor francia irodalmával és a színházzal is. Eljárt az irodalmi szalonokba, rendszeresen látogatta a múzeumokat és a képzőművészeti kiállításokat, vagyis – ahogy ő maga írta – „igyekezett minél alaposabban megismerkedni a francia szellemi élettel.”²² Miután az ösztöndíjas idő letelt, szétnézett Olasz- és Németországban, Angliában és Ausztriában is.²³

A következő, 1930/31-es tanévben a vallás- és közoktatásügyi miniszter tanárjelöltként ezer pengős belföldi tudományos kutató ösztöndíjban részesítette, még mindig francia irodalmi tanulmányai támogatására.²⁴ Ezt félévig élvezhette. Az első félév végén tette le utolsó vizsgáit a debreceni tudományegyetemen, azaz 1931-ben szerzett magyar-francia szakos gimnáziumi tanári oklevelet.²⁵

A KÖZÉPISKOLAI TANÁR

A széles körű műveltséggel rendelkező, kiválóan felkészült, világlátott fiatal értelmiségi élete újabb fordulópontja előtt állt. A diploma megszerzése után, 1931. február 16-tól a tanév végéig a Tisza István Tudományegyetem Könyvtárában alkalmazták ideiglenes szolgálatra. Órábére 0.35–0.65 pengő között lehetett, mert az évkönyv szerint a könyvtári rendkívüli munkaerők ennyit kaptak.²⁶ Ősszel, az új tanév elején aztán megkezdte középiskolai tanári pályáját.

1931. szeptember 1-jétől a nyíregyházi ágostai hitvallású evangélikus Kossuth Lajos Reálgymnázium kormányzótanácsa helyettes tanárrá választotta, az akkor kialakított magyar-francia tanszékre. Magyarat tanított az első és ötödik, franciát az ötödik és a hetedik osztályban, összesen heti 18 órában. Nagyon aktívan mutatkozott be: francia társalgási gyakorlatokat tartott – rendkívüli tárgyként – kezdőknek és haladóknak heti három-három órában; az iskola ún. liceális kurzusán „Az írói egyéniség és a modern szépirodalom” címmel vállalt előadást. A következő tanévben tovább vitte osztályait magyar és francia nyelvből, folytatta a francia társalgási gyakorlatok vezetését; egyúttal ő lett a VI. osztály (ahol franciát és magyart is tanított) osztályfőnöke, valamint a tanárkari jegyző, és rábízta az ifjúsági könyvtár őrének teendőit is. Az 1933. május 3-i szülői értekezleten „Hogyan tanuljunk” címmel gyakorlati tanácsokat adott a szülőknek arról, mi módon szoktassák rá gyermekeiket a helyes tanulásra. Az 1933/34. tanévben új tantárgyat is kapott, a második osztályban szépírást tanított. Ő lett a Bessenyei önképzőkör társelnöke is.²⁷

E tanév vége felé, 1934. május 23-án Kovács Mátét a nyíregyházi városi felső kereskedelmi iskola francia tanszékére választották meg helyettes tanárnak. „Igen sok jót hallottunk az új kollégáról” – jegyezte meg az igazgató. A következő értesítőben ugyanő nyugtázta: a felügyelő bizottság jól döntött, „reményeinket benne megvalósítva láttuk, sajnos 1935. február közepén, tekintettel arra, hogy a debreceni állami reálgymnázium-

hoz nyert megbízást, körünkből eltávozott.” Amíg ott volt – február 15-ig –, heti 22 órában tanított, mégpedig öt tárgyat: franciát a második-negyedik, németet, magyar, történelmet és kereskedelmi ismereteket (!) az első osztályban.²⁸

Energiájából külső, ún. társadalmi feladatok vállalására is futotta. 1932/32-ben a nyíregyházi egyetemi és főiskolai hallgatók Szabolcs vezér bajtársi törzsének törzsfője; rendezett egy dísz- és egy kultúrtáborozást, s mindkét helyen megnyitót mondott. 1932/33-ban belépett a Szabolcs vármegyei Bessenyei Körbe, a december 2-i emlékűnnepen felolvasta „Arany János lelki fejlődése” című tanulmányát, az egyik szakosztályában február 11-én „A francia gótika remekei” címmel vetített képes előadást tartott. A márciusi 15-i városi ünnepségen ő volt a szónok. 1933/34-ben újabb felkéréseknek tett eleget: a helyi Rotary Club titkára lett és meghívták a Szabolcsi Szemle szerkesztőbizottságába.²⁹

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1935. január 30-án alkalmazta Kovács Mátét a debreceni állami Fazekas Mihály reáliskolában (ahol éppen e tanévtől indíthattak reálgimnáziumi osztályt is) óraadó helyettes tanárként. Február 16-tól magyart és franciát tanított, továbbá játékdélutánokat vezetett. Az 1935–36. tanévben osztályfőnöki feladatot kapott, és két órában még természetrajzot is oktatnia kellett. Egy csoportban francia társalgási tanfolyamot tartott, és rábízták az önképzőkör irányítását. A következő tanév első félévében itt is beszélt az első osztályos tanulók szülői értekezletén itt is elmondta „magas színvonalú, mindvégig lebilincselő, értékes és alapos előadását: „Hogyan tanuljunk?” címen. Gyakorlati értékű tanácsokat adott a szülőknek, hogyan ellenőrizhetik és irányíthatják a legeredményesebben gyermekeik otthoni tanulását. Nagy felkészültséggel tárgyalta a kérdés összes ágazatát, derűs humorával fűszerezve ötletes megállapításait. Szeretetre méltó közvetlenséggel maradandó értékű útbaigazításokat adott a nagy érdeklődéssel hallgató szülőknek a gazdaságos tanulás lélektanáról és technikájáról. A közönség zajos tapssal jutalmazta meg a szellemes előadót.” Ekkor már

kevesebb órája volt, mert tanított az 1936 őszén megnyílt állami gyakorló gimnáziumban is, mégpedig franciát. 1937. július 1-jével rendes tanári kinevezést kapott. de 1938 februárjától áthelyezték a gyakorló gimnáziumba. Az igazgató búcsúszavaiban nagy veszteségként említette a távozását és kiemelte: ide járt középiskolába is, és tanártársaival szemben „mindenkor határtalan tisztelettel és kitüntető figyelmességgel viseltetett. Vonzó egyéniségével, szelídségével, nyájasságával megnyerte mindnyájunknak szeretetét, pontosságával és rendszertetével, gazdag tudásával és tervszerű-módszeres munkájával, önképzőkori társelnökségével lelkesen és eredményesen szolgálta intézetünket: a nemzeti művelődés ügyét.”³⁰

Reáliskolai órái mellett már 1935–36-ban szakelőadója a Középiskolai Tanárképző Intézetnek: az első félévben Francia stílusgyakorlatok, a másodikban A francia nyelv tanításának középiskolai módszertana címmel tartott heti két órában előadásokat francia szakos tanárjelölteknek. A következő tanévben három kurzusa is volt: Rendszeres francia nyelvtan, A francia irodalom középiskolai feldolgozása, Francia nyelvtani és stílusgyakorlatok.³¹

Az állami Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának felállítását a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1936. szeptember 10-án rendelte el, és szeptember 22-én volt a tanévnyitó ünnepség. Kovács Máté külső oktatóként kezdettől fogva részt vett a munkában, majd a miniszter 1937. december 18-án rendes gimnáziumi tanárnak nevezte ki. Hamarosan lehetősége nyílt arra, hogy 1938. március 21–22-én tanulmányutat tegyen Budapesten az ottani Gyakorló Gimnáziumban és a székesfőváros Irányító Polgári Iskolájában. Ekkor már magyart is tanított, és ő volt az értekezleti jegyző. S természetesen a tanárjelöltekkel is foglalkoznia kellett, és olykor bemutató tanításokat tartott. 1938. szeptember 12-én az egyik osztályban Trefort Ágoston egykori kultuszminiszter érdemeiről emlékezett meg, a november 25-i szülői értekezleten az új Rendtartás nevelési elveiről beszélt. Az 1939–40. tanévben osztályfőnök és az if-

júsági könyvtár őre lett; október 16–26. között részt vett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Budapesten rendezett táj- és népkutató tanfolyamán; április 24-én a szülői értekezleten „Nyelvvédelem” címmel tartott előadást. 1940. december 30-án előrelépett a ranglétrán: a minisztérium gyakorló gimnáziumi tanárrá nevezte ki. Az 1941–42. tanévben ismét új feladatot kapott (a régi-ek mellé): önképzőkör vezetője lett; az ún. módszeres értekezletek egyikén, 1942. április 17-én A szülőföldismeret szerepe az irodalmi nevelésben tartott előadást. Az utolsó hónapok, amelyeket a gyakorló gimnáziumban töltött, az 1942–43. tanév első felévé. Ekkor a magyar és francián kívül két osztályban egy-egy órában honvédelmi ismereteket is tanított; a módszeres értekezleteken november 20-án A korszerű magyar irodalmi nevelés főbb nehézségei, november 26-án A kezdőfokú francia oktatás című bemutatóval szerepelt. A naptári év végén, 1943. január 1-jétől a kultuszminiszter a debreceni tankerületi főigazgatósághoz osztotta be. Igazgatója így köszönt el tőle az iskola évkönyvében, magasra értékelve itteni teljesítményét: „Azon tanáraink közül való volt, akik az intézet alapítása óta dolgoztak velünk, s segítettek kialakítani azt a szellemet, amely iskolánk munkáját jellemzi. Szaktárgyai tanításának kitűnő mestere volt, az ifjúságnak megértő szívű nevelője és jó kar-társ. Őszinte szívvel kívánjuk, hogy felfelé ívelő pályá-ján továbbra is Isten áldása kísérje.”³²

Kovács Máté a főreáliskola tanáráként lett az 1935–36. tanévben az egyetem tiszteletbeli (fizetés nélküli) tanársegéde, valamint francia lektora. A Francia Intézet vezető tanára ekkor a már említett Hankiss János. Egy kései nekrológjában Kovács Máté kimondatlanul is elárulja, hogy rendkívüli hatást gyakorolt rá professzora sokoldalú munkássága, kiterjedt népművelő és népszerűsítő, itthoni és külföldi kulturális szervező munkája, közvetlen személyisége és mély humaniz-musa.³³ Valószínűleg őt tekintette példaképének, és valóban sok hasonlóság van kettőjük tanári magatartá-sában.

Lektorként a francia irodalom és nyelvészet köréből az évek során több stúdiumot is hirdetett: eleinte inkább beszéd-, stílus és fogalmazási gyakorlatokat vezetett, majd a különböző korszakok (a XII. századtól a XIX. századig) francia irodalmi olvasmányairól tartott órákat.³⁴ Olykor más fórumokon is szerepelt: az 1937 márciusi kultúrdélutánon: „Molière kora és színháza”, az Árpád Bajtársi Egyesület kultúrdiplomáciai előadás-sorozata keretében „A magyar diák Franciaországban hajdan és most” címmel beszélt.³⁵ Összeállított egy tudományos igényű bibliográfiát is, amely a Francia Intézet kiadványairól és a francia szakon megvédett bölcsészdoktori disszertációkról tájékoztatta a szakembereket.³⁶ Egyetemi megbízatása révén került a Collegium Hungaricum Szövetségbe is.

Az 1937–38. és az 1938–39. tanévben folytatta munkáját a Középiskolai Tanárképző Intézetben: a francia szakos tanárjelölteknek nyelv- és stílusgyakorlatból tartott foglalkozásokat. Aztán két évet kihagyott, majd 1941–42-ben és 1942–43-ban már a magyar irodalomtanítás módszertanáról adott elő.³⁷

Még a nyíregyházi evangélikus gimnáziumban tanított, amikor 1933 nyarán a debreceni Nyári Egyetem titkára lett.³⁸ Minden bizonnyal Hankiss János, a szünidei tanfolyamok egyik szervezője és igazgatója ajánlotta erre a feladatra, amely meggyőző nyelvtudást, optimális tárgyaló képességet, szervezői tehetséget és széleskörű tájékozottságot követelt. Kovács Máté igazolta a várakozásokat. Két esztendő múlva már ő volt a Nyári Egyetem főtitkára, és 1942-ig töltötte be ezt a tisztséget. Hozzáértő és odaadó tevékenysége jelentékeny mértékben hozzájárult az Európa-szerte, sőt Amerikában is elhíresült rendezvény sikeréhez. Milleker Rezső, a Nyári Egyetem igazgatója 1939. évi jelentésében így vélekedett róla: „előrelátása és szakértelme a rendkívüli körülmények között is mindig megtalálta a helyes és célravezető megoldást...”³⁹ Mentora, Hankiss János 1942-ben hasonlóan látta a szerepét: „Kitűnő vezetőképessége, nyugodt, mindig megfontolt magatartása, körültekintő, a legapróbb részletekre is figyelő előrelátása, tapasztala-

tai a nyári egyetem kényes, sok ütköző érdeket egyesítő munkásságának ez évben is nélkülözhetetlen feltételei voltak.”⁴⁰ Természetesen a Nyári Egyetem szervezése előnyösen járult hozzá Kovács Máté személyes fejlődéséhez is. Nemzetközi hírű tudósokkal találkozott, közelről érzékelhette a tudományos problémák sokaságát, kapcsolatokat épített ki, és érlelődtek pozitív emberi tulajdonságai: következetessége, emberséges szigora, munkabírása stb. Közvetlen közreműködésével szintén igyekezett a kurzusok színvonalát emelni: francia magyarázatokkal magyar nyelvet tanított a franciák és franciaul tudók számára, 1936-ban két előadást tartott „A modern irodalmi élet lélektani problémái” címmel. A Nyári Egyetem tízéves jubileumára írt – ám névtelenül megjelent – füzetében a rendezvényt a tudományosság egyik terrénumaként szemlélte; szerinte a nyaranta ismétlődő tanfolyam vezetése tudományos probléma: „itt a tudomány fejlesztésének új műfaja alakul ki, mert a Nyári Egyetem közössége nem hasonlít semmi más közösséghez (szélesebb és mégsem kevésbé mély, hiszen tele van komoly szakemberekkel), mert a Nyári Egyetem előadóasztala nemzetközi fórum, amelynek légköre szintézisalkotásra s másfelől a magyar jelleg tisztázására, tudatosítására ösztökél, és mert az előadók ebben a környezetben érzik, hogy legtitkosabb problémáikat, a kerékvágásból kizökkenő elgondolásaikat itt olyan közösségen próbálhatják ki, amely éppoly figyelmes, mint amilyen türelmes, s amely már megszokta a nagy kezdeményezések ritka élvezetét.”⁴¹

Kovács Máté neve középiskolai tanárként, egyetemi oktatóként, a Nyári Egyetem egyik szervezőjeként, a Debreceni Szemle szerzőjeként hamar ismertté vált Debrecenben. Városa kulturális életének később más fórumokon is tevékeny részese lett. A negyvenes évek elején a Csokonai Kör örökös tagja, egyúttal a progresszívebb irodalmi-szellemi csoportosulás, az Ady Társaság választmányában is helyet kapott.⁴² Hajdúszoboszlóról hozott és a cívisvárosban felerősödött plebejus szemlélete, a népből-nemzetben gondolkodó értelmiségi magatartás vezette el néhány országos kezdeményezéshez:

bekapcsolódott a Magyar Népművelők Társaságának munkájába, recenziókat adott a Magyar Lélek c. folyóiratnak, 1939-ben két írása is megjelent a rövid életű Országépítés c. orgánumban.

Erre a két cikkre a kevés figyelmet fordított eddig a kutatás. Holott mindkettő jellegzetes terméke akkori gondolatvilágának, a magyarság sorsán töprengő felelősségérzetének. Az első közleményben a közeledő háborús veszély árnyékában azt fejtegette – szembefordulva a revíziós eufória hullámával –, hogy a nemzeti megújulásnak, a gazdasági, társadalmi és szellemi élet elkerülhetetlen reformjának alapvető feltétele a Kárpát-medence népeinek testvéri megbékélése, új egységbe forrása, a hajdani álmok, a Dunai Egyesült Államok megvalósítása.⁴³ A másodikban arról szólt, hogy az egész magyarság jövőnek kulcskérdése a magyar parasztság felemelése: „a nemzeti megújulásunk csak parasztságunk népi életközösségünkbe való testvériesülésével alapozható meg.” Új földműves életforma, korszerű falusi hivatásszervezet kiépítésére, a nemzetnevelés kiterjesztésére van szükség: napközi otthonok, elemi iskolák létesítésére, könyvsorozat és megfelelő lapok kiadására, a faluközösségek kulturális életének és a katonai nevelésnek a meg-, illetve átszervezésére. Az eszmefuttatásban csírájában egy egész művelődési, népoktatási rendszer tárul az olvasó elé.⁴⁴ Számos elem a későbbi művelődéspolitikus nézetei, tervei között is felbukkan.

A harmincas évek derekán vett határozottabb irányt Kovács Máté tudományos kutató pályája. Szakított a szépirodalmi ambíciókkal, utolsó – ismert – próbálkozása egy népies tárgyú elbeszélés.⁴⁵ Feladta korábbi témáját, a francia líra pszichológiai vetületének vizsgálatát is, újabb önálló publikációja ezután már nem jelent meg róla. Valószínűleg a földrajzi távolság, a forrásokhoz és a szakirodalomhoz való hozzáférés itthoni szűkös lehetőségei miatt döntött így. Egyre inkább a magyar irodalom, közelebbről a XVIII. század végi alkotók felé fordult. Doktori disszertációját a felvilágosodás jeles, plebejus szellemiségű debreceni alakjáról írta, Fazekas Mihály a rokokó költő címmel. 1939 őszére fejezte be, no-

vember 22-én mutatta be a debreceni Tisza István Tudományos Társaság első osztályának ülésén.⁴⁶ Talán nem érdektelen a mű gondolatmenetét vázolni: az első részben a költő lelki alkatát vizsgálja, majd élményvilágát és művészi képzeletét, aztán megformáló művészetét, ízlésirányait, végül összefoglalja Fazekas költészetének hatását az irodalmi közvéleményre. A disszertációt hamarosan hivatalos is megvédte, a szövegét az imént említett Társaság kiadta. Majd 1940. március 19-én Kovács Mátét bölcsészdoktorrá avatták.⁴⁷

Nem sokkal később a Magyar Népművelők Társaság arra kérte fel, hogy a Magyar klasszikusok című filléres sorozata számára rendezzen sajtó alá két füzetet. Nyilván örömmel vállalta, mert egyrészt szűkebb kutatási témájához kapcsolódó költőkről volt szó, másrészt felismerte, hogy az olcsó kiadványok olyan széles néprétegekhez (és a középiskolás diákokhoz) juthatnak el, akik egyébként nem részesülhetnének a magas irodalom élményéből. 1941-ben adta közre – bevezetővel ellátva Fazekas Mihály Lúdas Matyiját és néhány válogatott költeményét, valamint a Gvadányi József kevésbé ismert Rontó Pál c. elbeszélő költeményét.⁴⁸

AZ OKTATÁSPOLITIKUS

Professzora, Hankiss János biztatására és hívására hamarosan az oktatásügy irányításában kapott helyet. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1942. december 17-én kelt rendeletével 1943. január 1-jei hatállyal Kovács Mátét a debreceni tankerületi főigazgatósághoz osztotta be szakelőadói teendők ellátására.⁴⁹ Az új feladat nem volt idegen tőle, hiszen korábban is foglalkoztatták oktatáspolitikai kérdések⁵⁰, és rengeteg tapasztalatot szerzett a középiskolák és az egyetem tantermeiben, valamint a Nyári Egyetem főtitkáraként.

Mindössze egy félévet töltött friss munkahelyén, mert 1943. július 1-jétől az Országos Közoktatási Tanács, az egyik legfontosabb irányító szerv ügyvezető igazgatója lett.⁵¹ Budapestre költözött, mint kiderült

végleg. Magával vitte a Tiszántúl és Debrecen függetlenségi, demokratikus és népies hagyományait.⁵²

Ekkori munkásságából két könyv emelendő ki. Mindkettő 1944-ben jelent meg, tehát hazánk rendkívül súlyos, válságos időszakában. Kiss Árpáddal közösen szerkesztette a Magyarságtudomány és nemzetnevelés c. kötetet, amelyben a Nyári Egyetem magyarságtudományi előadássorozatában elhangzott tanulmányokat foglalták egybe, a nevelők és az érdeklődő nagyközönség tájékoztatására. A mára csaknem teljesen elfeledett Debreceni könyvek c. sorozatban látott napvilágot, a város támogatásával. A szándék nemes: a nemzeti önismertet szolgálata, az európai ember szellemi válságának enyhítése, olyan időpontban, amikor a német megszállás nemzeti függetlenségüket veszélyeztette, a háború vérzivatarra pedig az emberi kultúrát, a humánusmot. Kovács Máté az irodalmi nevelés hivatásáról értekezett: ennek célja a teljesebb emberség, a fejlett műízlés kifejlesztése, a magyar szellemiség alapvonásainak éreztetése, élménnyé tétele, továbbá a teljesebb és helyesebb nemzetkép kialakítása.⁵³

A másik kiadvány a Magyar Népművelők Társasága által közzétett Szép magyar versek c. antológia. Kovács Máté szerkesztette, „a verskedvelők mindennapi használatára.”⁵⁴ A válogatás tematikus, hogy így is közelebb vigye a költeményeket az olvasóhoz. Kevésbé ismert költőket is bemutat, és teret ad az általa különösen kedvelt erdélyi magyar líra legszebb darabjainak. A művelődéspolitikai, népművelői cél itt is megfigyelhető, akárcsak a tanári mentalitás: a bevezető végén azt magyarázza, hogyan kell verses kötetet olvasni, hogyan lehet eljutni a megértésig.⁵⁵

1945 tavaszán, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenből felköltözött Budapestre, és Teleki Géza gróf kultuszminiszter kiegészítette hivatali apparátusát, az Országos Köznevelési Tanács működését május 15-ével beszüntették, Kovács Mátét pedig gimnáziumi igazgatói rangban a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium fogalmazái karába osztották bel. Július elején Teleki Géza minisztériumi osztálytanácsossá nevezte ki és

együttal megbízta az akkor felállított nevelési ügyosztály vezetésével és megszervezésével. Majd november első felében a miniszterelnök miniszteri tanácsossá léptette elő. A nemzetgyűlési választások után, 1945. november 15-én a Nemzeti Parasztpárt delegáltja, Keresztury Dezső lett az új miniszter, aki 1946. február 11-én az ugyancsak parasztpárti Kovács Mátét állította a kiemelt szerepkörű, közvetlenül a tárca vezetője által irányított elnöki ügyosztály élére. Nem sokkal azután, hogy a koalíciós pártok közötti megegyezés nyomán Keresztury Dezső megvált tisztségéről és helyét a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt politikusa, Ortutay Gyula foglalta el, a Nemzeti Parasztpárt a neki juttatott egyik politikai államtitkári posztra a negyvenedik életévét pár hónappal azelőtt betöltött Kovács Mátét jelölte. A minisztertanács 1947. április 10-én hagyta jóvá a javaslatot, a köztársasági elnök pedig április 14-én írta alá a kinevezést. Ekkortájt már a Nemzeti Parasztpárt Politikai Bizottságának tagja, majd az augusztusi választásokon országgyűlési képviselője. A kormány újabb átszervezésekor, 1949. január 14-én megerősítették funkciójában, de néhány héttel később, csaknem napra pontosan a kinevezés második évfordulóján, 1949. április 11-én a köztársasági elnök „saját kérelmére” felmentette politikai államtitkári tisztségéből.⁵⁶ A későbbi kutatások feladata kideríteni, milyen okok játszottak közre e döntésben, és mi rejtett a „saját kérelmére” kitétel mögött. Bárhoggy történt is, Kovács Máté pályájának egy szakasza ismét lezárult. Távol került a direkt politizálástól, visszavonul a pártvezetésből és az újabb választásokon már nem jelölték képviselőnek. Minisztériumi és parasztpárti tapasztalatait, kapcsolatait azonban a művelődés, közelebbről a könyvtárügy területén gyümölcsözően kamatoztatta.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Kovács Máté feladatköre fokozatosan bővült. Már 1945 májusában megbízást kapott az oktatásügy reformtervezetének kimunkálására. A demokratikus átalakulás követelményeihez igazodó, az iskolarendszer egészét felölelő, javarészt általa fogalmazott, „A magyar közneve-

lés korszerű kifejlesztése” című, közel száz oldalas program július végére lett kész és a minisztérium hivatalos tervként fogadta el.⁵⁷ Alapvető téziseit Kovács Máté egy terjedelmesebb cikkben és egy interjúban is kifejtette.⁵⁸ A nevelésügyi osztály voltaképpen a tervezet végrehajtásán dolgozott, a népi adminisztratív teendők és a nemzetiségi ügyek elvi vonatkozásai mellett. Az elnöki ügyosztály a művelődéspolitikai irányelvek összeállításával, a jogszabályok előkészítésével foglalkozott, és idetartoztak a központi igazgatás ügyei is. Ezen túlmenően mint miniszteri tanácsos Kovács Máté felügyelte a gazdasági ügyosztály munkáját is.

Hatásában legnagyobb horderejű vállalása az általános iskolák megszervezésének országos irányítása, az általános iskolai tanterv teljessé tétele, az új tankönyvek megírása és közzététele volt. Ezen új iskolafajta lényegéről több cikket is közölt. Ő szerkesztette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tevékenységéről 1946 májusában kiadott Mai magyar művelődéspolitikai tájékoztatót. A minisztériumi ügyosztályok előzetes anyagai alapján ő állította össze – két munkatársa közreműködésével – „A magyar közművelődés hároméves terve” című, kéziratos hagyatékában fennmaradt dokumentumot. Ennek elvi bevezetőjét – „Szempontok és alapelvek a hároméves közművelődési tervhez” címmel – Kovács Máté írta, és a beruházási terv indoklásában szintén az ő mondatai köszönnek vissza. Ez a mélyebb elemzésre és történeti értékelésre váró művelődés- és sportpolitikai program még mentes a majdani, ún. pártállami időszak terveinek ideológikumától és illuzionizmusától. A bevezető szempontsor tíz-tizenöt éves távlatban vázolja fel mindazt, ami kulturális téren kormányzati szinten megvalósítandó, elérendő: a köznevelés, az iskolarendszer reformjának továbbvitele; a tudomány és a művészetek fejlesztése; a szabadművelődés eszköztárának és infrastruktúrájának kiépítése; a könyvtárügy egységes megszervezése; népkönyvtárak és népkönyvtári körzetek létesítése; a tömegsport felkarolása stb. A beruházási tervszámok viszont három esztendőre szóltak.⁵⁹

Politikai államtitkárként Kovács Máté gyakorlatilag minden olyan kérdéssel találkozhatott, amely a kultusz-minisztérium hatáskörébe tartozott. Ezen időszak legjelentősebb feladata az állam és az egyházak közötti viszony rendezése, az állam és az egyház szétválasztása, az iskolák államosítása volt. Ekkor gyorsult fel a tudományos élet újjászervezése és a Magyar Tudományos Akadémia reformja is. Készült egy törvényjavaslat a köznevelés egységének biztosítására – a VKM irányítása alá utalva az óvodákat, valamint az alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézményeket –, amelynek indoklását Kovács Máté fogalmazta. Behatóbban érdeklődött a szabadművelődés iránt is; ezt a területet egyébként közvetlenül felügyelte.⁶⁰

Talán az elmondottakból is kitetszik: Kovács Máté nem pusztán minisztériumi hivatalnokként, nem egyszerű végrehajtóként végezte munkáját, hanem a korabeli magyar nevelés- és művelődéspolitikai egyik meghatározó személyisége, jellegadó formálója volt. Kiemelkedő szerepet játszott a demokratikus oktatási rendszer, még tágabban az újtípusú művelődési szerkezet kialakításában.⁶¹ A második világháborút követő évek roppant mozgalmas időszakában, a teljes átalakulás lázában élő országban jó érzékkel talált rá a megoldást sürgető kulturális kérdésekre, és hatékonyan, elismerésre méltó kitartással, kivételes munkabírással kereste a megfelelő válaszokat. Ez tükröződik Keresztury Dezső miniszteri búcsúlevelében, amelyben köszönetét fejezte ki miniszteri tanácsosának „azért a hivatali kötelességteljesítés mértékét meghaladó értékes és hűséges támogatásért, mellyel [...] feladatomban ellátásában segítségemre volt.”⁶²

Szerteágazó minisztériumi munkásságának elemzése, részletekig hatoló tudományos feltárása és természetesen történeti kritikája még hátra van. E helyen megpróbáljuk tömören összefoglalni Kovács Máté korabeli művelődéspolitikai tevékenységének főbb jellemzőit. Kijelölni a tartópilléreit annak a gondolati struktúrának, amely a hajdúszoboszlói és a debreceni gyökerekből táplálkozva, az egyetemes kultúra értékeitől megtermékenyítve és a magyarság sorsával való azonosulás szán-

dékából fakadóan született, és amelynek meghatározó jegyei későbbi munkásságában is felfedezhetők.

Kovács Máté magáévá tette azt a felismerést, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődés szerves egységet alkot, kölcsönhatásban van egymással; ennél fogva csakis egyszerre, lényegében azonos ütemben mehet végbe. Vagyis nem fogadta el azt az álláspontot, mely szerint előbb a gazdasági és politikai feladatok kell megoldani, majd ezek után következhet a művelődés intézményeinek helyreállítása, reformja. Éppen ellenkezőleg: a köznevelés korszerűsítése, a szakoktatás szervezetének átalakítása, a szabadművelődés kiterjedése, a tudomány támogatása stb. fontos feltétele a gazdasági haladásnak, a politikai demokrácia kibontakozásának, a parasztság társadalmi felemelkedésének stb. Ezért „minden bizonnyal azok járják a valóság útját – írta egyik cikkében –, akik a politikai, társadalmi és gazdasági életünk átalakulásának szükségletei szerint haladéktalanul megindították köznevelésünk reformját.”⁶³ A kultúra terjesztéséhez azonban pénz, sok pénz kell; erről így gondolkodott: „Az a felfogásunk, hogy a kevésből is lehet többet adni erre a célra, ha felismerik, hogy ez a legfontosabb céljaink közé tartozik.”⁶⁴

Elválaszthatatlan mindettől Kovács Máté történeti látásmódja. Nagyon jól tudta, hogy az új művelődési szerkezet nem hozható létre a semmiből, hanem a szó szoros értelmében az átalakítás a teendő. Gyökeres reform kell, „amely megtartja a meglévőből mindazt, ami bevált”⁶⁵, ami jó, hasznos, viszont szakít azzal, ami rossz, ami az új társadalom számára elfogadhatatlan. Érzékelte, hogy a jelen a múltból merít, a jövő pedig a múlt és a jelen egységére épül. Képes volt folyamataiban szemlélni a dolgokat; látta, hogy az eredmények nem születnek, nem születhetnek meg azonnal, számolt a gyakorlati kivitelezés nehézségeivel, többször hangoztatta a fokozatosság szükségességét. Szívós, kitartó, áldozatos munkára, következetességre buzdított.

Művelődéspolitikai programjának egyik döntő eleme a demokratizmus. Nézete szerint a nevelés, a művelődés akkor lehet korszerű, „ha a demokrácia legben-

sőbb lényegére épül, ha a demokrácia alapelvei következetesen és hiánytalanul érvényre juthatnak, minden mozzanatában.”⁶⁶ Őszinte meggyőződéssel vallotta, hirdette, hogy a demokratikus berendezkedés elengedhetetlen velejárója a nevelésben, szélesebben a művelődésben az egyenlő jogok és egyenlő lehetőségek állami garanciája. A szociális igazságosság követelményét kívánta érvényesíteni e területen is: a társadalmi hovatartozástól, a vagyoni és földrajzi viszonyoktól függetlenül biztosítani, hogy „mindenki végezhesse el a neki legmegfelelőbb iskolát és szerezhesse meg a részére legmegfelelőbb képesítést”⁶⁷, hogy bárki hozzáférhessen a kulturális javakhoz. A kiváltságos osztályok és a dolgozó tömegek, illetve a város és a falu közötti „kulturális olló” összébb zárásán munkálkodott. Ezért szorgalmazta az óvodák létesítését, a falusi iskolák fejlesztését, a tanyai internátusokat, a középiskolák földrajzilag arányosabb telepítését, a munkás- és parasztfiatalok közép- és felsőfokú tanulmányinak kormányzati támogatását, a népi kollégiumok számának bővítését, a kulturális jóvátétel érdekében és a történelmi mulasztás pótlására a felnőttek esti és levelező tanfolyamainak – későbbi nevén a dolgozók iskoláinak – megszervezését. Ezért követelte a szabadművelődés feltételeinek számottevő javítását, a falusi és üzemi kultúrházak, kultúrtermek építését, a népkönyvtárak és a népkönyvtári körzetek létrehozását, a kulturális tájközpontok kialakítását, egyáltalán a művelődés decentralizálását. Ezért javasolta a nevelési céladó, majd a kulturális adó bevezetését is. A demokratikus művelődéspolitikát nélkülözhetetlen tartozékaként emlegette a diákok és a nevelők önkormányzatát, a lakóhelyi művelődési bizottságokat, más oldalról a helyi sajátosságok figyelembe vételét, a helyi hagyományok ápolását. Nagy szerepet tulajdonított a művelődéspolitikának gyakorlatában a nyilvánosságnak: „Csak a hozzáértők hozzászólása, kiegészítése és kritikája, további ötletei és elgondolásai tisztázhatják és oldhatják meg megnyugtatóan közművelődésünk [...] kérdéseit” – olvasható egyik írásában.⁶⁸

Bár a tömegek művelődését tekintette az elérendő célnak, Kovács Máté különféle koncepcióit áthatotta a minőségigény. Jellemző példája ennek a sokat vitatott általános iskola ügye. Ő először nem is ezt a kifejezést használta, hanem „egységes középiskolá”-ra gondolt, ahová a 10–14 éves gyerekek járnak, és benne a polgári iskolák és a középiskolák első-negyedik, valamint a népiskolák ötödik-nyolcadik osztályai egyesülnek, a „jobb minőség” jegyében. Mégpedig úgy – miként ezt sokszor leírta, elmondta –, hogy a volt gimnáziumi osztályok szintjére hoznák fel a többi. Tehát nem a népiskola felső, hanem a gimnázium alsó tagozatát akarta általánossá tenni. Elképzelése szerint az általános iskolával szemben – mert hamarosan átvette ezt a megnevezést – az az elvárás, hogy „a kiegyenlítődés magasabb színvonalon, nem pedig lent jöjjön létre.”⁶⁹

Másik fontos célkitűzése a tehetség-kiválasztás és tehetséggondozás intézményes megszervezése, a kivételes tehetségekkel való kivételes iskolai foglalkozás megvalósítása volt. Művelődéspolitikai programjának egyik sarkalatos eleme az az alaptétele is, mely szerint „a kiválasztás és érvényesülés mértéke egyedül a hajlam és képesség” legyen.⁷⁰ Mivel úgy vélekedett, hogy a szellemi világversenyben a magyar művészeteknek jó esélye van, sürgette a tehetséges írók, költők, képző- és zeneművészek anyagi biztonságának megteremtését. Ő is javasolta a kandidátusi intézmény meghonosítását a tudósjelöltek számára; a tudományos kutatást pedig differenciáltan kívánta fejleszteni: „ahol rendkívüli eredmény kecsegtet, ott minden támogatást [...] meg kell adni.”⁷¹

Kovács Máté a kultúra belső egységéből indult ki. A szellemi és anyagi kultúra, az elméleti és gyakorlati tudás szoros kapcsolódását vallotta, az iskolai oktatásban „az általános embernevelés és a szakmai képzés helyes egyensúlyá”-ra törekedett.⁷² A harmonikus nevelés híve, a humán és a reál ismeretek kellő arányát óhajtotta a tantervekben. Keményen kiállt azon elképzelése mellett, hogy az általános iskolában a heti órakeret egy hatodát tartsák fenn az ún. szabadfoglalkozások számára. A

törzsanyag legyen kötelező – hiszen ez garantálja az általános kulturáltságot –, de aztán ki-ki hajlamai, érdeklődése szerint választhassa a többi tárgyat. Az általános műveltség alapanyagát a szakképző középfokú iskolákban is tanítandónak ítélte, miként a felsőoktatásban sem az egyoldalú szakemberképzést, hanem az ún. értelmi-ségi képzést szorgalmazta. A köznevelést egységes rendszerként fogta fel, amelyben az iskolafokokozatok – az óvodától az egyetemig – egymásra épülnek és összehangoltan, egységes elvek szerint működnek, és ezáltal lehetővé teszik a rugalmas átjárhatóságot. Egységben szemlélte a művelődés különböző szektorait is: az iskolát, a tudományt, a művészetet, a szabadművelődést, a rádiót, a filmforgalmazást, a könyvkiadást stb. Az ő kifejezéseivel éve: a kultúrára való képesség kifejlesztése, a kulturális alkotómunka és a kultúra terjesztése ugyanazon folyamat három szakasza, egymást erősítő, összefüggő része, amelyek „szerves összhangban adhatják meg népünknek azt a magasabb kultúrélményt, ami gazdagabbá teszi a lelkeket, szélesebbé teszi a látókört és emberibbé avatja az embert.”⁷³

Gondolatvilágában szorosan kapcsolódott egymáshoz a magyar nemzeti és az egyetemes kultúra is. Véleménye szerint az iskolák tananyaga és a szabadművelődés tartalma „legyen magyar és legyen örök emberi, vagyis a magyar népi, a magyar ‚magas’ és az örök emberi műveltség legjobb, legidősebb értékeiből” választhatjon ki.⁷⁴ Feltehetően paraszti származása és népi elkötelezettsége, valamint a háborús trauma és az ehhez vezető úttévesztés is hozzájárult, hogy Kovács Máté művelődéspolitikai programjában kiemelt helyet kapott a magyar nemzeti, azon belül is a magyar népi kultúra. Hangsúlyozta a magyar valósághoz való kötődést, a nemzeti sajátosságok, a nemzeti tudat ébrentartásának fontosságát, ám elhatárolta magát az árvalányhajas, vitézkötéses magyarkodástól, a paraszttromantikától és az urbánus szektázástól is. Mint ahogy szembefordult a német szellem térhódításával, az egyoldalú latinos műveltséggel és a nemzetközi giccsel is. Sürgette az ország kilépését a kulturális elszigeteltségből, a nemzetközi kap-

csolatok helyreállítását és kiszélesítését; „meg kell tanulnunk az egész földgömb méreteiben gondolkodni” – jegyezte fel az egyik hivatalos iratra.⁷⁵ Javasolta a kulturális hírszolgálat megszervezését, a külföldi magyar intézetek és tájékoztató könyvtárak felállítását, egy nemzetközi referenzs-folyóírat indítását stb.

Művelődéspolitikai munkásságát mélységes humanizmus jellemzi. Közoktatási reformterveinek szinte kulcskérdése a személyiség kifejlődésének biztosítása. „Nevelési eszményünk az olyan kiérlelt személyiség – írta –, aki az összes értékes képességeit szabadon kibontakoztathatja, de egyben tudatos tagjává lesz a közösségnek.”⁷⁶ Máskor is hangsúlyozta, hogy az elsődleges cél nem az ismeretek óriási tömegének elsajátítása, hanem a tanuló képességeinek kifejlesztése. Az értelmi képességek és a gyakorlati felkészültség mellett az erkölcsi érzület és az esztétikai ízlés kiművelését is feladatként jelölte meg. Mindennek alárendelten jelentkezett az a szándéka, hogy ki-k hajlamának megfelelő képzésben részesüljön, és a szabadművelődés is járuljon hozzá az önismeret kialakításához, az egész ember formálásához. Elvászthatatlan ettől az a felismerése, mely szerint a nevelés, a művelődés folyamatában az emberi tényező a meghatározó. „A nevelők személyiségének értéke, minősége az a kulcspont, amin a nevelésünk értéke áll vagy bukik” – mondta a rádió mikrofonja előtt.⁷⁷ Ezért tartotta különösen fontosnak a pedagógusképzés korszerűsítését és magasabb szintre emelését, valamint a pedagógusok kellő, a műszaki értelmiséggel azonos javadalmazását. Hasonlóképpen kezdeményezte a szabadművelődés munkáinak megfelelő felkészítését, valamint a tudós- és művészképzés reformját.

Politikai meggyőződése volt, hogy „minden vállalkozásnak, sikernek mértéke maga az ember, aki a feladatra vállalkozik. Csak minőségi emberek végezhetnek minőségi munkát.”⁷⁸ Ezt az alapelvet igyekezett érvényesíteni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban is, ahol a nevelési ügyosztályon, majd a személyi ügyek egyik intézőjeként az elnöki osztályok és később államtitkárként is tehetséges, jól felkészült munkatár-

sakkal vette körül magát. S hozzá szívesen mentek a magasan kvalifikált emberek. Európai műveltsége, széles látóköre, kiváló szervezőkészsége mágnesként vonzotta őket. Egykori munkatársa, Kiss Árpád igen találóan állapította meg róla: „bármire is vállalkozott, befolyására a dolgok a nagyobb rendezettség irányába kezdtek alakulni.”⁷⁹

Minisztériumi magatartását, vezetői módszereit és erőnyeit híven idézik fel a Nemzeti Parasztpárt kultusz-minisztériumi csoportjának tagjai, akik 1949. január 14-én hosszabb levélben mondtak köszönetet tőlük megváltó csoportelnöküknek – mintegy megelőlegezve a majdani tanítványok és munkatársak háláját is: „Köszönjük iránytmutató tanácsolásait, amelyekkel a politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési élet kérdései között vezetett bennünket. Hálása vagyunk emberi megértéséért és jóságáért, amellyel ügyes-bajos dolgaink elintézésében a legnagyobb készséggel mindig segítségünkre volt. Köszönjük, hogy mindenkor mellettünk és nem csupán felettünk állt, hogy példát mutatott arra, hogyan kell gyorsan és szeretettel elintézni a reánk bízottak ügyeit, hogyan kell haladni, vezetni azon a helyes úton, ami népünk felemelkedéséhez és boldogulásához vezet.”⁸⁰

A KÖNYVTÁRIGAZGATÓ

Tíz nappal az államtitkári felmentés után, 1949. április 21-én a köztársasági elnök Kovács Mátét kinevezte a Debreceni Tudományegyetem könyvtárának igazgatójává.⁸¹ Előtte a minisztérium telefonon értesítette az egyetemet erről a szándékról, amelyet április 20-án a rendkívüli tanácsülés és a Könyvtári Bizottság örömmel támogatott, azt remélve, hogy az egykori tanársegéd jól ismert aktivitásával felvirágoztatja a gyűjteményt.⁸²

Kovács Máté sértődöttség nélkül tért vissza pályakezdésének helyszínére.⁸³ Az ereje teljében lévő férfi (negyvenkét éves múlt!) ebben a megbízásban is kihívást látott, olyan feladatot, amelyet az adott történelmi körülmények között a lehető legszínvonalasabban kell

megoldania. Vagy mégis maradhatott benne valami tüske, netán bölcs iróniával szemlélte a viszonyok változását és saját sorsának alakulását? Hagyatékának több tucatnyi darabja tanúsítja, hogy ezekben a hónapokban gyakran elmélkedett a szatíra műfajáról, valamint az irodalom és a politika kapcsolatáról. Egyik témaötlete híven tükrözi, hogy pontosan látta, mi zajlik körülötte: „A kaméleon. Jó, komoly politikai szatírárt lehetne írni a politikai kaméleon típusáról...”⁸⁴

Családjával nem költözött a cívisvárosba, vagyis mindaddig – 1956. augusztus végéig –, amíg debreceni könyvtárigazgatóként dolgozott, Budapesten lakott. Csak a hét bizonyos napjait töltötte új munkahelyén. A Debreceni Egyetemi Könyvtár élén végzett tevékenységének tényei ismertek: ő maga is több cikket írt elképzeléseiről, eredményeiről; Fülöp Géza a tőle származó információkat, Futala Tibor személyes emlékeit idézte fel; Korompai Gáborné az irattári dokumentumok alapján tekintette át a közel hét és fél esztendő történetét.⁸⁵

Minthogy helyismerettel és szervezői tapasztalatokkal bőven rendelkezett, gyorsan tájékozódott, könnyen megtalálta az utat az intézmény akkor vezetőihez. Ha kellett, személyes tekintélyét is latba vetette; pl. a más célra átadott helyiségek visszaszerzésekor vagy a technikai eszközök vásárlásakor. Igazgatói ténykedése első sikereinek egyike az egyetem és a könyvtára közötti kapcsolat normalizálása, majd elmélyítése, a kölcsönös érdekek felismerésén alapuló szívélyes együttműködés kialakítása volt. Ennek kulcsa Kovács Máté szemléletében, jelesen a könyvtár szerepének újragondolásában rejlett: elsődleges törekvése az egyetemi oktatók kutató és oktató munkájának, a hallgatók tanulmányainak segítése volt, ugyanakkor ki is szélesítette a könyvtár addig meglehetősen szűk működési körét. Olyan korszerű és határozott, az évek során tovább formálódó és finomodó programot kívánt megvalósítani, amely megfelelt a korabeli felsőoktatás, valamint a szocialista művelődés- és könyvtárpolitika igényeinek. Néhány évvel később már jóleső érzéssel konstatálhatta, hogy törekvései figyelemre méltó, országosan is hasznosítható tanulságokkal

járó eredményeket hozott: „Az egyetem támogatása mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy biztosította a könyvtár munkája számára a nyugodt légkört, hathatósan elősegítette a könyvtár fejlesztési tervét, megadta a szükséges költségvetési, műszaki és gazdálkodási szakmai segítséget. [...] Másfelől a könyvtár mindent elkövetett, hogy tőle telhetőleg támogass az egyetem munkáját. Ezt egyrészt a hallgatók oktatásának és nevelésének elősegítésével, másrészt az oktatók munkájának alátámasztásával végezte.”⁸⁶

Azonnal átlátta, hogy elgondolásai csak akkor válhatnak valóra, ha kellő számú és jól felkészült személyzet áll mellette. Türelmes, ám kitartóan ismételt érvei meggyőzték a felettes szerveket, és fokozatosan egy ütőképes munkatársi gárdát hozott létre. Bár olykor taktikai engedményeket tett egyes, felülről protezsált személyek alkalmazásakor, ezt azzal ellensúlyozhatta, hogy politikai-ideológiai okokból félreállított egykori egyetemi oktatókat – köztük volt professzorát, Hankiss Jánost – és más szellemi kiválóságokat vette fel – saját felelősségére – a könyvtárba, sőt a tudományos kutatás vagy a bibliográfiai tevékenység lehetőségét is biztosította számukra. Megszervezte a belső továbbképzést is. Beosztottjai egybehangzóan állítják, hogy biztonságos és alkotó légkört teremtett, megértő és emberséges főnök volt. Sűrű elfoglaltságai közepette is volt figyelme az egyéni gondokra. „Kiváló pedagógiai és pszichológiai érzékkel ismerte fel az emberek kvalitásait és korlátait. A helyzet megkívánta határozottsággal vagy körütekintő tapintattal avatkozott az ügyekbe, mindig célratorően és ritkán eredménytelenül.”⁸⁷

Sürgős teendőnek ítélte az állománygyarapítás szempontjainak és módszereinek átalakítását. Kötelező feladatként kapta a tiszántúli régióban elkobzott főúri, szerzetesrendi és egyesületi könyvgyűjtemények átvételét; de ezt sikerült saját intézménye javára fordítani: a könyvanyag jelentékeny hányada a könyvtárban maradhatott. Nagy horderejű, máig ható vívmány volt 1951 végén a második kötelezpéldány-sor ideirányítása⁸⁸, vagyis a nemzeti gyűjtőkör kialakítása. Előbbre léptek a

belső feldolgozás terén is: a szakkatalógus szerkesztésének folytatása, a feldolgozatlan állomány katalogizálása, a tiszántúli katalógus kiépítése, a tájbibliográfia nagyívű koncepciójának kimunkálása stb. Elsősorban a hallgatók örültek az olvasószolgálat kiszélesítésének, pl. a szemináriumi és szakdolgozat készítőikkel való egyéni foglalkozásnak. A tanárok meg az irodalomkutatókat, a bibliográfákat, a figyelőkarton-szolgálatot és a különféle tájékoztató jegyzékeket méltányolhatták. Az olvasóforgalom ugrásszerűen emelkedő adatai pedig a fenntartókkal folytatott tárgyalásokon az igazgató pozícióit erősítették. Az ehhez kapcsolódó, megkerülhetetlen propaganda munkát – pl. az üzemi munkások bevonását, a népművelési akciók erőltetését – viszont kényszerű többletként kellett végezni. Az igazgató tudatos elhatározásából fogant a tájkönyvtári funkció vállalása, a Tiszántúl tudományos és termelési könyvszükségleteinek felmérése és kísérlet azok kielégítésére. Szorgalmazta a könyvtárak közötti kooperációt: a külföldi beszerzés összehangolását, a könyvtárközi kölcsönzés és a cserekapcsolatok bővítését, a központi nyilvántartásokat stb. Nemcsak felülről jött utasításra, sokkal inkább a helyi szakmai problémák megoldásának szándékával patronálták a megyei könyvtárat és az üzemek műszaki könyvtárait. S Kovács Máté alá merte írni a Református Kollégium Nagykönyvtára és a Debreceni Egyetemi Könyvtár máig érvényes együttműködési szerződését is.

Kovács Máté sokat tett a hatékony, racionális munkaszervezet, a könyvtári nagyüzem kialakításáért. Noha az akkori frazeológia jegyében az utóbbit legtöbbször a „szocialista” jelzővel együtt emlegette, valójában főként a nyugati közleményekből merítette elméleti és gyakorlati argumentumait, a kipróbált módszereket. E téren, vagyis a könyvtári munkafolyamatok és konkrét tenni-valók elemzésével, egységes, áttekinthető rendszerbe foglalásával országosan is úttörő szerepet vállalt, ezáltal hozzájárult a hazai könyvtárak ésszerű fejlesztéséhez.

Minden bizonnyal debreceni sikerei is közrejátszottak abban (a hajdani kultuszminisztériumi államtitkárság mellett), hogy a Magyar Tudományos Akadémia el-

nöksége 1952-ben őt kérte fel a válságos helyzetbe került Akadémiai Könyvtár igazgatására. Másodállását – 1954-ig – szintén lelkiismeretesen és ügybuzgalommal látta el: talpra állította, átszervezte az intézményt, a kutató intézeti könyvtárak módszertani központjává tette, önálló bibliográfiai és tájékoztatási osztályt létesített, miközben jó érzékkel kezelte az emberi konfliktusokat.⁸⁹

Már igazgatósága kezdetén (de az is lehet, hogy korábban) felismerte, hogy az egyetemi könyvtárnak kettős feladata van a tudomány területén: egyrészt messze-menően támogatni az egyetemi oktatók és hallgatók kutatásait; másrészt önálló műhelyként jelen lenni a tudományos életben. Úgy vélte, leginkább a könyvtári tevékenység elméleti és gyakorlati kérdéseinek vizsgálata, vagyis a könyvtártudomány művelése, továbbá a bibliográfiai munka lehet az a sajátos terep, ahol kollégái mozoghatnak. Ám az arra hivatottak és felkészültek egy-egy szaktudományi ágban is folytathatnak kutatásokat. Nem kis erőfeszítések árán, 1954-ben publikációs fórumot is teremtett intézménye, illetve munkatársai számára, az adott időszakban csaknem teljesen elhallgatott, de idő teltével egyre gyakrabban forgatott és egyre jobban méltányolt, sokszorosított évkönyvet.

Ő maga is jobbára itt tette közzé tudományos vizsgálódásainak újabb termékeit. Szoros összefüggésben munkakörével, ekkortájt elsősorban a könyvtártudomány tárgykörébe tartozó témák iránt érdeklődött. Főleg a könyvtárszervezés, az országos könyvtári rendszer, a könyvtári hálózatok problémáival foglalkozott, azaz olyan kérdésekkel, amelyek közvetlenül érintkeztek a könyvtárpolitika szférájával. Ennek tudatában írta az első évkönyv bevezetőjében: az itt elemzett kérdések nem csupán a mi könyvtárunk házi problémái, hanem könyvtárpolitikánk általánosan időszerű kérdései, tehát így vagy úgy valamennyi könyvtárunk életében jelentkeznek, így a kérdésfelvetések vagy egyes részletmegoldások már ebben a formában is hasznosíthatók vagy eszméltetőek lehetnek.”⁹⁰ Tehát – ahogy Tóth Gyula találó-

an megállapította – a debreceni íróasztal mellől is „az egész országot látta.”⁹¹

Alighanem egyet lehet érteni egykori tanítványa, Boda Miklós lényegre tapintó észrevételével: „Kovács Máté az egyetemi könyvtárban találta meg igazi önmagát, miként személyében a könyvtárügy is megtalálta azt a hivatott szakembert, aki művelődéspolitikusi igénnyel és szinten képes megfogalmazni a mondhatni hagyományosan alulértékelt kulturális szféra ilyen megközelítést igénylő problémáit.”⁹² S valóban: már debreceni igazgatóként a magyarországi könyvtári kultúra egyik vezéregyéniségévé vált. Intézménye első évkönyvében egy nagyszabású tervezetet publikált a hazai könyvtárügy országos szervezetének aktuális kérdéseiről.⁹³ Voltaképpen egy olyan korszerű modellt vázolt fel, amelynek központi gondolatai és számos részeleme a későbbiek során megvalósultak. Kettős kiinduló tétel: a könyvtáraknak a társadalom, a társadalmi mozgás különböző területeinek igényeire kell reagálni; és ezt a differenciált feladatot a könyvtártípusok szerint formálódó hálózatok jól átgondolt, ésszerűen ütemezett megszervezésével oldhatják meg. Részletesen kifejtette a hálózatokba szerveződés elveit és konkrét feladatait. Foglalkozott az oktatási intézmények (az általános, közép- és főiskolák, az egyetemek) könyvtáraival is. Javasolta, hogy az általános és középfokú iskolai könyvtárak hálózati központját is hozzák létre, mégpedig az Oktatási Minisztérium gyűjteményének és a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárnak az összevonásával, Országos Pedagógiai Könyvtár néven. Noha még a régi szemlélet jegyében külön ifjúsági és külön nevelői könyvtárakról írt, feladataikat előre mutatóan jelölte meg, nyilván emlékezve egykori iskolai könyvtárosi tapasztalataira is: „...az iskolai ifjúsági könyvtár fontos nevelőeszköz, és fontos taneszköz ifjúságunk nevelésében és oktatásában, az iskolai nevelő könyvtár fontos munkaeszköz a nevelők szakmai önképzésében. Könyvállományuk összetételén, a példányszámon múlik, hogy dolgozó tömegeink gyermekei egyáltalán megszeretik-e a könyvet, az olvasmányt; személyes olvasással ítélik-e nemzeti mű-

veltségünk és az emberi fejlődés nagy alkotásait, a kel-
lő példányszámban meglévő kötelező és ajánlott olvas-
mányokból készülnek-e, vagy könyv hiányában csupán
a tankönyv szövegének lélektelen beszajkózására kény-
szerülnek; s iskoláink nevelői hozzájutnak-e önképzés-
ük legjobb, legfrissebb eszközeihez kellő időben, s ne-
velő-oktató munkájukat kibővült, korszerű ismeret-
anyaggal támaszthatják-e alá, vagy megelégednek a tan-
anyag vázlatának a közlésével.”⁹⁴

Meggyőződéssel vallotta: „Nem lehet kétséges,
hogy a mai magyar társadalomnak műveltsége kiszéle-
sítéséhez, politikai öntudata megerősödéséhez és oktató,
kutató, termelő stb. munkája végzéséhez nagy szüksége
van jól kiépült, jól működő könyvtárhálózatokra...” Ebből
következik, hogy minden erőfeszítést meg kell tenni
a könyvtárügy fejlesztéséért. S utolsó soraiban is azt
hangsúlyozta: „Ne felejtjük el, a társadalom csak azt a
szervét értékeli, amelyik a maga feladatait a kellő idő-
ben és a legjobban ellátja, tehát nem a legszerűesebb és
legolcsóbb szerve előtte a legmegbecsültebb, hanem az,
amelyik életképes, erőteljes, amelyik felismert feladata
ellátásához az összes szükséges feltételeket szívós mun-
kával megteremti.”⁹⁵ Kulcsmondat ez könyvtárpoliti-
kai-könyvtárügyi tevékenysége egészének megértésé-
hez. S ma is időszerű megállapítás.

Ebben a tanulmányban utalt rá először, hogy a két
évvel korábbi minisztertanácsi határozat, amely főleg a
közművelődési könyvtárakra koncentrált, már – minden
érdeme ellenére – nem felel meg a követelményeknek,
nem nyújt kellő iránymutatást a továbblépéshez, az egy-
séges rendszer kialakításához és működtetéséhez. Gon-
dolatgazdag koncepciójának végső következtetése:
„Végül feltétlenül gondoskodni kell arról, hogy a ma-
gyar könyvtárügy országos szervezetének elkészített
tervét, vagyis a könyvtárügy feladatait, szervezeti fel-
építését, az operatív és szakmai csúcsszervek feladat-
körét, szervezetét és működését ugyanúgy törvény vagy
törvényerejű rendelet szabályozza, mint a tudománypo-
litikáét, a sportét vagy a statisztikáét, a múzeumügyét
vagy a levéltárügyét.”⁹⁶

Javaslatát meghallgatásra talált. 1955 elején az Országos Könyvtári Tanács (amelynek ő is tagja volt) égisze alatt jogszabály-előkészítő bizottságot küldtek ki, és ennek irányításával Kovács Mátét bízták meg. Az ekkor még törvénynek szánt dokumentum tervezetének nyersanyagát a Debreceni Egyetemi Könyvtár kollektívája állította össze.⁹⁷ Gyorsan haladta, így alig egy esztendő alatt elkészült a végül is törvényerejű rendeletként (1956. évi 5. sz. tvr.) 1956. március 9-én kihirdetett jogszabály, valamint a végrehajtásáról intézkedő minisztertanácsi határozat.⁹⁸ A magyarországi könyvtárügy történetében első átfogó, az egész magyar könyvtári rendszert szabályozó, korszakos hatású rendelet beható elemzésére maga Kovács Máté vállalkozott, nem sokkal annak kibocsátása után. Rámutatott művelődéspolitikai jelentőségére, a fejlődést szolgáló szándékaira, ugyanakkor nem leplezte gyengeségeit, bírálható pontjait sem.⁹⁹

Kovács Máté életútjának ebben a periódusában, az ötvenes évek derekán a másik jelentékeny tudományos teljesítménye a Magyar Enciklopédia előkészítése volt. Az MTA elnöksége 1954-ben bízta meg a főszerkesztői teendők ellátásával. A választás érthető, sőt magától értetődő: egy széles körűen művelt, idegen nyelveket tudó, politikusi, tudósi és tanári tapasztalatokkal, kellő befolyással és kettős nagykönyvtári háttérrel rendelkező, kiváló kapcsolatteremtő képességeiről, mély belátásáról, hatalmas munkabírásról ismert szakember kezébe került az irányítás, aki nagy lendülettel és ambícióval fogott munkához. Tanulmányozta a hazai előzményeket, a nyugati lexikonokat, elutazott a Szovjetunióba (a minának tekintett Nagy Szovjet Enciklopédia műhelyébe), külön szerkesztőséget állított fel, szócikk-listákat készíttetett, és mihamar megfogalmazta a leendő kiadvány hármas célját, a korabeli politikai elvárásokhoz igazodó sorrendben: „A népművelési munka számára tartalmazza az általános műveltség kibővített anyagát, e mellett a tudományos kutatást, valamint a termelőmunkát megbízható szakanyag közlésével és a további tájékozódást

elősegítő bőséges válogatott bibliográfiával támogatja.”¹⁰⁰

A huszonnégy kötetesre tervezett egyetemes nagylexikon gondosan, apró részletekig kimunkált programját a Minisztertanács 1956. szeptember végén jóváhagyta, de a történelmi körülmények változása és mindenekelőtt az akkor elháríthatatlan gazdasági nehézségek miatt a kivitelezésre nem kerülhetett sor. Kovács Máté – már fővárosi egyetemi tanárként – 1957-ben lemondott tisztségéről, de mintegy búcsúzóul összefoglalta az enciklopédia-szerkesztés alapelveit és közzétette a magyar lexikonkiadás általa kidolgozott, több évtizedre szóló, több ágra bomló és mégis szervesen összefüggő, nemzetközi rangú programját.¹⁰¹ Most már nem ez műre gondolt, hanem lexikon-családokra: a tudományos jellegű egyetemes Magyar Enciklopédiára (egyelőre távlatokban) és a kéttucatnyi, hozzá csatlakozó, két-három kötetes szaklexikonokra (a közeli kiadhatóság reményében), a népszerű egyetemes és szakjellegű kis lexikonokra, sőt a zseblexikonokra is. Külön csoportot képzelt el a magyarságra (a magyar történelemre, kultúra, társadalomra, a magyarországi gazdaságra stb.) vonatkozó, orosz, angol, német és francia fordításban is megjelenő *Encyclopaedia Hungarica* köteteinek. „Ha ezek a lexikonok jó színvonalon elkészülhetnek, felmérhetetlen szolgálatot tehetnek azért, hogy országunkról és népünkéről a világ népeinek közvéleménye a valóságnak megfelelő képet alakíthasson ki.” – írta.¹⁰²

AZ EGYETEMI TANÁR

Kovács Máté 1956 szeptemberétől egyetemi tanár és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Könyvtártudományi Tanszék vezetője lett. Haláláig tartó tanszékvezetői működéséről három alapos összegzés is napvilágot látott: Tóth Gyula a hálás tanítvány, Fülöp Géza a közvetlen munkatárs szemével láttatja vonzó egyéniségét, a kései utód, Sebestyén György pedig kronológiai rendben vázolja a ti-

zenhat tanév történéseit.¹⁰³ Rajtuk kívül még számos egykori hallgató és sok más kortárs vallott róla – szinte kivétel nélkül elismerő szavakkal.

Az egyetemi kinevezést Kovács Máté azzal a feltétellel fogadta el, hogy társprofesszorként maga mellé hívhatja a huszadik századi magyarországi könyvtári progresszió egyik kiemelkedő alakját, az idős Köhalmi Bélát, akit a könyvtárpolitika a negyvenes évek végén és az ötvenes évek első felében méltatlanul háttérbe szorított.¹⁰⁴

Ők ketten, vállalva konszolidálták a tekintélyében megingott tanszék helyzetét, a nemzetközi folyamatok megismerése után korszerűsítették a képzési programot, indították el a meg-megújuló reformokat, új, fiatal erőket vontak be az oktatásba, és eredményesen képviselték az egyetemi könyvtárosképzés ügyét az itthoni és a külföldi fórumokon. Mindketten részt vettek a szocialista országok felsőfokú könyvtárosképző intézeteinek első, prágai konferenciáján (1958. március 25–27-én). Megelégedéssel nyugtázták, hogy helyes úton indultak el, és az összejövetelről tudósító közös cikkükben kijelölték a továbbhaladás irányát, megfogalmazták a minőségi fejlesztés követelményét. „A látottakból és hallottakból ösztönzést kell merítenünk arra is, hogy a továbbfejlődést szilárdabban megalapozzuk és meggyorsítsuk. Ennek érdekében tervszerűen törekednünk kell arra, hogy a hazai igényeket, szükségleteket pontosabban számba vegyük, a hazai viszonyok és a nemzetközi összehasonlítás alapján helyesnek bizonyuló fejlődési tendenciákat megerősítsük és a külföldi jó tapasztalatokat, eredményeket minél előbb mi is felhasználjuk.” Különösen sürgősnek vélték a várható alkalmazotti létszám megállapítását, a könyvtári munkahelyek csoportosítását a képzettségi szintek szerint, a közép- és alsó fokú szakképzés megindítását. Az egyetemi oktatásban az egységes alapképzés mellett a munkaköri feladatokra történő felkészítést (speciálkollégiumok beiktatásával), a módszerek megújítását és a könyvtári gyakorlatok kiszélesítését, az általános művelődési lehetőségek kibővítését, valamint a levelező képzés rendszeresebbé tétel-

lét szorgalmazták. Hangsúlyozták továbbá, hogy két-három éven belül „el kell készítenünk a még hiányzó jegyzeteket, szöveggyűjteményeket és elő kell készítenünk a legfontosabb tankönyvek kiadását.”¹⁰⁵

Kovács Máté tanszékvezetői tevékenységében jó ideig ezt tekintette cselekvési programnak, vagy legalábbis gyakorlati bázisnak. Ebben a szellemben módosította a tantervet, iktatott be új stúdiumokat, kiállt a két-szakos képzésért (vagyis valamely szaktudományban való felsőfokú jártasság megszerzéséért), rendezte a levelező, majd a megindított esti és kiegészítő tagozat sorát, és megszervezte a dokumentalisták képzését. Miközben minden döntésénél élenként figyelte a külföldi fejleményeket és a hazai reakciókat. Kimunkálta az egyetemi oktatás elvi-elméleti alapjait is, a nagy visszhangot kiváltó bibliológiai (szűkebben: könyvtártudományi) koncepcióját is. A szocialista államok képzési szakembereinek újabb konferenciáján, Berlinben (1962. május 20–26.) már éppen e felfogás körül bontakozott ki az egyik éles vita.¹⁰⁶

A hatvanas évek elejére érlelődött meg az a terv – 1961-ben közzé is tették –, amely Tóth Gyula véleménye szerint már magában foglalta a professzor egész tevékenységének négy fő tartópillérét: „Ezek: a felsőoktatás általános elvei; másodsor a könyvtárügy szakemberszükségletei, a felsőfokú munkakörök számából adódó és betöltőivel szemben támasztott elméleti és gyakorlati követelmények; harmadrészt a könyvtárosképzés hazai és külföldi, főként a szocialista országokban elért eredményei és tapasztalatai; végül azoknak a tudományágaknak a színvonala és fejlődési lehetőségei, amelyek az oktatáshoz, neveléshez nélkülözhetetlenek.”¹⁰⁷

Elgondolásai, törekvései megvalósításában számíthatott közvetlen munkatársai többségének támogatására, még olyankor is, amikor a könyvtárak vezető szakemberei vagy a tudományos élet képviselői hol erőteljesen, hol gunyorosan támadták nézeteit. Mint előző munkahelyén, a tanszéken is csillogtatta vezetői képességeit: megbízott oktató társaiban; minőségi teljesítményre, kutatási feladatok vállalására ösztökölte őket; ha kellett,

dorgálta, ha kellett, dicsérte fiatal kollégáit; elsőrangú szakembereket nyert meg külső oktatóknak; igyekezett elsimítani az ellentéteket. Kitűnő, már-már atyainak nevezhető kapcsolatot épített ki a hallgatóival. Észrevette a tehetséget, méltányolta a szorgalmat; a kirándulások és a tanszéki estek tanúsága szerint szerette a vidámságot, nem haragudott meg a jóízű tréfákért sem. Jóváhagyásával, talán rejtett kezdeményezésére a szemináriumi helyiséget engedte a hallgatók szinte második otthonává varázsolni. Hacsak tehetette, egyengette – hol jóindulatú tanácsokkal, hol tanári szigorral – tanítványai útját; ennek szép példáját idézte fel a második emlékülésen a nemrég elhunyt Engel Pál történész.¹⁰⁸ Évről évre eredményes tárgyalásokat folytatott a leendő munkálatókkal; sokakat ő terelt a kutatói pályára is.

Talán munkatársai sem mindig, a hallgatók pedig csak nagy ritkán érzékelték, hogy a békés, zökkenőmentesnek látszó munka feltételeit olykor csak a hazai kulturális és tudományos életben kivívott tekintélyével tudta megvédelmezni. A hatvanas évek második felében kemény közdelemben, súlyos kompromisszumok árán tudta megmenteni az egyetemi könyvtáros szakot. Előbb, 1967-től abba kellett beletörődnie, hogy csak a harmadik évfolyamtól választható, majd a második félév után felvehető szakká minősítették vissza, de pár esztendő múltán (1971-re) sikerült visszaállítani az eredeti és a társadalmi-szakmai követelményeknek igazán megfelelő rendet. A harc közben számos beadványt, előterjesztést, több cikket írt, sokoldalúan indokolva a könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentalisták felsőfokú képzésének szükségességét.

Ekkor fogalmazta meg legegyszerűbben, pontokba szedve, hogy miben látja az egyetemi könyvtárosképzés célját és feladatát: „olyan szakemberek képzése és nevelése, akik: *a)* a könyvtárakban, bibliográfiai, dokumentációs intézményekben, ill. a könyvkiadásban, könyvterjesztésben felsőfokú szakképzettséget igénylő munkakörök betöltésére alkalmasak s ehhez szilárd hivatástudattal rendelkeznek, *b)* e feladatkörök ellátásához nélkülözhetetlen széleskörű és korszerű általános

műveltséget, valamint a sajátos szakterületükön, továbbá az ehhez kapcsolódó másik szakjuk területén elmélyült szakműveltséget és a kezdő szakember számára szükséges gyakorlati jártasságot, ill. készségeket megszerzik; c) elméleti felkészültségüket, jártasságukat és készségüket a gyakorlatban a társadalom szocialista tudatának alakítása és erősítése, általános és szakmai műveltségének kiszélesítése és elmélyítése, a termelési kultúra és más fontos gyakorlati tevékenységek, valamint a tudományos kutatás támogatása érdekében tudatosan és eredményesen alkalmazni tudják; d) a feladatkörüket érintő irodalmi termés áttekintésére, valamint az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra szakirodalmában, különösképpen munkakörük, ill. szűkebb kutatási területük szakirodalmában folyamatos tájékozódásra s ennek segítségével további állandó önművelésre képesek; e) végül a szakterületük korszerű kutatási szemléletének és módszereinek megismerése és elsajátítása útján önálló szaktudományi kutatásra is felkészülnek.”¹⁰⁹

Kovács Máté néhány tanév oktatási tapasztalatainak birtokában egyre világosabban látta, hogy az egyetemi könyvtáros szak csakis akkor foglalhatja el egyenrangú helyét a felsőoktatás struktúrájában, ha speciális szaktudományi bázisra épül, ha elfogadott diszciplínája lesz. Már 1958-ban úgy foglalt állást, hogy a színvonalas gyakorlati szakemberképzés megköveteli a tudományos alapvetést. Ezért foglalkozott annyira elmélyülten a még akkor is vitatott, igazából alig vagy egyáltalán el nem ismert könyvtártudomány fogalmi-tartalmi rendszerének kidolgozásával, és jutott el – a hasonló külföldi törekvések eredményeinek, tanulságainak hasznosításával, továbbgondolásával – a már említett, nemzetközileg is üttörő kísérletnek számító bibliológiai koncepcióhoz. Élete végéig ez maradt a fő kutatási témája, ebből ágaztak el egyéb tudományos vizsgálódásai.

Rendszerelméletileg következetesen felépített, szociológiailag megalapozott, újszerű és önálló szemlélettel megformált, seregnyi eredeti mondanivalót tartalmazó konstrukcióját legrészletesebben talán egy 1961-es vitában vázolta fel.¹¹⁰ „A bibliológia és ezen belül a

könyvtártudomány” tárgykörét a következőképpen határozta meg: „felöleli az írás és olvasás, a könyv- és könyvtárkultúra egészét és ennek a társadalom más jelenségeivel és folyamataival való kölcsönös kapcsolatát.”¹¹¹ Más szavakkal: ez a társadalomtudományi ág az írásos-nyomtatásos közlésmód összetett folyamatát, eszközeit, termékeit, intézményeit stb., egyáltalán társadalmi gyakorlatát, annak történeti fejlődését és jelen állapotát kutatja, tekintettel a társadalmi, gazdasági, politikai, technikai összefüggésekre, különösképpen a társadalmi szükségletekre.¹¹²

Fejtegetései summájaként felsorolta azokat a kutatási területeket is, amelyekre a fentebb definiált tárgykör tagolható: 1. az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtári kultúra társadalmi alapjai és összefüggései, társadalmi szükségletek és igények, társadalmi hatás; 2. az írás- és olvasáskultúra: az írásos-nyomtatásos közlésmód és más kommunikációs rendszerek kapcsolata, egyezései és különbségei, az olvasás és olvastatás pedagógiai, pszichológiai és szociológiai problémái, továbbá az írással és olvasással összefüggő gyakorlat fejlődéstörténete; 3. a könyvkultúra: a könyvkiadás és kiadványszerkesztés, az időszaki sajtó, a nyomdászat, a tipográfia és a könyvművészet, a papírismeret, a könyv- és lapterjesztés, az írásművek rendszerezése és tartalmi feltárása (bibliográfia, dokumentáció, recenzió), valamint ezek históriája; és végül 4. „a könyvtárkultúra: a társadalomnak a házi könyvgyűjteményekkel és a közkönyvtárakkal összefüggő gyakorlata, főként a könyvtárakban felhalmozódó értékek tervszerű társadalmi felhasználása, valamint a könyvtárügy és a könyvtárak fejlődéstörténete.” Mindezek az ismeretterületek vizsgálhatók és vizsgálандók elméletileg, a jelen gyakorlata alapján és történetileg, a múltban.¹¹³

Ez az elméleti alapvetés, komplex megközelítés szükségszerűen vezette el megalkotóját az ekkortájt előtérbe került kommunikációelméleti problematikához, az olvasásszociológiai és a hozzá fiatal korától közel álló olvasás-lélektani kérdésekhez, valamint a bibliofília, illetve a vele merészen azonosított könyvművészet fogal-

mi tisztázásának és tömegmozgalommá szélesítésének szándékához.¹¹⁴ Voltaképpen a bibliológiai koncepció adaptációjaként fogható fel a népműveléstudomány elméleti kérdéseinek rendszerbe foglalása is. Már középiskolai tanárként aktív része volt az ismeretterjesztésnek, majd minisztériumi tisztviselőként és államtitkárként a szabadművelődés fejlesztésén fáradozott, az ötvenes-hatvanas években pedig a népművelés ügyét karolta fel. Kezdeményezte az egyetemi népművelés szak megindítását, sőt az első lépések megtételéhez a tanszéki keretet is garantálta. Ez a tény szolgáltatta az alkalmat az imént említett kísérletre, amely nagy terjedelme ellenére jóval bizonytalanabb lábakon állt, mint a könyvtár-elméleti szisztéma.¹¹⁵

Az olvasás- és könyvtár-szociológia, továbbá az olvasáspszichológia hamarosan helyet kapott az egyetemi tantervben is, és a professzor támogatta, szorgalmazta az ilyen irányú hazai kutatásokat. Később megpróbálkozott az általa olvasásvizsgálatnak nevezett ágazat tudományelméleti és módszertani problémáinak felvázolására, a tőle megszokott rendszerszemlélet jegyében.¹¹⁶ Lényegében az olvasási folyamat, tágabban az olvasási kultúra megismerésének, a demográfiai, biológiai, pszichológiai és szociológiai tényezők feltárásának szükségességére és lehetőségeire kívánta felhívni a figyelmet.

Felismerte, hogy az emberi kommunikáció különböző eszközei, rendszerei nem vetélytársak, hanem épp ellenkezőleg, szervesen kiegészítik egymást. Nem aggasztotta a jeles kanadai tudós, MacLuhan híres-hírhedt jóslata sem a Gutenberg-galaxis, vagyis az írásos-nyomtatásos kultúra közeledő pusztulásáról. Recenziójában optimistán nyilatkozott a rádiónak, a televízióinak és az audio-vizuális eszközöknek a könyvnyomtatásra gyakorolt jótékony hatásáról, mintegy jó előre elosztatva a számítástechnika térhódításával kapcsolatos félelmeket is. „Aligha lehet tehát kétséges – vonta le a következtetést –, hogy Gutenberg találmánya megújuló teljesítményével továbbszolgálja az emberiséget. Az új magasabb technika még hatékonyabbá teszi azt a szellemi tartalmat, amit az emberiségnek közvetít önmagáról és vilá-

gáról, s ami nélkülözhetetlen tényező az emberiség továbbfejlődésében.”¹¹⁷

Kovács Máté bibliológiai nézeteinek egyik erénye a történeti megközelítés. Mindazt, amit az írásos-nyomtatásos közlésmód, a könyv- és könyvtári kultúra fejlődéséről gondolt, legteljesebben és legalaposabban „A könyv és könyvtár a társadalom életében” című esszében foglalta össze. Érdekes néhány tézisét szó szerint idézni: „Az írásos közlésmód legnagyobb értéke és jelentősége az emberi társadalom e hatalmas iramú fejlődésében legfőképpen az, hogy az ember tudatosulását és a lényeges tudattartalmak átörökítését elősegítette. [...] Az írás és olvasás az első technikai közlésmód, amely [...] az emberi társadalom fejlődésében az alapvető tényezőknek: a munkának és a gondolkodásnak az eredményességét a fontos tudattartalmak megbízható rögzítésével és hű megőrzésével, szinte korlátlan felhalmozásával és hozzáférhetővé tételével s nem utolsósorban az elsajátítás megkönnyítésével és meggyorsításával rendkívüli mértékben fokozhatta.” Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődésében a meghatározó alaptényező a mindenkori társadalmi szükséglet. Ugyanakkor „számba kell venni azokat a hatásokat, amelyeket az írásos-nyomtatásos közlésmód a maga sajátos oldalaival és formáival a társadalom életében, elsősorban a tudat formálásában kifejt és kivált.” E kölcsönhatásos folyamatban az írásbeliség társadalmi hatóköre állandóan bővül, és ezt még inkább fokozza az új, érzékletes technikai közlésmódok megjelenése. Viszont „a technikai közlés új, akusztikus formái (rádió, televízió, hangosfilm, hanglemez, hangszalag stb.) megnövelték az élőszó, az ének és zene társadalmi kisugárzását és súlyát, a vizuális közlésmódok pedig (fénykép, film, televízió, képtávíró stb.) kitágították és megsokszorozták a látható valóság érzékelésének a lehetőségét. Így az arányok a közlésmódok együttesében viszonylag rövid idő alatt lényegesen eltolódtak.”¹¹⁸

A könyvtáros hallgatók szemléletét évtizedeken át formáló, sőt meghatározó írás a tanszéki munkaközösség összeállításában megjelent és a professzor szerkesz-

tette két kötetes dokumentumgyűjtemény – A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig, illetve 1849-től 1945-ig – bevezetője.¹¹⁹ Hozzáfogtak a harmadik kötet anyaggyűjtéséhez is, de az mindmáig nem készült el. Bár nem volt szaktörténész, több történelmi munkája is napvilágot látott. Behatóan vizsgálta a magyar könyv- és könyvtári kultúra második világháború utáni fejlődését; először 1960–61-ben publikált egy hosszabb tanulmányt, majd ezt fejlesztette tovább kandidátusi értekezéssé, amelyet 1968-ban védett meg, és nyerte el az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot.¹²⁰ Foglalkoztatta Szabó Ervin és a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai öröksége is.¹²¹ A hazai könyvnyomtatás közelgő félévezredes évfordulójára tanszéki munkatársaival egy jubileumi tanulmányköteten dolgoztak (A magyar könyv 500 éve címmel), de Kovács Máté hirtelen halála megakadályozta a befejezését.¹²²

Aligha vitatható, hogy Kovács Máté az egyetemi tanszéknek, a könyvtártudománynak rangot és tartalmat adott, a hazai szakképzést nemzetközi színvonalra emelte, egyúttal a tanszéket kutatóműhellyé fejlesztette.¹²³ Egyetemi professzorként is érvényesült tanári, pedagógusi mentalitása, és kamatoztatta politikusi, taktikai képességeit is. Kollégája, majd utóda, Fülöp Géza pontosan jellemzi itteni munkásságának azokat az értékeit, amelyek a magyarországi könyvtárosképzésben hasznosultak: „Szakmailag jól felkészült, komoly hivatástudattal és művelődéspolitikai szemlélettel rendelkező könyvtárosok százait bocsátotta ki a Kovács Máté vezette tanszék az egyetemről, akik közül sokan jelentékeny szerepet, vezető tisztségeket töltenek be azóta a magyar művelődésügy, könyvtárügy és a könyvtárak munkájának irányításában, de a kulturális élet számos más területén is, pl. a könyvkiadásban, a könyvterjesztésben vagy a tömegkommunikáció különböző intézményeiben, pl. a rádióban, a televízióban vagy az időszakai sajtóban.”¹²⁴

Tevékeny, többnyire vezető szerepet vállalt a könyvtárügy más szakmai fórumain, színterein, továbbá a köz-

élet egyéb területein is. Elnöke a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos irodalmi választmányának, tagja a Magyar UNESCO Bizottságnak, alelnöke a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságának¹²⁵; ez utóbbi tisztségében sokat tett az Olvasó Népert és a honismere-ti mozgalom kiterjesztéséért, valamint a helytörténetírás megalapozásáért. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Bizottságának, egy ideig a Magyar Könyvszemle című folyóirat szerkesztőségének¹²⁶; elnöke a Magyar Bibliofil Társaságnak (1962–67).¹²⁷

A magyarországi könyvtárügy legmagasabb szintű szakmai szervezete, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1957-ben választotta elnökévé, ahonnan a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy minden szektorára rátekintése volt. Bölcs belátással irányította a testület munkáját; amikor kellett higgadtan vitázott, érvelt; máskor a kiegyenlítő hálás-hálátlan szerepkörét választotta; elegáns, ám igen tartalmas, hiteles zárszavakat mondott. Bekapcsolódott a fejlesztési tervek, irányelvek kidolgozásába; egyebek között a közművelődési könyvtárak angolszász mintájú reformját és a számítástechnika meghonosítását is támogatta. Nemegyszer közvetített a szakma és a főhatóság(ok) között.¹²⁸ E minőségében egyik szerkesztője és rendszeres szerzője volt a hatvanas évek végén indult Könyvtártudományi tanulmányok című sorozatnak. Számottevő mértékben közreműködött a népművelési és a harmadik könyvtári konferencia előkészítésében, a könyvtárosképzésről szóló referátum az ő irányításával és az ő intencióinak szellemében született.

Számos nemzetközi konferencián képviselte a magyar könyvtárakat. Felszólalásaival, külföldön közzétett cikkeivel, rokonszenves egyéniségével, óriási tudásával – ahogy Tóth Gyula megjegyezte – „a magyar könyvtárügy egyik nagykövete volt.”¹²⁹ Nemzetközi elismertsége, kitűnő kapcsolatai révén jelentékeny érdemei voltak abban, hogy az IFLA (a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége) 1972-ben – éppen a magyarok, köz-

tük Kovács Máté kezdeményezte nemzetközi könyvélalkalmával – Budapesten rendezte soros kongresszusát.

Szinte jelképesnek tekinthető, hogy éppen ekkor, a tanácskozás második napján, 1972. augusztus 29-én halt meg, 66 éves korában. Gyászolta a magyar művelődés- és oktatásügy, a magyar tudomány számtalan munkása, gyászolták a hazai könyvtárosok, egykori tanítványai és gyászolta az egész nemzetközi könyvtáros társadalom.

AZ ÖRÖKSÉG

A temetésen mondott búcsúbeszédében Tolnai Gábor akadémikus arra emlékeztette a gyászoló közönséget, hogy Kovács Máté egész életében „a magyar nép kulturális felemelkedésének ügyét” szolgálta. Igazi művelődéspolitikus volt, aki ugyanakkor „a jelen kérdéseit tudósként, a történelmi előzmények összefüggésében fogja fel. Láta a fejlődés törvényszerűségeit, mindig kész volt figyelni az újra, újrafogalmazni meghaladott tételeket, de a régiben is meg tudta becsülni az értéket.”¹³⁰

A művelődési és a közélet terén szerzett érdemeit a kormányzat már életében elismerte: megkapta a Békéért, a Magyar Köztársasági Érdemérem, a Magyar Népköztársaság Érdemrendje, a Felszabadulási Érem, a Szocialista Munkáért Érdemérem és a Munka Érdemrend arany fokozata kitüntetését.¹³¹ Talán még kedvesebb volt számára tanítványai és munkatársai tisztelete, szeretete, hálája. A nyíregyházi és debreceni középiskolás diákok, a debreceni és a budapesti egyetemi hallgatók százai, a Nyári Egyetem résztvevői, a tanártársak, a minisztériumi tisztviselők, az irányítása alatt dolgozó könyvtárosok és még sokan mások gondoltak rá jó szívvel, és akik élnek, gondolnak még ma is.

Egyik méltója úgy látta, „hogy Kovács Máté a huszadik század magyar szellemiségének azok közé az alkotói közé tartozik, akik a reneszánsz teljességet megcélózva igyekeztek birtokba venni a kultúra és művelődés valamennyi már kimunkált fellegetvárát, sőt újakat is építettek.”¹³² A gyakorlati pedagógia, a tudományos ku-

tatás és a művelődéspolitikai terén egyaránt maradandót alkotott. A középiskolai katedrán, majd az egyetemi előadótermekben is bizonyította elhivatottságát, mély hatást gyakorolt tanítványaira. Irodalomtörténeti közleményei, továbbá úttörő jellegű tudományelméleti, bibliológiai, könyv- és könyvtártörténeti, kommunikációelméleti fejtegetései, meglátásai szintén számottevő értékeket hordoznak. Munkássága, sokoldalúsága, példamutató élete sok-sok tanulsággal szolgál a mai művelődés-, oktatás- és könyvtárpolitika számára is.

Talán az előző fejezetekben sikerült érzékeltetni, hogy személyiségének, tevékenységének egyik jellegzetes vonása a rendszerteremtés szándéka és képessége volt. Mindig egészben gondolkodott, ám ügyelt a részletekre, a belső alkotóelemek szilárd összetartására, és egyúttal mérlegelte a külső tényezők várható vagy tényleges hatását. A másik fontos vonás az újabb és újabb alkotó műhelyek létrehozásának ismétlődő sikere. A gimnáziumi önképzőkörök, a Debreceni Nyári Egyetem, az Országos Közoktatási Tanács, a minisztériumi szoba, a könyvtárigazgatói feladat, a Magyar Enciklopédia szerkesztése, a tanszékvezetés, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács irányítása mind-mind alkalom volt számára, hogy tehetséges emberekkel vegye körül magát, akikkel valami közös, nemes cél érdekében együtt munkálkodva jobbat, újat alkosson, alkossanak. A harmadik jellemző, ami életművében megfigyelhető, az elmélet és a gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolata. „A művelődés szervezőjének, végrehajtójának, tudósának, pedagógusnak, könyvtárosnak minden esetben a legkorszerűbb elméleti ismeretekre és a kor által igényelt gyakorlatra kell támaszkodnia.” – írta róla az imént idézett recenzió szerzője; majd így folytatta: „Felismerte és használta korának szellemi-ideológiai tendenciáit, s ha frazeológiájában ez olykor túlzottan jelenik is meg, minden esetben túl tud nőni az aktuális politikai kívánalmakon, éppen mert elméleti felkészültsége igen gazdag, sokrétű, és a nemzetközi tudományosság szintjéhez igazodik.”¹³³ S van még egy, a negyedik tulajdonsága, amely intően sugárzik felénk: a múlt, a jelen

és a jövő szoros egységének hangsúlyozása, a kor kíváncsainak és a hagyományok erejének egybehangolása. „Hátra és előre egyaránt térben látta az időt. Számára a folyamatok, bennük a felhalmozódó feltételek és a küszködő emberek valóságos dimenziókban mutatkoztak meg, képződtek fel” – jegyezte meg Futala Tibor.¹³⁴

Tanári ars poeticáját egyik utolsó – posztumusz megjelent – írásában fogalmazta meg. Hajdani professzorára emlékezett, és egyúttal emléket is állított az egyetemi katedráról eltávolított nagy tudósnak és kiváló szervezőnek. Akkor még nemigen gondolta, hogy soraiknak egy része akár saját nekrológja is lehetne. S a mai olvasóban önkéntelenül is azok a személyiségjegyek sejlenek fel, amelyeket ő méltányolt Hankiss Jánosban, a nyilván eszményinek tartott nevelőben. „Hallgatóiban bizalmat keltett megértő közvetlensége, elismerést váltott ki széles körű gazdag tudása, az összefüggések vilámgyors felvillantása, mindenkit megnyert eleven, ötletes, szellemes előadásmódja. [...] Figyelemmel kísérte tanítványai egyéni sorsának alakulását az egyetemi tanulmányok során és után.”¹³⁵

Szinte mindenki, aki rá emlékezett, megemlítette, sőt nagy nyomatékkal emlegette, hogy Kovács Máté „emberi példaadásból is bőséggel osztotta az útravalót.”¹³⁶ Mit lehetett és lehet tanulni tőle? Felsorolni is nehéz: mindenekelőtt humánumot, demokratikus gondolkodásmódot, aztán munkaszeretetet, munkaerőkölsőt, fáradhatatlanságot, kitartást, minőségigényt, távolságtartó közvetlenséget, kiegyensúlyozott derűt, jószagos szigort, hazafiságot, más népek megbecsülését, az emberek iránti bizalmat és tiszteletet, az ifjúságba vetett hitet, az új iránti fogékonyságot és még sok egyebet. Egykori munkatársa, Kiss Árpád három olyan személyes tulajdonságát jelölte meg, amelyek nagy előnyére voltak mind a tanári, mind a művelődéspolitikai, mind a kutatói pályán: a realizmus, a türelem és a nyitottság.¹³⁷

Noha életművének teljes (vagy teljesebb) feltárása még előttünk álló feladat, saját emlékeink és az egyidejű források alapján bátran állítható: Kovács Máté rendkívüli egyéniség volt – pedagógusként, tudósként és po-

litikusként egyaránt. Egyik volt tanítványa, Arnóth Károly karizmatikus személyiségnek nevezte¹³⁸; akik ismertük, tanúsíthatjuk: valóban az volt.

BÉNYEI MIKLÓS

Jegyzetek

- 1 Futala Tibor: Kovács Máté a magyar könyvtárügy. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 28.p. (a továbbiakban: Futala, 1983.) A Magyar Könyvtárosok Egyesületének könyv- és könyvtártudományi bizottsága szervezte 1978-ban a körkérdest.
- 2 Vö. Tóth Gyula: Kovács Máté, a pedagógus és példaadó. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 39.p. (a továbbiakban: Tóth, 1983.); Bényei Miklós: Kovács Máté, a művelődéspolitikus. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 31.p. (a továbbiakban: Bényei M., 1997.)
- 3 Kovács Máté emlékkönyv. Szerk. Szelle Béla. Bp., 1983. 3-50.p.; Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Szerk. Suppné Tarnay Györgyi. Debrecen, 1997. 9-108.p.
- 4 Kertész Gyula: Kovács Máté kéziratok hagyatéka. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 23-30.p.
- 5 Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből 1867–1919. Szerk. Gazdag István. Hajdúszoboszló, 1979.
- 6 Fülöp Géza: Kovács Máté pályája, művelődés- és könyvtárpolitikai tevékenysége. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 5.p. (a továbbiakban: Fülöp, 1983.); Janiga Éva: 95 éve született Kovács Máté. = Szókimondó, 2001. 11.sz. 12.p.
- 7 Tóth Gyula: Kovács Máté, 1906–1972. = Könyvtáros, 1981. 489.p. (a továbbiakban: Tóth, 1981.)
- 8 HBML VIII. 224/c. 13., 15. (A hajdúszoboszlói református népiskola anyakönyve), HBML VIII. 113/c. 6. (A hajdúszoboszlói állami fiú polgári iskola anyakönyve).
- 9 A debreceni m. kir. állami Fazekas Mihály Gimnázium értesítője az 1937–38. iskolai évről. Debrecen, 1938. 4.p.
- 10 A debreceni állami Fazekas Mihály főreáliskola értesítője az 1921–22. iskolai évről. Debrecen, 1922. 16.p., 1922/23. iskolai évről (1923). 22.p., 1923/24. iskolai évről (1924). 20p., 1924–25. iskolai évről (1925). 45.p., az érettségiről: 47.p.
- 11 Részletesebben szól erről Fülöp, 1983. 5-6.p.
- 12 Kertész Gy. i.m. 25-26., 29.p.
- 13 A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1926–27. tanévről. Debrecen, 1929. 222.p.
- 14 A kéziratok hagyatékából idézi: Kertész Gy. i.m. 1997. 26.p.
- 15 A beszámolót szó szerint idézi Boda Miklós: Kovács Máté igazsága. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 93-94.p.

- 16 Kovács Máté: Bánffy Miklós új regénye. Kisbán Miklós: Reggeltől estig. = Debreceni Szemle, 1928. 1.sz. 65.p.
- 17 [Kovács Máté]: A Nyári Egyetem első tíz éve, 1927–1936. Debrecen, 1937. 6.p.
- 18 A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem almanachja és évkönyve az 1928–29-es tanévről. Debrecen, 1930. 102.p.
- 19 Debreceni Szemle, 1929. 3.sz. 151-152.p.
- 20 Sebestyén Árpád: Hajdúszoboszló nyelvjárásának jellemzése. = Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 602.p. – A Népnyelvi anyag Hajdúszoboszlóról (1927) c. összeállítás a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében, a szakdolgozat a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának kéziratárában (DEKA/15.) található. Néhány részletet közöl Janiga É. i.m. 13.p.
- 21 Vö. Nagyné Kiss Mária: Kovács Máté szakirodalmi munkássága és a róla szóló irodalom. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 229.p. – A kézirat adatait a Kovács Máté hagyatékában lévő példány alapján írta le.
- 22 Boda M. i.m. 94.p.
- 23 Fülöp, 1983. 6.p.
- 24 A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1930–31. tanévről. Debrecen, 1932. 344.p
- 25 Új magyar életrajzi lexikon, 3. H-K. Bp., 2002. 1144.p.
- 26 A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1930–31. tanévről. Debrecen, 1932. 237.p. Ő maga könyvtári gyakornokságra emlékezett; vö. Tóth Gy., 1981. 489.p.
- 27 A nyíregyházi ág. h. ev. Kossuth Lajos-Reálgymnázium értesítője az 193–32. évről. Nyíregyháza, 1932. 31., 26., 61.p., 1932–33. 12., 50., 22.p. 1933–34. 57., 60., 75.p.
- 28 A nyíregyházi városi felső kereskedelmi iskola értesítője az 1933–34. iskolai évről. Nyíregyháza, 1934. 21.p., 1934–35. 26., 39.p. Nyíregyházi tanárságát említi Tóth, 1981. 489.p.
- 29 A nyíregyházi ág. hitv. ev. Kossuth Lajos-Reálgymnázium értesítője az 1931–32. évről. Nyíregyháza, 1932. 29.p., 1932–33. 16.p., 1933–34. 22.p. A Bessenyei Kör előadásairól: Nyírvidék, 1932. dec. 3. 2.p., 1933. febr. 12. 7.p.
- 30 A debreceni m. kir. állami Fazekas Mihály reáliskola értesítője az 1934–35. iskolai évről. Debrecen, 1935. 10., 17.p., A debreceni m. kir. állami Fazekas Gimnázium értesítője az 1935–36. tanévben. Debrecen, 1936. 14., 23., 29., 37-38.p., 1936–37. 18., (innen az első idézet), 24., 36-37.p., 1937–38. 4., (a második idézet), 10-11.p.
- 31 A debreceni m. kir. állami Fazekas Mihály Gimnázium értesítője az 1935–36. tanévben. Debrecen, 1936. 26.p., 1936–37. 26.p.
- 32 A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának értesítője az 1936–37. iskolai évről. Db., 1937. 3.p., 1937–38. 15-16., 19., 28.p., 1938–39. 25., 28. 30., 41.p., 1939–40. 13., 20., 24. 29.p. , 1940–41. 20., 33.p., 1941–42. 25., 33., 39.p., 1942–43. 17. (az idézet), 27., 32. 35.p.

- 33 Kovács Máté: Hankiss János, 1893–1959. = A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt Főreáliskola) értesítője az 1972–1973-as centenáriumi évről. Bp., 1973. 100-102.p.
- 34 A debreceni m. kir. állami Fazekas Gimnázium értesítője az 1935–36. iskolai évről. Debrecen, 1936. 26.p., 1936–37. 26.p.; A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1937–38. Debrecen, 1938. 30.p., 1939–40. 26.p., 1940–41. 35.p., 1941–42. 36.p., 1942–43. 30.p.
- 35 A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának értesítője az 1937–38. iskolai évről. Debrecen, 1938. 30.p.
- 36 A Debreceni Egyetem Francia Intézet tagjainak munkássága. Hankiss János tudományos munkálkodásának 25. évfordulója alkalmából közzétették volt tanítványai. Szerk. Kovács Máté. Debrecen, 1942. 24 p. Vö. Fülöp, 1983. 7.p.
- 37 (A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1937–38. iskolai évről. Debrecen, 1938. 30.p., 1938–39. 38.p., 1941–42. 36.p., 1942–43. 30.p.)
- 38 A nyíregyházi ág. h. ev. Kossuth Lajos-Reálgimnázium értesítője. 1933–34. tanév. Nyíregyháza, 1934. 22.p.
- 39 A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyv az 1939–40. tanévről. Debrecen, 1940. 391.p.
- 40 Idézi Némedi Lajos: Kovács Mátéra emlékezve. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 107.p.
- 41 [Kovács Máté]: A Nyári Egyetem tíz éve, 1937–1936. Debrecen, 1937. 21.p. – A Debreceni Nyári Egyetem szervezésében játszott szerepétől: vö. Tóth, 1981. 489., Fülöp, 1983. 6-7., 15. p., Némedi L. i.m. 106-108.p.
- 42 A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1941–42. iskolai évről. Debrecen, 1942. 36.p. Vö. Fülöp, 1983. 7.p.
- 43 Kovács Máté: Korszerű magyar élethivatás. = Országépítés, 1939. 2.sz. 209-220.p.
- 44 Kovács Máté: Magyar hivatástudat és magyar parasztság. = Országépítés, 1939. 3.sz. 375-379. p., az idézet: 377.p.
- 45 Kertész Gy. i.m. 26., 29. p.
- 46 Kovács Máté: Fazekas Mihály a rokokó költő. Debrecen, 1940. 1.p.
- 47 A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve az 1939–40. tanévről. Debrecen, 1940. 364.p.
- 48 A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1940–41. iskolai évről. Debrecen, 1941. 35-36.p. Vö. Fülöp, 1983. 7.p.
- 49 A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Debrecen, 1943. 17.p.
- 50 OSZK Kézirattára Fond 210/24.
- 51 Kertész Gy. i.m. 25.p., Tóth, 1981. 489.p.; Horváth Márton: Kovács Máté művelődéspolitikai tevékenysége a koalíció időszakában. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 19.p.
- 52 Vö. Fülöp, 1983. 5.p.

- 53 Kovács Máté: Magyarságismeret és irodalmi nevelés. = Magyar-ságtudomány és nemzetnevelés. Debrecen, 1944. 109-132.p. Vö. Horváth M. i.m. 18.p.
- 54 Szép magyar versek. Bp., 1944. 5.p.
- 55 Vö. Bényei József: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtá-rának 1997-es évkönyve. [Ism.] = Debreceni Szemle, 1999. 1.sz. 144.p.; Fülöp, 1983. 7.p.
- 56 Minderről eredeti források nyomán. Bényei M., 1997. 31-32.p., a Nemzeti Parasztpártban betöltött tisztségeiről: Új magyar életrajzi lexikon., 3. H-K. Bp., 2002. 1144.p.
- 57 Szövege: Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 176-215.p. Szüle-téséről: Mai magyar művelődéspolitiká. Bp., 1946. 37.p. Vö. Hor-váth M. i.m. 20-21.p.
- 58 A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének főkérdései. = Köznevelés, 1945. júl.15. 6-8.p. (tartalmáról: N. Szabó József: A Nemzeti Parasztpárt és a kultúra, 1945–1946. Nyíregyháza, 1995. 29.p.); -blp: Az új iskola reformtervezete. = Köznevelés, 1945. aug. 1. 3-5.p.;
- 59 OSZK Kézirattára Fond 210/27. Vö. Bényei M., 1997. 32-33.p.
- 60 OSZK Kézirattára Fond 210/21, 26. 23. Vö. Bényei M., 1997. 33.p.
- 61 Kiss Árpád: Kovács Máté 1906–1972. = Magyar Pedagógia, 1972. 4.sz. 435-436.p.; Horváth M. i.m. 17-26.p.; N. Szabó J. i.m. 7.p.
- 62 Keresztury Dezső levele Kovács Mátéhoz, 1947. márc. 17. (Ko-vács Ilona tulajdonában); idézi Bényei M., 1997. 33.p.
- 63 Kovács Máté: Az általános iskola ellenzéke. = Köznevelés, 1947. febr. 7. 32.p.
- 64 Előadás, 1946. aug. 12. OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 65 Kovács Máté: A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő-kérdései. = Köznevelés, 1945. júl. 15. 7.p.
- 66 Uo. 8.p.
- 67 Előadás, 1946. aug.12. OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 68 Kovács Máté: Bevezető. = Mai magyar művelődéspolitiká. Bp., 1946. 5.p.
- 69 Előadás, 1946. aug. 12. OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 70 Kovács Máté: A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő-kérdései. = Köznevelés, 1945. júl. 15. 7.p.
- 71 Magyar tudománypolitika. OSZK Kézirattára Fond 210/24.
- 72 Indoklás a köznevelés egységének biztosításáról szóló törvényja-vaslathoz. OSZK Kézirattára Fond 210/26.
- 73 Körlevél a szabadművelődési ügyvezető tanfolyam résztvevőihez, 1947. júl. 25. OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 74 OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 75 Megjegyzések a X. (külföldi kulturális kapcsolatok) ügyosztály munkatervéhez, 1946. febr. 27. OSZK Kézirattára Fond 210/27.
- 76 A magyar köznevelés korszerű kifejlesztése (1945). = Kovács Má-té emlékkönyv. Bp., 1983. 192.p.
- 77 Előadás a Rádióban, 1946. jan. 31. OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 78 Feljegyzés, 1947? OSZK Kézirattára Fond 210/22.
- 79 Kiss Á. i.m. 436.p.

- 80 A Nemzeti Parasztpárt vallás- és közoktatásügyi minisztériumi csoportjának tagjai Dr. Kovács Máté államtitkár úrnak, 1949. jan. 14. (Kovács Ilona tulajdonában). – Minderről: Bényei M., 1997. 34-38.p. (e közleményekben megtalálhatók az idézetek is). Korabeli oktatás- és művelődéspolitikai tevékenységéről ld. még: Horváth M., i.m. 17-25.p., Fülöp, 1983. 8.p., Tóth, 1981. 489.p.
- 81 Magyar Közlöny, 1949. ápr. 26. 1.p.; vö. Bényei M., 1997. 32.p.
- 82 Korompai Gáborné: Kovács Máté, mint a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII: Debrecen, 1997. 55.p. (a továbbiakban: Korompainé, 1997.) – a telefonhívás április 15-én történt.
- 83 Fülöp, 1983. 8.p.
- 84 Idézi Kertész Gy. i.m. 26. p. – a feljegyzés dátuma: 1950. jan. 5.
- 85 Kovács Máté fontosabb közleményei: A Debreceni Egyetemi Könyvtár a szocialista fejlődés útján. = Könyvbarát, 1952. 10. sz. 8-11.p., Egyetem és könyvtár együttműködése Debrecenben. = Felsőoktatási Szemle, 1954. 1.sz. 37-42.p., Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1955/I. Debrecen, 1956. 29-90.p.; Fülöp, 1983. 8-10.p.; Futala Tibor: Kovács Mátéra emlékezve és emlékeztetve. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 83-85.p.; Korompainé, 1997. 53-65.p. Figyelemre méltó, tömör értékelés olvasható utódja távozása után papírra vetett összegzésében: Összefoglaló jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1956. évi működéséről. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1956. Debrecen, 1958. 8-9.p.
- 86 Kovács Máté: Egyetem és könyvtár együttműködése Debrecenben. = Felsőoktatási Szemle, 1954. 1. sz. 38-39.p.
- 87 Korompainé, 1997. 61.p.
- 88 Ezt a 213/1951. számú, december 18-án hozott törvényerejű rendelet írta elő; vö. Korompainé, 1997. 58.p.
- 89 Fülöp, 1983. 9.p., Futala T. i.m. 31.p.; vö. Tóth, 1981. 490.p.
- 90 Kovács Máté: Bevezető. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1953. Debrecen, 1954. 6.p.
- 91 Tóth, 1981. 490.p.
- 92 Boda Miklós: Kovács Máté igazsága. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 90.p.
- 93 Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszzerű kérdései. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1953. Debrecen, 1954. 59-136.p.
- 94 Uo. 89.p.
- 95 Mindkét idézet: uo. 132.p.; vö. Fülöp, 1983. 9-10.p., Korompainé, 1997. 59-60.p.
- 96 Uo. 131.p., részletes érvrendszere: uo. 60-63.p.
- 97 Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. = A Könyv, 1955. 4.sz. 150-152.p.; vö. Futala T. i.m. 35.p., Fülöp, 1983. 10.p.
- 98 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról, A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956. (III. 9.) számú határozata.

- ta a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról; vö. Tóth, 1981. 490.p., Futala T. i.m. 35.p., Fülöp, 1983. 10.p.
- 99 Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. = Magyar Könyvszemle, 1956. 3.sz. 181-201.p.; vö. Tóth, 1981. 490.p., Futala T. i.m. 35.p., Fülöp, 1983. 10.p.
- 100 Kovács Máté: A Magyar Enciklopédia előkészítése. = Magyar Könyvszemle, 1955. 1-2. sz. 149.p. Szovjet tanulmányútjáról: Jelentés a Nagy Szovjet Enciklopédia főszerkesztősége meghívására a Magyar Enciklopédia szerkesztőbizottsága és szerkesztősége részéről a Szovjetunióba kiküldött bizottság munkájáról. Bp., 1954. (Mátrai Lászlóval közösen), Beszámoló a Nagy Szovjet Enciklopédia szerkesztőségében szerzett tapasztalatokról. = Akadémiai Értesítő, 1954. 61. köt. 506. sz. 264-280.p., A Nagy Szovjet Enciklopédia műhelyében. = Szovjet Kultúra, 1955. 1. sz. 7-10.p.
- 101 Kovács Máté: A Magyar Enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei. = Magyar Könyvszemle, 1957. 5-6. sz. 175-195.p.
- 102 Uo. 191.p. A Magyar Enciklopédia szerkesztésének élén végzett tevékenységéről: Tóth, 1981. 490p., Fülöp, 1983. 9.p., Horváth Tibor: Egy gondolat viszontagságai. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 164.p.
- 103 Tóth Gyula? Kovács Máté, a pedagógus és példaadó. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp., 1983. 39-50.p. (a továbbiakban: Tóth, 1983.); Fülöp Géza: Könyvtártudomány és bibliológia. Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 41-52.p. (a továbbiakban: Fülöp, 1997.); Sebestyén György: Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve. Az ELTE Könyvtártudományi Tansekének rövid története. Bp., 2001. 67-105.p.
- 104 Fülöp, 1983. 12.p.
- 105 Kovács Máté-Kőhalmi Béla: Az egyetemi könyvtárosképzés alapkérdései nemzetközi megvilágításban. = Felsőoktatási Szemle, 1958. 7-8.sz. 430-431.p.
- 106 Kovács Máté: Szocialista könyvtárosképzés. Az európai szocialista országok könyvtárosképző főiskoláinak és egyetemi tanszékeinek II. nemzetközi konferenciája Berlinben, 1961. május 20-26. között. = Könyvtári Figyelő, 1963. 2.sz. 74-80.p.; Kovács Máté: Az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés az európai szocialista országokban. = A Könyvtáros, 1963. 7.sz. 377-382.p.
- 107 Tóth, 1983. 42.p.
- 108 Engel Pál: Hogyan lettem könyvtáros? = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 97-99.p. Vö. Suppné Tarnay Györgyi: Előszó. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 6.p.
- 109 Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi tanulmányok, 1969. Bp., 1970. 61-62.p.

- 110 Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961. Különszám. 7-29.p.
- 111 Uo. 15., illetve 21.p.
- 112 Idevágó nézeteinek magas színvonalú elemzése, értékelése. Fülöp, 1997. 41-52.p.
- 113 Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961. 25.p. Vö. Fülöp, 1997. 48-49.p.
- 114 Ez utóbbiról részletesen szól, az OSZK-ban őrzött kéziratot hagyatékként vonatkozó dokumentumainak alapján Pogány György: Kovács Máté és a bibliofília. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 67-76.p.
- 115 Kovács Máté: A népműveléstudomány fontosabb elméleti problémái. = Népművelési Értesítő, 1964. 4. sz. 130-191.p.
- 116 Kovács Máté: Az olvasásvizsgálat főbb kérdései. = Irodalmi és Nyelvi Közlemények, 1968. 1. sz. 79-88.p.
- 117 Kovács Máté: Gutenberg és a modern ember világa. = Nagyvilág, 1968. 4. sz. 638.p.
- 118 Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Szerk. Kovács Máté. Bp., 1963. 15-40.p. Az idézetek: 16-17., 21., 28.p.
- 119 Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Szerk. Kovács Máté. Bp., 1963. 15-40.p. A második kötet kiadási éve: 1970.
- 120 Tóth 1981. 492.p., Fülöp, 1983. 11.p. Az első közlés: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229-254.p., 4. sz. 361-391.p., 1961. 1. sz. 1-43.p. A disszertáció címe: A magyar könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában.
- 121 Tóth, 1981. 493.p., Fülöp, 1983. 11.p.
- 122 Fülöp, 1997. 49-50.p., Kertész Gy. i.m. 27.p.
- 123 Vö. Tóth 1983. 40.p., Fülöp, 1983. 12.p.
- 124 Fülöp, 1983. 13.p.
- 125 Tóth, 1981. 491.p.
- 126 Babiczky Béla: Kovács Máté, 1906–1972. = Magyar Könyvszemle, 1973. 1. sz. 90.p.
- 127 Ez utóbbiról: Pogány Gy. i.m. 67-76.p.
- 128 Futala T. i.m. 32-37.p., Fülöp, 1983. 10.p., Horváth T. i.m. 164.p.
- 129 Tóth, 1981. 491.p.
- 130 Tolnai Gábor: Kovács Máté, 1906–1972. = Könyvtáros, 1971. 10.sz. 597.p; idézi Fülöp, 1983. 14.p.
- 131 Fülöp, 1983. 14.p.; Kovács Máté, 1906-1972. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1967. 10.p.
- 132 Bényei J. i.m. 144.p.
- 133 Uo. 144.p.
- 134 Futala T. i.m. 28.p.

- 135 Kovács Máté: Hankiss János, 1893–1959. = A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt Főreáliskola) értesítője az 1972–1973-as centenáriumi évről. Bp., 1973. 102.p.
- 136 Tóth, 1983. 46.p.
- 137 Kiss Á. i.m. 436.p.
- 138 Arnóth Károly: A karizmatikus Kovács Máté. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 103.p.

ÍRÁSOK KOVÁCS MÁTÉRÓL

(Válogatás)

- Kovács Máté 1906 – p1972 : [Bibliográfia]. – Budapest : Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1972. – 4 p.
- Dr. Kovács Máté 1906–1972 / Káldi János. In: Jelentkezünk, 21. sz. 1972. 88-91.p.
- Kovács Máté. In: Könyvtári Figyelő, 1972. 461.p.
- Kovács Máté 1906–1972. In: Könyvtári Szemle, 1972. 184-185.p.
- Kovács Máté 1906–1972. In: Könyvtáros, 1972. 596-599.p.
- Kovács Máté 1906–1972 / Kiss Árpád. In: Magyar Pedagógia, 1972. 455-456.p.
- Meghalt dr. Kovács Máté. In: Népművelés, 1972. 10.sz. 19.p.
- Kovács Máté, 1906–1972 / Babiczky Béla. In: Magyar Könyvszemle, 1973. 8990.p.
- Máté Kovács 1906–1972 / Klara Waitkus. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1973. 735-736.p.
- Dr. Máté Kovács, 1906–1972 : Nekrológia / Géza Fülöp. In: Knižniczný Zborník, 1974. 353-355.p.
- Kovács Máté / [Horváth Zoltán] H. Z. In: A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt Főreáliskola) értesítője az 1972–1973-as centenáriumi évről. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1973. – 104-105.p.
- In memoriam Prof. Máté Kovács, 1906–1972. In: Informationsbulletin der Teilnehmer der Konferenz der Bibliothekarischen Hochschulausbildung, 6. – Budapest : 1980. – 69-70.p.

- Poznáme ich? : Kovács Máté, 1906–1972 / Zuzanna Banska. In: Čítateľ, 1981. 188-189.p.
- Kovács Máté 1906–1972 / Tóth Gyula. In: Könyvtáros, 1981. 489-493.p.
- Kovács Máté pályája, művelődés- és könyvtárpolitikai tevékenysége / Fülöp Géza. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Budapest : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. – 5-15.p.
- Kovács Máté művelődéspolitikai tevékenysége a koalíció időszakában / Horváth Márton. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Budapest : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. – 17-26.p.
- Kovács Máté és a magyar könyvtárügy / Futala Tibor. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Budapest : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. 27-38.p.
- Kovács Máté, a pedagógus és példaadó / Tóth Gyula. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Budapest : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. – 39-50.p.
- Kovács Máté szakirodalmi munkássága és a róla szóló irodalom : Bibliográfia / összeáll. Nagyné Kiss Mária. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Budapest : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. – 217-261.p.
- Kovács Máté, 1906–1972. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 9-10.p.
- Válogatás Kovács Máté munkáiból : [Bibliográfia] / összeáll. Suppné Tarnay Györgyi. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 13-19.p.
- Kovács Máté kéziratok hagyatéka : Könyv és könyvtár XVIII. / Kertész Gyula. In: Kovács Máté emlékének. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 23-30.p.
- Kovács Máté, a művelődéspolitikus / Bényei Miklós. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 31-40.p.

- Könyvtártudomány és bibliológia : Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója / Fülöp Géza. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 41-52.p.
- Kovács Máté, mint a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója / Korompai Gáborné. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 53-65.p.
- Kovács Máté és a bibliofília / Pogány György. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 67-77.p.
- Kovács Máté a prágai és berlini konferencián / Sipos Melinda. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 79-82.p.
- Kovács Mátéra emlékezve és emlékeztetve... / Futala Tibor. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 83-85.p.
- Kovács Máté igazsága / Boda Miklós. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 87-94.p.
- Hogyan lettem könyvtáros? : Egy emlékezetes beszélgetés Kovács Mátéval / Engel Pál. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 97-99.p.
- A karizmatikus Kovács Máté / Arnóth Károly. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 101-103.p.
- Kovács Mátéra emlékezve : Emlékkiállítás megnyitó beszéde / Némedi Lajos. In: Kovács Máté emlékének : Könyv és könyvtár XVIII. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. – 105-108.p.

- Kovács Máté emlékezete : [Ismeretítés] / Tóth Gyula. In: Könyvtári Figyelő, 1997. 758-760.p. [A Könyv és könyvtár XVIII. kötetéről]
- Kovács Máté, 1906–1972 / Korompai Gáborné. In: Könyv és könyvtár XIX. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtár, 1997. – 189-192.p.
- A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának 1997-es évkönyve : [Ismeretítés] / Bényei József. In: Debreceni Szemle, 1999. 1. sz. 143-145.p. ; Kovács Máté : Tisztelgés szellemisége előtt / Bényei József. In: Szellemek és délibábok : Irodalom a szűkebb hazában / B. J. – Debrecen : Stílus Stúdió, 2003. – 205-209.p.
- 95 éve született Kovács Máté / Janiga Éva. In: Szókimondó, 2001. 11.sz. 12-13.p.

KOVÁCS MÁTÉ VÁLOGATOTT MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

- Bánffy Miklós új regénye : Kisbán Miklós: Reggeltől estig : [Ismeretítés]. In: Debreceni Szemle, 1928. 1. sz. 65.p.
- Horváth János: A középkori magyar vers ritmusa : [Ismeretítés]. In: Debreceni Szemle, 1929. 3. sz. 151-152.p.
- Ébred a lelkiismeret : Paul et Jean Lebourg. Les consciences se réveillèrent : [Ismeretítés]. In: Debreceni Szemle, 1930. 3. sz. 158-190.p.
- Bessenyei és A Philosophus : Belohorszky Ferenc tanulmánya : [Ismeretítés]. In: Debreceni Szemle, 1930. 9. sz. 499-500.p.
- Eckhardt Sándor: Magyar-francia szótára: [Ismeretítés]. In: Protestáns Szemle, 1936. 91-92.p.
- Regény a régi Debrecenről : [Ismeretítés]. In: Debreceni Szemle, 1936. 1. sz. 31. p. [Szentmihályiné Szabó Mária: Emberé a munka]
- Erdélyi regények : [Ismeretítés]. In: Debreceni Szemle, 1936. 3-5. sz. 107-108p.

- A Nyári Egyetem első tíz éve, 1927–1936. – Debrecen : Városi ny., 1937. – 32 p.
- Fazekas Mihály, a költő élményvilága. In: Emlékkönyv Pap Károly főiskolai (akadémiai és egyetemi) tanári működésének harmincadik évfordulójára. – Debrecen : 1939. – 170-182.p.
- Korszerű magyar élethivatás. In: Országépítés, 1939. 2. sz. 209-220.p.
- Magyar hivatástudat és magyar parasztság. = Országépítés, 1939. 3. sz. 375-379.p.
- A magyar önszemlélet útján. In: Magyar Lélek, 1940. 1. sz. 40-41.p.
- Fazekas Mihály a rokokó költő. – Debrecen : Stúdium, 1940. – 53 p. – (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai, 8:3.)
- Fazekas Mihály: Ludas Matyi és más költemények / sajtó alá rend., bev.: Kovács Máté. – Budapest : Magyar Népművelők Társasága, 1941. – 95 p. – (Magyar klasszikusok.)
- Gvadányi József: Rontó Pál / sajtó alá rend., bev.: Kovács Máté. – Budapest : Magyar Népművelők Társasága, 1941. – 94 p. – (Magyar klasszikusok.)
- A Debreceni Egyetemi Francia Intézet tagjainak munkássága : Hankiss János tudományos munkálkodásának 25. évfordulója alkalmából közzétették volt tanítványai / szerk. Kovács Máté. – Debrecen : Városi ny., 1942. – 24 p. [Bibliográfia]
- Miért szeretjük a magyar verset? In: Fényjelek : Előadások a magyar föld és a magyar ember problémáiról : Harmadik sorozat. – Budapest : Magyar Népművelők Társasága, 1943. – 14-20.p.
- Magyarságismeret és irodalmi nevelés. In: Magyarságtudomány és nemzetnevelés. – Debrecen : Debreceni Könyvek, 1944. – 109-132.p.
- Szép magyar versek / összeáll., bev.: Kovács Máté. – Budapest : Magyar Népművelők Társasága, 1944. – 368 p.
- Kalevala : Vikár Béla fordításában és Gulyás Pál tanulmányaival : [Ismertetés]. In: Magyar Lélek, 1944. 1. sz. 48.p.

- A magyar irodalom szerepe köznevelésünkben. In: Demokrácia és köznevelés. – Budapest : Országos Köznevelési Tanács, 1945. – 107-114.p.
- A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő kérdései. In: Köznevelés, 1945. júl. 15. 6-8.p.
- Mai magyar művelődéspolitikai : Elvek, tervek, eredmények / összeáll., bev: Kovács Máté. – Budapest : Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1946. – 142 p.
- Az általános iskola továbbfejlesztése. In: Köznevelés, 1946. aug. 2. 3-4.p.
- Az általános iskola a megvalósulás útján. In: Köznevelés, 1946. nov. 1. 4-5.p.
- Az általános iskola ellenzéke. In: Köznevelés, 1947. febr. 7. 29-33.p.
- Az általános iskola rágalmozói. In: Szabad Szó, 1947. febr. 7. 1.p.
- Sajtóvihar az általános iskola körül. In: Szabad Szó, 1947. febr. 23. 9.p.
- Sajtóvita az általános iskoláról. In: Köznevelés, 1947. márc. 1. 86.p.
- Közelgő ünnepi év elő. In: Köznevelés, 1947. márc. 15. 101-102.p.
- Segítsen az értelmiség, hogy műveltségünket európaivá tehessük. In: Szabad Szó, 1947. aug. 26. 7-8.p.
- Iskolák, internátusok, kultúrházak, tanítólakások épülnek : Kovács Máté a kultuszminisztérium terv-előirányzatairól. In: Szabad Szó, 1948. máj. 29. 4.p.
- A Debreceni Egyetemi Könyvtár és az üzemi könyvtárak együttműködése. In: Könyvbarát, 1951. 3. sz. 58.p.
- A Debreceni Egyetemi Könyvtár a szocialista fejlődés útján. In: Könyvbarát, 1952. 10.sz. 8-11.p.
- Az I. Országos Könyvtáros Konferencia. In: Könyvtáros, 1953. 1. sz. 14.p.
- Krupszkaja N. K.: „Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárról?” In: Könyvtáros, 1953. 6. sz. 18-20.p.
- A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tu-

- dományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1953. – Debrecen : 1954. – 59-136.p.
- Egyetem és könyvtár együttműködése Debrecenben. In: Felsőoktatási Szemle, 1954. 1. sz. 37-42.p.
  - Beszámoló a Nagy Szovjet Enciklopédia szerkesztőségében szerzett tapasztalatokról. In: Akadémiai Értesítő, 1954. 61. köt. 506. sz. 264-280.p.
  - Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1954/I. – Debrecen : 1955. – 109-143.p.
  - A Nagy Szovjet Enciklopédia műhelyében. In: Szovjet Kultúra, 1955. 1. sz. 7-10.p.
  - A Magyar Enciklopédia előkészítése. In: Magyar Könyvszemle, 1955. 1-2. sz. 148-150.p.
  - A könyvtári törvény előkészítése. In: A Könyv, 1955. 4. sz. 150-152.p.
  - Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1955/I. – Debrecen : 1956. – 29-90.p.
  - A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. In: Magyar Könyvszemle, 1956. 3. sz. 181-201.p.
  - Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyve körül. In: Magyar Könyvszemle, 1957. 3. sz. 297-301.p.
  - A Magyar Könyvszemle új évfolyamai a korszerű igények tükrében. In: Magyar Könyvszemle, 1957. 4. sz. 399-404.p.
  - A Magyar Enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei. In: Magyar Tudomány, 1957. 5-6. sz. 175-195.p.
  - Nemzetközi konferencia az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés időszerű kérdéseiről. In: Könyvtáros, 1958. 6. sz. 403-406.p.
  - Az egyetemi könyvtárosképzés alapkérdései nemzetközi megvilágításban. In: Felsőoktatási Szemle,

1958. 7-8. sz. 424-431.p. [Kőhalmi Bélával közösen]
- A fiatal könyvtárosok helyzete és problémái. In: Könyvtáros, 1958. 7. sz. 503-504.p.
  - Az Országos Könyvtárügyi Tanács a mai magyar könyvtárpolitikában. In: Könyvtáros, 1959. 2. sz. 90-92.p.
  - La formation professionnelle des bibliothécaires en Hongrie. In: Knihovna : Vědecko-teoretický sborník. – Praha : Statni-pedagogická nakladatelství, 1959. – 274-280.p.
  - A népműveléstudomány a szocialista társadalomban. In: Népművelés, 1959. 11. sz. 6-7.p.
  - A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában, 1-3. In: Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229-254. p., 4. sz. 361-391.p., 1961. 1. sz. 1-43.p.
  - A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. In: Magyar Könyvszemle, 1961. Különszám. 7-34.p.
  - Az oktatási reform és a könyvtárak. In: Könyvtáros, 1961. 1. sz. 1-6.p.
  - Oktatási reform és közművelődés. In: Népművelés, 1961. 1. sz. 3-5.p.
  - Könyvtáraink másfél évtizede. In: Könyvtáros, 1961. 5. sz. 257-262.p.
  - A könyv és könyvtár a társadalom életében. In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. – Budapest : Gondolat, 1963. – 15-40.p.
  - A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig / összeáll., bev.: Kovács Máté. – Budapest : Gondolat, 1963. – 758 p., 20 t. – (Nemzeti könyvtár : Művelődéstörténet.)
  - Szocialista könyvtárosképzés : Az európai szocialista országos könyvtárosképző főiskoláinak és egyetemi tanszékeinek 2. nemzetközi konferenciája Berlinben, 1962. május 20-26. között. In: Könyvtári Figyelő, 1963. 2. sz. 74-80.p.

- Az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés az európai szocialista országokban. In: Könyvtáros, 1963. 7. sz. 377-382.p.
- Népművelés és közművelődés. In: Népművelés, 1964. 4. sz. 3-4.p.
- A népműveléstudomány fontosabb tudományelméleti problémái. In: Népművelési Értesítő, 1964. 4. sz. 132-191.p.
- A magyar könyvtárak országos rendszere. In: Könyvtári Minerva, 1. – Budapest : OSZK KMK, 1965. – XI-XLII.p.
- Az olvasó nézőpontja. In: Kritika, 1966. 1. sz. 27-30.p. [Hozzászólás a „Vita a magyar klasszikusok jövőjéről” c. sorozathoz]
- Lokálpatriotizmus ma. In: Népművelés, 1966. 1. sz. 7-10.p. ; Honismeret, 1966. 8. sz. 3-15.p.
- Francia könyvtárügy – francia könyvtárak. In: Könyvtári Figyelő, 1966. 5-6. sz. 387-404.p.
- Tudománypolitika és tájékoztatástudomány. In: A tudományos műszaki tájékoztatás. – Budapest : Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1967. – 8-26.p.
- Das sozialistische Bibliothekssystem in Ungarn. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1967. 4. 193-215.p.
- Az olvasásvizsgálat főbb kérdései. In: Irodalmi és Nyelvi Közlemények, 1968. 1. sz. 79-88.p.
- Gutenberg és a modern ember világa. In: Nagyvilág, 1968. 4. sz. 636-638.p.
- Szabó Ervin a magyar szocialista művelődéspolitikában és könyvtári kultúrában, 1877–1918. In: Könyvtáros, 1968. 9. sz. 507-514.p.
- Az OSZK Híradóról könyvtárügyünk szemszögéből. In: OSZK Híradó, 1969. 1-2. sz. 5-25.p.
- A Tanácsköztársaság könyvtári öröksége. In: Könyvtáros, 1969. 3. sz. 123-132.p.
- Elvek, tervek, eredmények és tanulságok a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájában. In: Népművelés, könyvtár-, múzeum- és levéltárügy a Magyar Tanácsköztársaság idején. – Budapest : NPI, 1969. – 52-72.p.

- Húsz éves a Könyvtártudományi Tanszék. In: Könyvtáros, 1969. 7. sz. 400.p.
- A könyvtárszociológia alapp problémái. In: Könyvtártudományi tanulmányok, 1968. – Budapest : NPI, 1970. – 15-112.p.
- Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. In: Könyvtártudományi tanulmányok, 1969. – Budapest : NPI, 1970. – 10-130.p.
- A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig / összeáll., bev.: Kovács Máté. – Budapest : Gondolat, 1970. – 722 p. – (Nemzeti könyvtár : Művelődéstörténet.)
- Közművelődés és könyvtári kultúra a szocialista társadalom viszonyai között : Gondolatok az Országos Népművelési Konferencia alkalmából. In: Könyvtáros, 1970. 7. sz. 379-384.p.
- A közművelődési könyvtárak helyzete és fejlődése. In: Országos Népművelési Konferencia : Előkészítő tanulmányok, 2. – Budapest : NPI, 1970. – 201-221.p.
- A népművelési kutatás és a népművelőképzés. In: Országos Népművelési Konferencia : Előkészítő tanulmányok, 3. – Budapest : NPI, 1970. – 117-163.p.
- A magyar könyvművészet 1971-ben. In: A szép magyar könyv. – Budapest : Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1971. – 3-10.p.
- A helytörténeti mozgalom Budapesten. In: Budapesti Helytörténeti Konferencia 1971. – Budapest : Főváros Levéltára, 1971. – 11-26.p.
- Könyvtárosképzés. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1945–1970. – Budapest : 1972. – 589-602.p.
- A könyv nemzetközi éve és a szakkönyvtárak. In: Műszaki Egyetemi Könyvtáros, 1972. 1. sz. 1-4.p.
- A könyv, az olvasás és a könyvtár világéve. In: Könyvtáros, 1972 6. sz. 315-322.p.
- A honismeret és könyvtáraink. In: Honismereti tanulmányok. – Budapest : NPI, 1972. – 27-31.p. – (Honismereti útmutató szakkörvezetők számára, 12.)

- Hankiss János, 1893–1959. In: A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt Főreáliskola) értesítője az 1972–1973-as centenáriumi évről. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1973. – 100-104.p.
- A közkönyvtár mint irodalomközvetítő és irodalmi ismeretterjesztő intézmény. In: MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei, 1973. 1. sz. 19-29.p.
- A magyar köznevelés korszerű kifejlesztése : [Kézirat, 1945]. In: Kovács Máté emlékkönyv. – Budapest : Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 1983. – 176-216.p.

**SZEMELVÉNYEK KOVÁCS MÁTÉ
MŰVEIBŐL**

A NYÁRI EGYETEM TÍZ ÉVE

(részletek)

Mindazok elé, akik Európa civilizációját bármely vonatkozásban vizsgálják, mind a mai napig áthághatatlan akadályként tornyosul az a körülmény, hogy a nemzetek lélekszáma vagy hatalma nem áll pontos arányban jelentőségükkel az európai együttesben. Úgynevezett „kis” nemzetekről sokszor kiderül, hogy voltaképpen „nagyok”; de még akkor is, ha elismerjük egyes nyugati nagy nemzetek döntőbb szerepét a kultúra fejlődésében, lépten-nyomon észre kell vennünk a hollandok és finnek, svájciak és belgák, svédek és dánok, norvégek és portugálok munkájának figyelemreméltó érvényesülését az egyetemes haladásban. Ma már nyilvánvaló, hogy nem lehet megírni az egyetemes irodalom történetét vagy Európa és Amerika szellemtörténetét úgy, hogy a „nagy” nemzetek alaposabban tárgyalt szereplése köré itt-ott beállítjuk valamely „kis” nemzet egy-egy elszigetelt nagy tényét. S ha valaki az európai jogrendszert, gazdasági életet, közegészségügyet stb. veszi szemügyre, ott is csak akkor kap kielégítő képet, ha eltekint a nemzetek nagyságától s pillanatnyi hatalmi helyzetétől. A fehér ember sorsának kialakításában a nemzetek annyira össze vannak szövődve, hogy reménytelen és helytelen dolog volna egyes vastagabb fonalakat, önálló nemzeti szálakat kiemelni a teljes szövet rovására.

Ebből a felismerésből indultak ki a világháború után azok a tervezgetések, amelyek a kultúrában jelentős szerepet játszott „kis” nemzetek megismertetését tűzték ki feladatul. De a tervek megvalósításának évekig útját szegte az a jogos aggodalom, hogy a kissugárzású nyelvek – mint a svéd, a magyar, a dán, a lengyel – nem fognak vonzóerőt gyakorolni azokra az idegenekre, akiknek a svéd, magyar, dán vagy lengyel viszonyok megismerése hasznos volna; másfelől, hogy ezeknek az ismereteknek szükséges voltát csak maguk a rendező nemzetek ismerik el, a vezető nemzetek tagjai közül csak kevesen s így minden felvilágosításnak reklám, propagan-

da jellege lehetne s e propagandának is nagyon kevés reménye volna a sikerre.

Az ügy olyan nagyfontosságú volt, hogy e kettős aggodalom ellenére is diadalra kellett jutnia. A feladatnak kétségkívül megvolt a maga – egyelőre rejtett – megoldása s a feladat megérte, hogy a siker csekély reményével is kísérlet történjék megoldására. [...]

A Nyári Egyetem előadásainak kitűzésénél három közönséget kell magunk elé képzelnünk: *a)* a magyarokat, akiknek magyar nyelven a magyar kultúra és tudomány újabb fejlődéséhez kell megbízható tudományos kalauzolókat adnunk; *b)* a külföldi magyarokat és magyarul tudó idegeneket, akiket Magyarország sorsának alakulása, a magyar jelleg kidomborodása érdekel; *c)* idegeneket, akik valamely nyugati nyelven minél többet akarnak hallani Magyarországról és a magyarságról, mint „Dunai Európa” problematikájának kulcsáról. Ez a háromféle közönség azonban lépten-nyomon összeömlik (a magyarok közül nagyon sokan jönnek ide azért, hogy nemzetközi kapcsolatokat keressenek, egy darab „külföldet” magyar talajon, s ezek természetesen buzgón látogatják az idegennyelvű előadásokat is s í. t.) s ezzel még bonyolultabbá teszi a program és az órarend összeállítását.

Az előadások tömegét szaporítják még a nyelvleckék. A főtebbiek után fölösleges magyarázni, mennyire lényeges kiegészítései ezek a tulajdonképpeni előadási programnak. Itt csak a – most már négy csoportban folyó – magyar nyelvi leckékről essék néhány szó. Mivel a külföldiek közül aránylag nagyon sokan magyarul is akarnak tanulni s mivel másrészt Magyarország megismerésében nagy könnyebbség a nyelv elemeinek ismerete, német, olasz, francia segédnyelven is kell magyar nyelvleckét tartanunk; ezekhez járul a segédnyelv nélkül folyó, haladók (pl. vizsgázni óhajtok) számára rendezett negyedik csoport. A Nyári Egyetem a rendelkezésre álló igen csekély idő (egy-egy csoportban legfeljebb 12 óra) tökéletes kihasználásával váratlanul szép eredményeket ért el ezen a téren is. Különösen bevált dr. Wallisch Oszkár egyetemi lektor módszere, amely a tel-

jesen kezdőket ismert dallamú magyar nóták szövegéből kiindulva tanítja meg a magyar nyelv elemeire. A jubiláris tanfolyamra ezeket a szövegeket sokszorosítva kézbe is adja a Nyári Egyetem s tárgyalások folynak egyes kiadócégekkel is a módszer kiépítésére és kiadására. Részben e magyar nyelvleckék sikere az a nem ritka jelenség is, hogy magyar nyelvű előadásokon számos külföldi hallgató vesz részt.

Szemináriumi jellegű megbeszéléseket minden olyan előadás után tartunk, amelyeknél ezt a hallgatóság óhajtja. Általában előadóink debreceni tartózkodásuk alatt sokat és szívesen foglalkoztak a témájuk iránt érdeklődő hallgatókkal, előmozdítván ezzel azt a „peripatetikus” légkört, amelyre az eszményi nyári tanfolyamnak törekednie kellene.

Talán szükségtelen is mondanunk, hogy a demonstráció s különösen a vetítés igen nagy szerepet játszik a Nyári Egyetem programjában. Példaképpen kiemeljük a szemklinika optikai bemutatásait, a népművészeti és népzenei, a viselettörténeti bemutatásokat, a „Csongor és Tünde” németnyelvű előadását a bécsi rádió szelenofon-szalagjairól a RAWAG szívességéből stb. [...]

([Kovács Máté]: A Nyári Egyetem első tíz éve (1927–1936). Debrecen, 1937. Városi Nyomda. 3., 13. old.)

MAGYAR HIVATÁSTUDAT ÉS MAGYAR PARASZTSÁG

(részletek)

[...] Annál nagyobb jelentőségű, hogy most, ha csaknem két évtizednyi késéssel is, de e korszerű egyetemes életközösség körvonalai értelmiségünk lelkében kirajzolódnak úgy, hogy benne értelmiségünk és parasztságunk igazán testvériesülhessen.

Nemcsak az teszi indokolttá e korszerű magyarság-élmény kialakítását, hogy a legutóbbi sorscsapások éppen ennek hiánya miatt zúztak össze bennünket, hanem az is, hogy a mai európai tömegmozgalmak sodrában csak akkor és csak úgy tudja a magyarság megállni a helyét, ha új közösségi élmény erőforrásaira támaszkodhat.

Sorsdöntő küldetést teljesítenek tehát értelmiségünk fiatalabb évjáratai, akik egyre nagyobb tömegekben szabadítják fel magukat az osztályönzés béklyóiból és minden gáncsokkodás ellenére elszántan elfordulnak az elődök idilli, élet élvező beállítottságától, közömbös, mindent megértő magatartásától, hogy nagy belső vajúdasokban tudatosíthassák egyetemes sorskérdéseinket, elsősorban parasztságunk nagy életkérdéseit. Csalhatatlanul felismerték, hogy nemzeti megújulásunk csak parasztságunk népi életközösségünkbe való testvériesülésével alapozható meg. Annál is inkább, mert ma már minden népi közösség szellemi, gazdasági és vérségi önellátásra törekszik, így a magyarság sem mondhat le arról a korszerű életformáról, amely az alulról fölfelé törekvő társadalmi áramlás erejének fokozásával minden téren az eddiginél erősebben kidomboríthatja a sajátos népi jelleget.

E korszakos felismerés jelentőségét mi sem tanúsítja jobban, mint az a sokféle parasztszemlélet, amely ma köztudatunk felszínén kavarg. A fajmítosz megváltó csodahőse, a túlérzékeny városi lelkiismeret alamizsnát váró koldusa, az új életforma öntudatos nemzet-testvére, sőt a maradiság divatából feltámasztott romantikusan

idillikus boldog természetű ember is egymással versenyez, mint a magyar megújulás letéteményese. Közvéleményünk mind általánosabban tőle várja az új magyar életforma kitöltőjét, fajunk élettani megifjodását és felfrissült életlendületét. Éspedig joggal, mert minden megújulás kiteljesülés. A kiteljesülés pedig a szunyadó, vagy egymást közömbösítő erők összehangolása. Ez az oka, hogy értelmiségünk és kétkézi dolgozóink testvéri egymásratalálása: gazdagabb magyar életlendület forrása lesz. E reményteljes próbálkozások elsikkadása pedig mai botorkáló tengődésünk meghosszabbítása lenne. [...]

Az nem lehet kétséges, hogy a föld népének az új magyar életközösségbe való belépését csak gyökeresen új földműves életforma teheti lehetővé. Olyan korszerű falusi hivatásszervezet kiépítése, amely megszünteti a parasztság életerejét bénító, vagy életközösségünkől kirekesztő akadályokat s amely megvalósíthatja az új falusi és városi életforma magasabb egységbe való egybefoglalását. Csak ez az új falusi életforma billentheti helyre a magyar élet megbomlott egyensúlyát azzal, hogy megszünteti a polgári szabadelvűség ipari és kereskedelmi egyoldalú beállítottsága következtében megduzzadt városok jól kiépített politikai, gazdasági és kulturális túlsúlyát, amelyek a rendi szervezet felbomlása után szinte gyarmatterületnek tekintették a sorvadásnak indult falut. (Csak egy példát: a városi, azaz ipari és kereskedelmi pályákat a képesítés védte, míg a földművelés életforma úgyszólván minden védelem nélkül maradt.) Mivel a polgári szervezettség a falu széthullottságával szemben oly nyomasztó túlerőnek bizonyult, s a falu emberben és anyagiakban oly mérhetetlen veszteséget volt kénytelen elszenvedni, ma már a föld népe vagy életformája levetkőzésével igyekszik e gyarmatterületről menekülni, vagy a lecsökkent életlehetőség következtében kénytelen magát az egykével halálra ítélni, így a falu mai életformája és népi tartaléka úgy mint van, a korszerű megújulás elindítására nem lehet alkalmas.

A megújulásunkhoz elengedhetetlenül szükséges lendítőerőt csak az az új falusi életforma szabadíthatja

fel, amely biztosíthatja tagjai politikai, gazdasági és kulturális kibontakozását. [...]

S ha a föld népe valóban megindulhat e felé a kibontakozást hozó új életforma felé, akkor már eredményesen állíthatjuk sorompóba a magyar közösségi tudat, önszemlélet és élethivatás legigazibb ápolóját: a nemzetnevelést. Akkor biztosítható, hogy az új földműves-életformában a közösségi sors elvi felismerése valóban gyakorlati életmagatartássá váljék, ez elvi belátás személyes élményben gyökerezzen. Természetesen csak úgy lehet vállalkozásunk sikeres, ha az egyén nemzettaggá való nevelését a bölcsőtől a koporsóig egységes elgondolással szervezzük meg. E nemzetnevelés rendszerében tehát szervesen ki kell egészíteni egymást a napközi otthonoknak, az elemi iskolának, a serdültebb ifjúság kiképző és önképző intézményeinek, a katonai nevelésnek, valamint a faluközösség kulturális életének, mert csak a magyar lényegből fakadó állandó ráhatás következtében érhet az egyén öntudatos nemzettaggá. Így többek között intézményesen biztosítanunk kell a lelkiközösség tervszerű kiépítését, pl. azzal, hogy történelmünk, irodalmunk, földrajzi és néprajzi viszonyaink, népművészetünk és zenénk eszméltető összefoglalását mintegy a magyar önismeret kincsházaként négy-öt kötetes könyvsorozatba foglalva iskolai befejeztével nemzeti ajándékkul mindenki megkaphassa. Továbbá, hogy a falut megfelelő tömör és tartalmas napi-, heti- és szaklapokkal lássuk el. Aztán, hogy a katonaság nevelő hatását is kitűnően kamatoztathassuk pl. azzal is, hogy táborozásokon megismertetjük hazánk értékeit.

Végül ha az elmúlt évtizedek folyamán városaink fejlesztése elnyelhetette csaknem minden szellemi és anyagi feleslegünket, most ennek kiegészítéseként az új korszerű falusi életforma valóra váltásának ideje következett el, és nincs az az anyagi és szellemi áldozat, amit ne kellene vállalnunk a falu új gazdasági és szellemi kultúrájának kiépítésére. Mindazt a szellemi alkotó erőt, amely ma munkateret keres, mindazt az anyagi tartalékot, amit a honvédelem pillanatnyi szükséglete nem igényel, a magyar falu korszerű megújítására kell szentel-

nünk, mert csak így érhetjük el azt a teljesebb, egyetemes magyar életformát, azt az új magyarságélményt: önszemléletet és hivatástudatot, amely a mai tömegmozgalmak idején bennünket is szilárdan együtt tart, sőt nemcsak megőriz, hanem a népek világversenyének rohanó sodrában fejlődésünket, teljesebb kibontakozásunkat kétékezi dolgozóink felemelésével lehetővé teszi.

(Országépítés, 1939. 3. sz. 375–380., 377–380. old.)

FAZEKAS MIHÁLY A ROKOKÓ KÖLTŐ

(részlet)

A mai magyar szellemi élet egyik jellemző jelensége, hogy a múltszázadeleji egyetemes megújulásunk nagy alakjai, főként Berzsenyi és Kölcsey, Csokonai és Fazekas, Széchenyi és Vörösmarty egyre jobban közérdeklődésünk keresztútjába kerülnek. Mintha csak az örök magyar szellemiség és európai korszerűség manapság újból esedékes szintézisének vívódó lelki tudatosítói e hajdani útkeresőkben igyekeznének meglátni mai sorskérdéseink megoldásához az útbaigazítást és hitfakasztó önigazolást. És mintha a magyar szellem- és ízléstörténet bűvárai is e lázasan vajúdo kor sokrétű életérzésében, magabízó életlendületében, egymásratorlódo irodalmi ízlésrétegződéseiben akarnák megragadni és szemtől-szembe szemlélni a magyar lelkület rejtett titkait, a magyar művészi lelki alkat legbensőbb lényegét és a mindenkori európai szellemi áramlatokkal szemben tanúsított magatartásának beszédes mozzanatait.

Csak természetes, hogy költőink és tudósaink egyre szélesedő, egyre mélyebbre ásó együttes érdeklődése e múltszázadi megújulás hagyományos értékelését érezhetően megmászítja, sőt nem egy helyen gyökeresen át is alakítja. Az az egyoldalú szemlélet, amely e korszak nagyaiban elsősorban csak a századközépi páratlan magyar kibontakozás útegyengető előfutárait értékelte, immár erősen meghalványult, mivel az egyéni önértékeket

felszínre bűvárló vizsgálódás sorra kiderítette, hogy e nagy „előfutárok” nemcsak történeti előkészítő szerepükben jelentősek, hanem önmagukban is külön-külön egészek, egy-egy európai szellemi áramlat és irodalmi ízlésirány magyar árnyalatának érdekes és értékes delelői, önértékű kiteljesítői voltak. A történeti kegyeletnél jóval nagyobb megtartó és megelevenítő erőt is biztosít számukra az a felismerés, hogy bennük a magyar polgári-népi rokokó, deákos empire, vagy egyéni romantika egy-egy jellegzetes magyar változatát, betetőzését szemlélhetjük.

Az örök magyarság és korszerű európaiság újból esedékes szintézisének és a hozzá felbúvárlandó tömény magyar lényegnek a kérdése veti felszínre Fazekas Mihály ízlés- és szellemtörténeti szempontok szerint való tanulmányozásának a szükségességét is. A mindig népszerű *Ludas Matyi* mai nagy sorskérdéseinkkel kapcsolatban ugyan magában véve is megint szembetűnően időszerűvé vált, de ezúttal költőjében nemcsak a hagyományos egyoldalúsággal elkönyvelt népi szószólót, hanem a költői hagyatéka egészéből kibontakozó tösgyökeresen magyar, de egyben ízig-vérig európai egész embert és egész költőt igyekszünk meglátni és megmutatni.

Fazekas Mihály eleddig ugyanis csaknem kizárólag úgy élt irodalmi közvéleményünkben, mint a *Ludas Matyi* hírneves költője és az első rendszeres Magyar *Fűvészkönyv* egyik tudós szerzője. Vagyis irodalmi köztudatunk, bár legjobb alkotásai alapján, mégis egyoldalúan leginkább a népies-reális ízlésirány egyik előfutárát és a magyarnyelvű tudományosság egyik előkészítőjét méltányolta benne, s még csak futólag is alig vett tudomást arról a kora szellemi áramlatait és ízléstörekvéseit érdekesen tükröző jellegzetes költői egyéniségről, amely hagyatékából a maga igazi teljességében bontakozik előnk. Pedig kisebb költeményei igen érdekes emberi és művészi lelkület titkait zárják magukba, és egészen új megvilágításba helyezik magát a költő főművét is.

Csakhogy a *Ludas Matyi* népies előfutárnak elkönnyvelt írója és az *Aprótseprőségek* alig ismert, vagy félreismeret rokkó költője között – legalább is látszatra – az életérzés és művészi látás, az alkotó képzelet és nyelvi kifejezés tekintetében olyan mélyreható ellentétek mutatkoznak, hogy áthidalásuk szinte a lehetetlenséggel határos. És ha már költészete rokkó és népies-reális kétarcúságát sem könnyű összeegyeztetni: egyazon lelkelet művészi kifejeződésének tekinteni, még inkább fokozódik feladatunk nehézsége, ha a behatóbb vizsgálódás deákos-empire és szentimentális-preromantikus ízlésmozzanatait is kibogozza. Mivel pedig ezek az *Aprótseprőségek* mind a beléjük zárt tiszta esztétikai értékek tekintetében, mind pedig a magyar irodalmi ízlés alakulása szempontjából jóval értékesebbek annál, mint ahogy azokat irodalmi közvéleményünk eddig értékelte, s költőnk igazi arculatának a megrajzolásában két közismert műve mellett elengedhetetlenül figyelembe vendő: önként felmerült előttünk az a kérdés, vajon megállhat-e továbbra is az a szemlélet, amit irodalmi köztudatunk róla kialakított, és ha nem, akkor melyek emberi és művészi egyéniségének valódi jellemvonásai, mivel magyarázhatók és milyen összefüggéseket mutatnak lelkelete és költészete szembetűnő ízlésbeli ellentmondásai?

Ahhoz azonban, hogy e kérdések szövevényére megnyugtató feleletet adhassunk, s ezzel egyénisége és költészete legbensőbb lényegét megvilágíthassuk: behatóan meg kell vizsgálnunk költőnk lelki alkatának és élményvilágának beszédes sajátságait, alkotó képzeletének és megformáló művészetének bizalmas vallomásait. Ki kell bogoznunk ízlésrétegződései és ízlésbeli kevertisége rejtélyeit, és rá kell mutatnunk arra a fogadtatásra is, amellyel költészete irodalmi közvéleményünkben eddig találkozott, hogy nyomon követhessük köztudatunk egyoldalú szemléletének a kialakulását is. E szellem- és ízléstörténeti elemzés azonban nemcsak azzal kecsegtet, hogy igazabbá és teljesebbé teszi költőnkéről kialakult szemléletünket, hanem ezen túlmenően azzal is, hogy a feltáruló mozzanatok egyben itt-ott rávillantanak a ma-

gyar művészi lelkiület és az európai szellemi áramlatok egygyélényegülésének, termékeny egymásrahatásának érdekes összefüggéseire is.

(Kovács Máté: Fazekas Mihály a rokokó költő. Debrecen, 1940. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság. 3–5. old.)

MAGYARSÁGISMERET ÉS IRODALMI NEVELÉS

(részletek)

Valamikor a pozitivista világszemlélet virágkorában a maitól egészen eltérő módon értékelték az irodalmat és költészetet. Akkor az avatatlan olvasó, az átlagos fogyasztó az irodalmi alkotásokban inkább csak a pusztá gyönyörködtetést kereste. Az íróművészek és műélvezők kisebb csoportja viszont finnyásan fordult el minden olyan műalkotástól, ami a tiszta művészi szemléleten és ábrázoláson kívül az emberi lét nagy kérdéseit is tükrözte. Az irodalomtól távolálló természettudományos szemlélet meg fölényes en legyintett mindenre, ami „csak irodalom”, csak az alkotó művészi képzelet születte volt. A kor felfogásának megfelelően az irodalmat egyoldalúan akkori köznevelésünk is elsősorban esztétikai tanulságok tárházának fogta fel, s a szép ábrázolása mellett nálunk még legfeljebb a nemzeti eszme, a nemzeti érzés kifejeződése keltett figyelmet és méltánylást.

Az irodalomtudomány azonban azóta megmutatta, hogy az irodalom nem valami üvegházi rózsa, amiben csakúgy elgyönyörködhetünk, nem is csak a pihent költői képzelet szeszélyes játéka, hanem java természetében mindig a teljes emberi élet és lélek tükre. Egyszerre kitártult előttünk az irodalom és költészet színpompás világa, felmérhetetlen gazdagsága és mélysége, az emberi élet és lélek csodálatos szépségeiről megörökített számtalan vallomása, a tapasztalatok és megfigyelések kincses világa. Ma már világosan látjuk, hogy benne min-

den kor és minden nemzeti közösség a maga életfelfogását, szépségeszményét, bevallott és titkos vágyait és álmait, vagyis egész emberi valóját építi műves mesterséggel a szavak kristályformáiba. A korszerű irodalomszemlélet nyilvánvalóvá tette, hogy a fejlett európai nemzetek irodalmához hasonlóan a magyarság irodalma és költészete sem az élet és lélek dísze, hanem a teljesebb és érettebb emberségnek, a tisztultabb magyarságnak, a magyar élet törvényszerűségének és a sajátos magyar szépségeknek kimeríthetetlen tárháza.

Hajdanában ugyan az érett emberség teljesebb világképét csak a görög-római, klasszikus irodalmi hagyatékból élte át és szívta magába egész Európa. Nemzeti irodalmunk fokozatos felcseperedése és kivirágzása azonban lehetővé teszi, hogy ma még belőlük kapja meg a kitérülést kereső emberi lélek ünnepi táplálékait. Jóleső érzéssel tölthet el bennünket, hogy a klasszikus irodalmi örökséget helyettesíthető francia, angol, német és olasz irodalom mellett a magyar irodalom és költészet az, amely képes betölteni ezt a szép nevelői hivatást is. Így az, aki megfelelő lelki készséggel mélyed el a magyar irodalom alkotásaiba, tudattartalmát a teljesebb emberség örök vallomásaival, tudatosabb magyar öszszemlélet, fejlettebb művészi ízlés értékeivel is gazdagíthatja.

Ez a korszerű irodalomszemlélet egyben érthetővé teszi és magyarázza azt, hogy irodalmunk és költészetünk miért vált mai nemzetnevelésünk gerincévé. Benne az egyén és közösség egyformán megtalálhatja tudatosítóját, úgyhogy az emberi élet és lélek titkaira, a közösségi lét nagy kérdéseire annyi eszméltető útbaigazítást, magatartásformáló indítást sehonnan sem kaphatunk, mint éppen irodalmunkból. Ráadásul roppant előnye ennek az eszméltető tükörnek, hogy benne az érzések és gondolatok, egyéni és közösségi magatartások már magyar módra, a magyar lélek számára kedves és könnyen felfogható formában tükröződnek, így a hatásuk kétségtelenül mélyebb és szélesebb. Jelentős mértékben fokozza nálunk az irodalom nevelő hatását az is, hogy a legavatottabb magyar és külföldi hozzáértők ta-

nűbizonyossága szerint a magyar szellemiség eleddig legteljesebb alkotásának éppen irodalmunk tekinthető. A nemzeti lélek ugyan még számos más téren, mint a zenében, nyelvben, népművészetben stb. megőrizte különálló egyéniségét, de sehol sem tudott olyan teljességbe borulni, mint éppen irodalmunkban. Annak a szellemiségnek a nevelésére pedig, amely az irodalmában találja meg kifejeződését, aligha lehetne alkalmasabb eszköz találni az irodalomnál, mert belső alkatánál fogva nyilvánvalóan éppen az irodalmi formában közvetített nevelői hatások iránt lesz az legfogékonyabb. Ez okozza, hogy nálunk az irodalmi és művészi nevelésnek még viszonylag is fokozottabb a jelentősége, mint más népeknél.

Szerencsére mai nemzetnevelésünk felismerte és egyre biztosabban hasznosítja a magyar lélek és az irodalom eme benső kapcsolatát és azt a roppant gazdag értékvilágot és lélekformáló erőt, amit irodalmunk az európai látókörű, érett emberségre áhító, fejlett művészi ízlésű, de ugyanakkor leglényegéig magyar lelkületű és észjárású művelt magyar szellemek nevelésére önként felkínál. És ma szinte sorsszerűen egészíti ki ezt a felismerést irodalmi nevelésünk megújódott, korszerű módszere, amely mindig az írói alkotást magát igyekszik vallomásra bírni, hogy az írói és költői szemelvényekből a teljesebb emberség, mélyebb magyarság és tündöklő szépségek szunnyadó élményei és termékenyítő igéi közvetlenül hullhassanak be a befogadásukra kitért magyar lelkekbe.

Irodalmunk korszerű értékelése, köznevelésünkben kijelölt hivatása és megújódott módszere azonban ma még számos olyan nehézséget vet fel, amely jelentős mértékben hátráltatja irodalmi nevelésünk eredményességét. Mindjárt legelsőbben is meg kell említenünk, hogy a szórabírt irodalmi alkotás rendszerint olyan mély és gazdag művészi lelkület foglalatja, a magyar életnek és léleknek olyan színpompás tárháza, kora életfelfogásának, tudományos szemléletének és művészi ízlésének olyan sokrétű bemutatója, hogy teljes átélése a nevelő részéről csaknem kifogyhatatlan tájékozottságot, a tanít-

vány részéről pedig szinte határtalan felfogó készséget és érzékenységet kíván meg. Az irodalmi alkotásba zárt emberi egyéniség és annak világa olyan közvetlen és önálló szemléletet követel, amihez nem minden esetben vannak meg a személyes adottságok, képességek, és lehetnek meg a szükséges szakismeretek.

Hogy ez csakugyan úgy van, arról néhány előkapott példa is meggyőzhet bennünket. Ha pl. Kézai Simon krónikájának valamelyik részlete kerül elénk, akkor egyszerre felrajzik előttünk a keleti és nyugati magyarság szemlélet ellentéte, a lovas-nomád kultúra sok jellemző vonása, az Árpád-ház Attila-hagyománya, a magyar-hun rokonság kérdései, a nyugat-európai krónikaírás korszerű divata, a történeti változás, fejlődés fogalmának hiánya stb. stb. Vagyis egész sereg olyan tudni-való, amelyek nem tartoznak a magyar irodalmi nevelő szakképzettségéhez, de ami ma a mű teljesebb szemléletéhez, korszerű irodalmi és magyarság szemléletünk kialakításához nélkülözhetetlen. Ha ezután másik példának Balassa Bálint követőire, vagyis a XVI. és XVII. század úgynevezett főrangú lírikusaira gondolunk, akkor az újabban okkal-móddal elhagyott Rimay János, Beniczky Péter stb. verseivel kapcsolatban olyan problémák merülnek fel, mit a nagy költő utánzásának törvényei, a nagy költő eredményeinek lejutása a népi szóbeli költészetbe (kuruc-költészet), a Balassa epigonizmus több nemzedékre való lehúzóadásának nemzetlélektani okai, a magyar lélek és a renesszánsz belső rokonságának problémája stb. Hogy nemcsak egy irodalmi irányzat, hanem egyetlen költemény is mennyi általános emberi, magyarságismereti és művészi problémát vethet fel, azt jól szemléltetheti Csokonai: A pillangóhoz című szép költeménye. [...]

Már az első olvasásra is feltűnik a költő idilli lelki alkata, a kellem-élmények után való sóvárgása, a rokokó és preromantika sajátságos keveredése, a játékos rokokó, mitológia és közhelyek, valamint a magyar környezet élménymozzanatainak össze-szövődése. Magyarázatot kell keresnünk az ízléskeveredés és ízlésrétegződés okaira, az akkori korszerű európai ízlésirányok és a

törzsökös magyar lelkeség ötvöződésének nagy problémájára, a rokokó és a magyar lelkiület belső egyezéseire és ellentéteire. S mindezekén túl meg kell látnunk az élet és szó csodálatos egymásratalálását, a mulhatatlan művészi szépségek tündöklő frissességét is. [...]

Ha végezetül újabb költészetünkben Sinka István Anyám balladát táncol c. remekbe sikerült költeményét idézzük emlékezetünkbe, akkor egyszerre együttesen rajzik fel előttünk a sajátos magyar szellemiség csaknem valamennyi nagy kérdése. [...]

A költemény szavaiból és soraiból csodálatos erővel árad felénk a Kalevala ősi hangulatának tűnő emléke: egy népmeséink mélyén meghúzódó finnugor misztika és fölsejlő kozmikus világérzés. Ugyanakkor szemtől-szembe szemlélhetjük a jellegzetes magyar művészi adottságok számos szép példáját: a varázslatos tündéri révület és az érzékletes életvalóságok csodálatos összhangját, a túltengő látási szemlélet valóságához tapadó vonásait és a megtalált magyar szó bűverejét. Egy pillantást vethetünk a népi pásztori világképre, az ősi magyar és keresztyén mozzanatok egybefonódására, titkos rezonanciát pendít meg bennünk a versen végighúzódo szociális fájdalom halk kísérő zenéje.

Már ez a néhány kiragadott példa is meggyőzhet arról, hogy a korszerű irodalmi nevelésünk csakugyan sokkal több szállal függ össze a magyar lélettel és lélekkel, mint ahogy első tekintetre gondolni lehetne. Ha már most az irodalmi szemelvényekben kínálkozó különféle példák és lehetőségek százait sorra szemügyre vesszük, akkor világosan élénk tárul irodalmunk roppant gazdag világa, amelyben a problémák és szempontok olyan bonyolult változatosságban, színes tarkaságban jelentkeznek, mint magában az élő magyar lélekben és életben. A szorosan vett irodalomesztétikai, irodalomlélektani és ízléstörténeti tudnivalókon kívül lépten-nyomon szóhoz jutnak szemelvényeinkben a magyar táj sajátosságai, a magyar faj testi-lelki adottságai, a magyar társadalom problémái, népi életünk szellemi és tárgyi kincsei, történelmi fejlődésünk, helyzeteink és magatartásaink példái, a magyar nyelv, zene és művészettörténet jellemvo-

násai stb. Már ennyiből is érthető, hogy éppen a korszerű célkitűzésekkel és módszerekkel dolgozó magyar irodalmi nevelőre hárul mai nemzetnevelésünk legnehezebb, legbonyolultabb feladata, mert a maga irodalomtudományi szakismeretein kívül a teljes magyar élet és lélek világos, átfogó szemléletével is rendelkeznie kell, ha köznevelésünkben a ráváró hivatásnak csakugyan emberül meg akar felelni. Ezt pedig csak az tudja teljesíteni, aki szüntelenül törekszi a nevelő, főként pedig az irodalmi nevelő egyik legfőbb követelményének az elérésére: a korszerű, friss és sokoldalú tájékozottságra. [...]

[...] a korszerű irodalmi nevelésnek – éppen mert az irodalom a teljes élet és lélek tükre – nemcsak az irodalomtudomány magyarságismereti tudnivalóira van szüksége, hanem a többi szaktudomány magyarságismereti eredményeit is állandóan számon kell tartania. Az irodalomlélektan, irodalomesztétika és ízléstörténet magyar jellegzetességein kívül szemelvényeinkben lépten-nyomon felbukkanhatnak a lélektan, az embertan, a magyar nyelv, a szellemi és tárgyi néprajz, a történelem, a képzőművészetek, a zene stb. magyarságismereti vonatkozásai is. A nemzetnevelés korszerű munkása a magyar nemzetkép teljesebbé tételére az így kínálkozó alkalmakat sem hagyhatja kihasználatlanul. Annál is inkább, mert könnyen megeshet, hogy a figyelmen kívül hagyott magyarságismereti tudnivalók tudatosítására nevelésünk mai rendszerében máskor és máshol is nyílik alkalom. Nagy íróművészeink intuitív megérzései és ösztönös ábrázolásai különben is megérdemlik, hogy még akkor is behatóan foglalkozzunk velük, a magyar irodalmi nevelés keretében, ha nem szorosan vett irodalomtudományi ismereteket nyújtanak. Igen gyakran éppen ezen írói megnyilatkozások tárhatják fel számunkra a legtisztábban a magyar ember testi és lelki tulajdonságainak, a magyar közösség sajátos életfelfogásának és társadalmi berendezkedésének, a magyar nemzetsors alakulásának, történeti magatartásunknak, nemzeti érényeink és hibáink következményeinek, nyelvünk, zenénk, táncunk egyes mozzanatainak magyar jellemvo-

násait és örökérvényű törvényszerűségeit. Így komoly mulasztást követnénk el, ha íróink és költőink érdekes és értékes útbaigazításait a korszerű tudományos felfogásnak megfelelően meg nem világítanánk és nem hasznosíthatnánk.

Az összes magyarságismereti vonatkozások összegyűjtése azonban nemcsak a magyar nemzetkép teljesebbé tétele végett célszerű, hanem azért is, mert ma tanítványaink maguk is mohó érdeklődéssel fordulnak minden olyan adalék vagy vonatkozás felé, amiről azt gyanítják, hogy jellegzetesen magyar. Kutatva keresik osztálytársaik között a sajátosnak megismert magyar típusokat, igyekeznek felfedezni irodalmi hőseinkben és ismerőseikben egyformán a magyar lelkialkat fontosabb jellemvonásait, költői leírásainkból boldogan emelik ki a magyar táj életünket alakító adottságait vagy népművészetünk ősi magyar elemeit. Egyszerűen kapva-kapnak minden olyan adaton, megállapításon, útbaigazításon, sőt sejtésen is, amely megkülönbözteti, elhatárolja mindazt, ami magyar. Az az irodalmi nevelő tehát, aki ezzel nem számol és kiaknázatlanul hagyja irodalmi szemelvényei magyarságismereti utalásait, nem elégíti ki tanítványai érdeklődését sem s már csak ezért is fél-munkát végezhet.

Távolról sem akarjuk ezzel azt mondani, hogy az irodalmi nevelőnek a felsorolt tudományokat mind hozzáértőként kell ismernie, csupán arra utalunk, hogy a magyarságismeret csak akkor érvényesülhet nemzetnevelésünkben igazán és egyöntetűen, ha az egyes szaktudományok is rendre a nevelők, főként az irodalmi nevelők rendelkezésére bocsájtják mindazokat a tudnivalókat, amelyeket a magyarságismeret szempontjából vizsgálódásaik eredményeként leszűrtek. Azt is nyomban ki kell emelnünk, hogy e tudományágak körébe tartozó magyarságtudományi ismeretekre elsősorban nem az irodalmi nevelés szempontjából van szükségünk, hanem azért, hogy az irodalom roppant széles területének minden részén szolgálhassuk az egységes, igaz és teljes magyar nemzetkép kialakítását. Az elmondottak után nem kell bizonygatni, hogy nem lehetne teljes és helyes

ez a nemzetkép, ha az irodalmi nevelő csak az irodalomismeret szempontjából adná meg a korszerű magyarságismereti tudnivalókat és közömbösen tűrné, hogy a többi tudomány területén tovább öröklődjenek a beidegződött babonák, hiedelmek és tévedések. Természetesen nem apró adatokra, vagy jelentéktelen észrevételekre gondolunk most, hanem az egyes szaktudományok körébe eső legfontosabb, legjelentősebb magyarságismereti tudnivalók tisztázására. Az is nyilvánvaló, hogy az említett magyarságismereti vonatkozások nem egyszerre, egyetlen szemelvényben kerülnek eléink, hanem egyik műből az egyik, a másikkól a másik bukkan elő. De mindig ügyelnünk kell észrevételetükre és értékelésükre. Így pl. ha valamelyik híresebb magyar költő, mondjuk Balassa Bálint ismert arcképét bemutatjuk, ne elégedjünk meg azzal, hogy néhány szóval rögzítjük a költő arcának jellemző vonásait, hanem már csak a koncentráció kedvéért is térjünk ki egy mondatban Balassa arctípusának a megállapítására, valamint a magyar reneszánsz arcképfestészet jellemző vonásaira is. Petőfi tájélményeinek megbeszélésekor bő alkalom kínálkozik a magyar tájak jellegzetességeinek a tudatosítására is. Szondy két apródja ismertetésekor ne hagyjuk említetlenül a lovas nomád népek szembetűnő lovagias magatartását, amellyel még ellenfelüket is megtisztelik stb. A magyarság jellemképének tisztázására azonban ne az készítsen bennünket, hogy megállapításaink tömegét holt adathalmazként tanítványaink emlékezetébe vessük, hanem legfőbb feladatunknak mindig azt tartjuk, hogy a szemelvényekben jelentkező konkrét problémákat megláttassuk, és így rászoktassuk őket arra, hogy a maguk szemével fedezzék fel a magyarságismereti vonatkozásokat éppen úgy, mint ahogy az irodalomismereti tudnivalókat felismerik. Az ismeretek rendszerbe foglalása itt is csak nevelő munkánk végső mozzanata lehet.

Az elmondottak után viszont joggal felmerülhet bennünk az a kérdés, vajon lehetséges-e, hogy az irodalmi nevelő az irodalomtudomány magyarságismereti tudnivalóin kívül az egyes szaktudományok magyarságtudo-

mányi eredményeit is állandóan számontartsa. A feladat nyilván nem könnyű, mert nagyon sok irányú tájékozódást kíván meg. De az irodalmi nevelő az irodalom egyetemességéhez leginkább illő magtartást követ akkor, ha az irodalomtudomány mellett történelmünk, földrajzunk, embertanunk, lélektanunk, néprajzunk, műtörténetünk és zenekritikánk eddigi figyelemre méltó magyarságismereti útbaigazításait is állandóan figyelemmel kíséri és alkalomadtán értékesíti is. Az így elérhető igazabb és teljesebb magyar önszemlélet alapján kiépített nemzetkép méltó párja lesz az irodalomból kibontakozó magasabb embereszménynek és az irodalom átélésével kicsiszolt művészi ízlésnek. Egyenesen a magyar nemzetnevelés érdekei kívánják meg, hogy irodalmi nevelésünk hármas célkitűzésében magyarságképünk semmiben sem maradjon alatta irodalmi nevelésünk másik nevelői céljának: a teljesebb emberség és a fejlett műízlés kifejlesztésének. Nagy és szép munkát végez az az irodalmi nevelő, aki kitartó következetességgel irodalmunk remekeiben sorjában meg tudja éreztetni, élménnyé tudja tenni és itt-ott még tudatosíthatja is a magyar szellemiség alapvonásait, irodalmunk lényeges jegyeit és fejlődésének legfontosabb törvényszerűségeit, általában a magyar élet és lélek sajátos magyarságát, mert ezzel elindíthatja a rábízott eszmélkedő lelkeket az önálló tudatosulás útján. Megadja a lehetőséget egyben arra, hogy a teljesebb és helyesebb nemzetkép kialakítása következtében a magyar magatartás is biztosabban beilleszkedjék a magyar élet hagyományos, önálló belső törvények szerint alakuló láncolatába.

(Magyarságtudomány és nemzetnevelés. Debrecen, 1944. Debreceni Könyvek. (109-132.) 109-111., 113-116., 129-132. old.)

SZÉP MAGYAR VERSEK

Beköszöntő

Ez a versgyűjtemény a verskedvelők mindennapi használatára készült. Nem az ünnepnapok ritka csemegéje akar lenni, hanem ennél sokkal több: a szépre szomjas lelkek mindennapi táplálékává szeretne válni. Ezért kaptak helyet benne a régebbi és újabb, nagyobb és kisebb költőink legjava költeményei. Az emberi élet és lélek minden lényeges érzése, hangulata és gondolata lehetőség szerint szóhoz jut lapjain, hogy életünk minden változásában ez a versgyűjtemény is ugyanúgy mindig mellettünk állhasson és segítségünkre lehessen, mint a megszokott, kedves imádságos könyvünk.

A szép versek kedvelője tudja, hogy a jó költemény mennyire eszméltető, vigasztaló társunk, tanító barátunk. Ezek a szép magyar versek is végig vezetnek bennünket az egész emberi élet és lélek rejtelsein. Elmélyítik szeretetünket vagy korholásunkat, megerősítik jószándékainkat vagy bűnbánatunkat, kibuggyantják jókedvünket vagy bűbánatunkat, kiváltják lelkesedésünket vagy csüggedésünket, tisztázzák gondolatainkat, elhatározásunkat. Amit költőink a családról, szerelemről, gyermekről, szülőföldről, hazáról, magyar életről, hazafiasságról, emberszeretetről, halálról és Istenről mondanak, azt még akkor is nekünk és helyettünk mondják, ha látszat szerint csak magukról tesznek vallomást.

Mindenki tudja, hogy a jó vers önmagáért beszél, magyarázat nélkül is megmutatja a maga értékeit és szépségeit. Mi sem fűzünk magyarázatot költeményeinkhez, csupán a ritkább és szokatlanabb idegen szavakat, neveket jelezzük mindjárt a versek után. Az egyes költőkről pedig a versgyűjtemény végén adunk rövid tájékoztatást azok számára, akik bővebben is szeretnének költőinkkel foglalkozni. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy még a legjobb vers vagy a legszebb versgyűjtemény is csak azoknak árulja el igazán a maga szépségeit, akik fogékony lélekkel, értő szemmel böngészgetik át. Ez a versgyűjtemény sokféle lelkületet,

rengeteg élettapasztalatot és a költői modornak, írásmódnak változatos fajtáit mutatja be. Mondani sem kell, hogy mindegyiknek megvan a maga sajátos érdekessége és értéke. Az olvasó lelkületétől, életkörülményeitől, műveltségétől és olvasási gyakorlatától függ, hogy észreveszi-e és élvezi-e a versek csodálatos szépségeit és értékeit.

De ismeretes az is, hogy milyen sok függ az olvasás módjától is. A verses könyvet nem lehet úgy egyfolytában olvasnunk, mint a regényt. Helyesebb, ha verses könyvünket állandóan kéznél tartjuk és egyszer-egyszer csak azt a néhány verset olvassuk el belőle, amit megáhitunk, vagy ami böngészés közben megkapja a figyelmünket, felkelti az érdeklődésünket. Kellő gyakorlattal aztán eljuthatunk odáig, hogy már nemcsak a főbb gondolatok, érzések és hangulatok tűnnek szemünkbe, hanem a részletek szépsége is megkap bennünket. Megérezzük a költő eredetiségét, lelki gazdagságát, elrendező, szerkesztő munkáját. Elgyönyörködünk a költői képzelet szépségeiben. Élvezzük a találó szavakat, a sorok lüktetését, a rímek csilingelését. Egyszóval kitárul előttünk a költemény minden értéke és szépsége, a szép magyar versek érdekes, vonzó, gazdag világa a maga teljességében.

(Szép magyar versek. Budapest, 1944. Magyar Népművelők Társasága. 5-6. old.)

A MAGYAR IRODALOM SZEREPE KORSZERŰ KÖZNEVELÉSÜNKBEN

(részletek)

Mai köznevelésünk hiányai és hibái egész közvéleményünk előtt ismeretesek. Legszenbetűnőbb hiánya és hibája, hogy nem egyetemes, nem a magyarság egészét szolgálja, hanem a tanulók kiválasztásában csupán az értelmiségi utánpótlást, azaz a letűnt uralmi rendszer érdekeit, a tananyag és módszer tekintetében pedig az

egyoldalú értelmi, majd később a testi nevelést szolgálja. Ráadásul sok tekintetben idegen mintákat is követ. A most megújuló magyar köznevelés egyik legelső és legfontosabb feladata, hogy ezeket az egyoldalúságokat minden tekintetben megszüntesse. Célkitűzésében, szervezésében, tanterve és óraterve felépítésében, módszere és taneszközei megválasztásában, a tanulók kiválasztásában, a nevelők kiképzésében, a magyar lélek és élet egyetemes igényeit és szükségleteit tartsa szem előtt. Ezen felül mindig és minden mozzanatában az egész embert nevelje, azaz az értelmi, erkölcsi és testi nevelés mellett juttasson kellő időt és helyet a művészi és gyakorlati nevelésnek is, mert csak az egész ember szolgálhatja igazán az egyetemes magyar életet.

Az értelmi, erkölcsi, testi és gyakorlati nevelés mellett a művészi nevelés, a lélekformálás nagy munkájában általában is fontos, még nagyobb a jelentősége azonban nálunk magyaroknál. Közismert megállapítás, hogy a magyar lelkület évszázadok óta a legteljesebben éppen művészetében, irodalmában, képzőművészetében, zenéjében, népművészetében fejezi ki magát. Ha a magyar kultúrát az európai nagy népek kultúrájával összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy a művészetünk nemcsak eléri, hanem több helyen túl is szárnyalja a szerencsésebb helyzetben lévő és nagyobb nemzetek művészi teljesítményeit. Ha pedig a magyar lelkület különös kedvvel, szeretettel és sikerrel fejezi ki magát a művészet eszközeivel, abból nyilvánvalóan következik, hogy a művészet értékei és hatása iránt is különös felfogó érzékenységgel rendelkezik. Ezt a finom, fejlett érzékenységet, ezt a sajátos művészi beállítottságot ki kell használni köznevelésünkben is azzal, hogy az irodalmat, a rajzot és művészeti ismereteket, valamint az éneket és zenét az új magyar nevelésben központi szerephez juttatjuk és olyan új módszerekkel építjük be köznevelésünkbe, hogy a magyar lélekformálás szép és nagy munkájában csakugyan hatásos eszköznek bizonyuljanak. Az a tény, hogy a magyar kultúrában a művészet jelentősebb szerepet tölt be, mint sok más nép kultúrájában és életében, magyarázza és érthetővé teszi, hogy a mű-

vészi nevelést miért kell most megújuló köznevelésünk középpontjává tenni.

Ennek a felismerésnek természetesen következetesen kifejezésre kell jutnia az óratervek összeállításában, a tantervek felépítésében, valamint a művészi nevelés sajátos módszerének kifejlesztésében. Köznevelésünk korszerű kifejlesztését szorgalmazó reformtervezetünk e megfontolás figyelembevételével készült. S e követelmény már e tanfolyam programjának összeállításában is kifejezésre jutott, ahol az irodalmi nevelés legsürgősebb problémái mellett a magyar képzőművészeti és zenei nevelés kérdései is megvilágítást nyernek. Éppen ezért bevezetőül ebben az előadásban csak az irodalmi nevelés általános kérdéseivel foglalkozunk.

A magyar irodalmi nevelés nagy fontosságát régen érzi már köztudatunk. Megérezte akkor, amikor a múlt század elején a klasszikus irodalom mellett érdeklődni kezdett a magyar irodalom iránt is s önképzőkört alakított a magyar irodalom megismertetésére. Irodalmunk később mint fontos főtantárgy foglalt helyet iskoláink tantervében, de az anyag kiválasztás szempontjaiban és módszerében alig különbözött a többi tantárgytól. Ekkor az irodalommal még nem mint művészettel és az irodalom nevelő hatásával, nem mint a művészi nevelés hatásával vetettek számot, hanem az irodalom is elsősorban az értelmi nevelést szolgálta.

Még később, vagyis a legutóbbi évtizedekben azután nemzeti tantárgy lett a magyar irodalom. Jelentős haladásnak tekinthető, hogy az irodalmi alkotások közvetlenül is kifejthették a hatásukat, de még mindig nagyon sok irodalomismereti, főként pedig irodalomtörténeti tudnivaló tapadt hozzájuk. Hátrányosan akadályozta nevelő hatását az is, hogy a kor közgondolkodásának megfelelően valami lagymatag világnézeti semlegesség, valami politikai és szociális szintelenség ömlött el egész irodalmi nevelésünkön. A magyar élet és lélek igazi nagy problémái, politikai és társadalmi vajúdasaink nem kerültek felszínre. Az elmúlt évtizedek neveléspolitikája ösztönös érzéssel távolított el mindent, ami tudatosíthatta volna a magyar tömegek szociális törekvéseit, bel-

ső válságainkat, külpolitikai idegenkedésünket a német imperializmussal szemben. Ez volt az az idő, amikor Petőfi két híres szatírája közül észrevétlenül is a „Pató Pál úr” került be a magyar olvasókönyvekbe, és a „Magyar nemes” csaknem teljesen eltűnt a hagyományos szemelvényanyagból.

A magyar élet most megindult megújulása nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar élet- és lélekformálás leg-hathatósabb eszköze az irodalmunk lett. Benne megtaláljuk a tiszta esztétikai nevelés eszközét, de megtaláljuk ugyanakkor az egyéni és közösségi emberformálás leg-hathatósabb, a magyar lelkelethez leginkább közel-férkőző eszközét is. Vagyis korszerű irodalmi nevelésünkkel nemcsak mint a művészi nevelés leghatásosabb formájával kell számot vetnünk, hanem egyben irodalmunkban a teljes magyar világot, a magyar élet egyetemes, teljes képét is szemléltethetjük. A korszerű művészi nevelés és a teljes magyar világkép szoros egybefonódása magyarázza irodalmunknak megújuló köznevelésünkben elfoglalt vezető szerepét, központi helyét és jelentőségét.

Az irodalmi nevelés munkásai előtt nem kell felidéz-nünk azokat a csodálatos eleven szépségeket, amelyeket a magyar irodalom, mint művészet lépten-nyomon elénk tár. [...]

Csodálatos az az érett és teljes emberség, az a mély-séges közösségi életérzés és életszemlélet, s az a sajátos magyar ízű és színű jelleg, ami a magyar irodalmunk legjava terméséből felénk árad. Nincs az embernek, az egyénnek s a köz sejtjének olyan problémája, ami méltó művészre ne talált volna irodalomunkban, nincs a lélek-nek olyan rezdülése, amit a szó ékszerszertartójába nem fog-laltak a magyar szó nagy mesterei. Irodalmunkban a tel-jes ember árnyalt arcképét kapjuk, minden színével, minden ráncával, az élet egész gazdagságával. Aki iga-zán meg akarja érteni az egyéni emberi élet és lélek tit-kait, annak irodalmunkat kell átbúvárolnia, és belőle mindazt a tájékoztatást, útbaigazítást megkaphatja, amit az ember valaha is a maga titkaiból szóba tudott foglal-ni. Irodalmunk azonban mindegyre túlmutat az egyénen.

Évszázadok óta közösségünk minden fájdalma és öröme, minden nagy akarása és elernyedése, lelkesülése és önostorozása irodalmunk lapjain kristályosodik ki. Íróink és költőink tartják bennünk a lelket, ők sírják el, vagy örvendezik ki a magyar lélek minden rezdülését. Apáti Ferenc feddőéneke, a XVI. századi prédikátorok, vagy a kuruc költemények korholásai, a megújhódás korának makacs erőfeszítései, Petőfi, Arany, vagy Ady lelkesítései, vagy sajtó dorgálásai, mind, mind feltárják a magyar közösség roppant erőfeszítéseit, hogy kivívja a maga belső szabadságát, hogy ura legyen otthonában önmagának és az életének, hogy az európai népek közösségének a tagjaként, de mindig, minden korban a maga szellemi törvényei szerint formálhassa ki az életét. Irodalmunk a legcsodálatosabb tárháza azoknak a harcos vallomásoknak, amelyeket a magyar nép évszázadokon át makacs kitartással folytatott a belső és külső ellenség ellen. Itt az ideje, hogy odatárjuk a mélyebb művészi, politikai és társadalmi élményekre szomjas magyar ifjúság elé irodalmunk őszinte vallomásait tájékozással, tanúsággal és buzdítással. A mai magyar politikai és szociális nevelés keresve sem találhatna jobb eszközöket, biztosabban célravezető lehetőségeket a magyar irodalom remekeinél. Feltéve, ha a remek akadálytalanul kifejthetik hatásukat, ha irodalmunk és ifjúságunk közül végleg eltűnik az irodalomtörténet túlzott szellemi gyámkodása.

Az egyén és közösség vajúdasairól kitaruló vallomások azonban nem valami színtelen és jellegtelen általánosságok, hanem a magyar ember és a magyar közösség sajátos vallomásai. Így válik irodalmunk felfedező úttá a sajátos magyar jellegünk megismeréséhez, így tudatosítója és megtartója mindannak, ami jellegzetesen magyar.

Aki tehát a magyar irodalom remekeivel naponta él, az a szépség átélője, a teljes ember megértője s a közösség gondjának résztvevője és a sajátos magyar lényeg megismerője lehet. Már most e sokrétű irodalmi nevelés sikere a nevelés tényezőitől függ, vagyis attól, hogy milyen a nevelő, milyen a kiválasztott tananyag és milyen

az a módszer, amellyel az új magyar irodalmi nevelés élni kíván. [...]

Az irodalmi nevelés sikerének legelemibb feltétele az, hogy a tanárképzésünk is számoljon a korszerű követelményekkel és adjon meg mindama elméleti és gyakorlati felkészültséget az irodalmi nevelőknek, amire az iskolában szükségük lehet. Adjon meg a kellő tudományos felkészültséget (pl. irodalomismeret, irodalomesztétika, irodalomlélektan, irodalomszociológia, ízléstörténet stb.), fejlessze ki a mesterségbeli készségeket (helyesírás, szövegelemzés, fogalmazási készség stb.) s tegye lehetővé végül a közvetlen és eleven irodalomszemléletnek amaz adományát, amely nélkül irodalmi nevelés nem képzelhető el. Nem kétséges, hogy csak az a nevelő hathat komolyan tanítványaira, aki maga is mindennapi kenyérként él irodalmunk remekeivel, akiből árad, sugárzik a szépség átélése, aki előtt munka közben kitárul a kézbevett vers, a próza világa, aki élővé varázsolja a szavakba rejtett írói lelkületet s aki a tanítvány előtt mint szakértő mestermunkás jelenik meg. Valaki valahol azt mondta, hogy minden jó irodalmi nevelőben egy-egy költő veszett el. Ez sok tekintetben igaz is, de ki kell egészíteni azzal, hogy a legjobb irodalmi nevelőben nem vész el az a bizonyos költő, mert éppen a remekművek átélésével és átadásával teljesíti nagyszerű hivatását ez a némának maradt költői tehetség. Kétségtelen, hogy ahhoz, hogy az irodalmi nevelő ezt a szép és nehéz hivatását hiánytalanul betölthesse, korszerűen át kell alakítani nevelőképzésünket. A nevelőképzésben is maga az irodalom közvetlen ismerete, az irodalom remekeivel való élés lehet a középpont. Ehhez csatlakozik a mesterségbeli készségek kifejlesztése és a tudományos felkészültség megadása is. De az irodalmi nevelő munkáját segíteni kell azzal is, hogy időnként továbbképző tanfolyamokon frissítsék fel az eredetileg megszerzett felkészültséget, és vezérkönyvekkel sietünk segítségére, ahol mindazokat a szövegeket és tennivalókat össze kell gyűjteni a számára, amire szép és nagy munkájának végzése közben szüksége lehet.

A nevelőképzés korszerűsítése mellett ugyanilyen fontos és halaszthatatlan az irodalmi szemelvényanyag korszerű kiválogatása. [...]

A korszerű kiválogatott anyagot megfelelően el kell osztani a különböző korú tanulók számára, hogy mindenki azt kapja, amire lelkileg érett, aminek befogadására felkészült, és hogy sehol semmit ne ismételjünk feleslegesen. Eddig a tanterv és tankönyvszerkesztés ötletszerű volt. Sajnos, sok tekintetben átmenetileg még most is az lesz. Ezt az ötletszerűséget azonban tervszerűen el kell tüntetni, hogy diákjaink csakugyan azt kapják az irodalomból, amit várnak. A tankönyvek foglalják magukba a legszükségesebbet a szemelvényből és a tudnivalókból, hogy a gyengébb tanuló áttekinthesse és megtanulhassa a legfontosabbat, de a jobb tanulók, az irodalom iránt mélyebb érdeklődést mutatók számára állítsunk össze egy olyan bő olvasókönyvet, amelyben osztályonként foglaljuk össze a legjobb, legszebb alkotásokat, hogy a tanuló is együtt, egy könyvben találhassa meg mindazt, ami irodalmunkból csakugyan marandónak bizonyult.

Ugyanilyen fontos az irodalmi nevelés korszerű módszerének a megválasztása is. Szakítanunk kell végre azzal a felfogással, hogy az irodalom éppen olyan tantárgy, mint a többi. Tudomásul kell vennünk, hogy az irodalom művészet, a művészet pedig másként, más eszközökkel hat, mint a tudomány. Szabadjára kell engednünk és közvetlenné kell végre tennünk az irodalmi remek művészi hatását, hogy irodalmi nevelésünk állandó, megszakítatlan műélvezetté nemesülhessen. Az értelmi tudnivalókból pedig csak annyit adjunk, amennyi az állandó műélvezet során feltétlenül szükséges s ami az elméleti tudnivalókból a műélvezet során problémává vált és megvilágítást igényel. [...]

(Demokrácia és köznevelés. Budapest, 1945. Országos Köznevelési Tanács. 107–114. old.)

A MAGYAR KÖZNEVELÉS KORSZERŰ ÚJJÁSZERVEZÉSÉNEK FŐKÉRDÉSEI

A magyar szellemi, társadalmi és gazdasági élet tervszerű megújításából nem maradhat el köznevelésünk korszerű kifejlesztése és megújítása sem. A földreformot közigazgatásunk és gazdasági életünk megújításával egyidőben elengedhetetlenül követnie kell köznevelésünk korszerű újjászervezésének is. Azok a hiányok és hibák, amelyek köznevelésünk célkitűzésében, szervezeti felépítésében, a tananyagnak, a módszernek és taneszközöknek a megválasztásában, valamint a tanulóifjúság lelkületének helyes megismerése és a tanulótársadalom közösségi élete, a tehetség kiválasztása és érvényesülése, továbbá nevelőképzésünk szervezete és módja tekintetében egyre szembetűnőbben felmerülnek, köznevelésünk egészét elavultnak, korszerűtlennek mutatják. Nyilvánvaló, hogy ezek a hiányok és hibák nem most keletkeztek, hanem sok évtizedes helytelen iskola- és kultúrpolitikánk egyenes következményei. De a régi bajok most szellemi, társadalmi és gazdasági életünk újjáalakulása során hirtelen éles megvilágításba kerültek, s mind általánosan művelő, mind szakoktatási intézményeinkben egyforma élességgel jelentkeztek. Kétségtelen, hogy iskola- és kultúrpolitikánk nem a teljes magyar élet valóságában gyökerezett, a szociális igazságosság követelményeivel számot nem vetett s így nem is az egyetemes magyar érdekeket és igényeket szolgálta, hanem elsősorban egyoldalúan csak a fennálló rendszer, főként az akkori közigazgatás és értelmiségi vezetés szükségleteit – de azt sem mindenben kellő színvonalon – igyekezett kielégíteni. Községi életünk más, főként a termelő munka minőségének és mennyiségének emelése szempontjából fontos szükségleteit, azaz a munkás- és parasztság intézményes és szakszerű hivatásra való nevelését elhanyagolta. Az állam és az egyházak bőkezűségéből egymásután fényes kivitelben épültek pl. a jómódú növendékek számára s az angol, francia, olasz és német kultúra terjesztésére előkelő nevelő intézmé-

nyeink, a magyar népi kultúrának s a szegény magyarság fiainak hasonló nevelőotthon azonban már nem jutott, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatásunk kellő kiépítésére, kellő számú tanyai internátusra és tanoncotthonra azonban már nem tellett. Az egészségtelen versengés egy-egy egyébként jelentéktelen kisebb városunkat egymás hegyén-hátán szorongó, hiányosan felszerelt, nehezen benépesíthető iskoláival az „iskolák városának” rangjára emelte, s ugyanakkor egész megyényi területek népe maradt iskola nélkül s volt kénytelen gyermekét olcsó internátusok hiányában naponta 50-60 kilométerről „bejáró” tanulóként iskoláztatni. Ez az iskola- és kultúrpolitikai egyoldalúság fejlesztette iskolaszervezetünket közösségünk szükségleteihez mérten aránytalanná, felépítésében toldozottá-foldozottá. Ez nézte el azt is, hogy egyes iskolafajaink társadalmi színezetüket és rangjukat továbbra is megtartsák, és ez tűrte el, hogy pl. a közösség szellemi vezetésére hivatottak iskolája: a gimnázium, az indokolatlan társadalmi törtetés következtében a valóságban az átlag-nevelés csaknem kizárólagos, de tökéletlen eszközévé alakuljon át s ennek megfelelően a gyakorlati nevelésre alkalmatlan tanterve ellenére is országosan elszaporodjék. Ráadásul a kapkodó vezetés nem egy esetben – pl. a tanítóképző-intézet és líceum összezavarása, a reálisiskola megszüntetése esetében – azt is megbolygatta, vagy elrontotta, amit évtizedek tapasztalata igazolt. Ez az iskolaszervezet nem tudta szervesen magába foglalni a felnőttek nevelésének két nagy területét: a túlkorúak intézményes képzését, nevelését és az iskolántúli népművelést sem. Nem lehet tehát csodálni, ha a gyakorlati élethivatásokra kellően rá nem nevelt ifjúságunk a hivatali íróasztalok felé tolongott és minden ékes rábeszélés ellenére sem vállalkozott szívesen a gazdasági és műszaki életfeladatok ellátására.

Mindez együttesen megmagyarázza, hogy köznevelésünk mai szervezetében az egyes fokozatok és ágazatok (óvoda, népiskola, alsó-, középfokú szakoktatás, általánosan művelő iskolázás, főiskola, egyetem, felnőttek oktatása és nevelés stb.) egy-egy külön világgá szí-

getelődtek, csaknem teljesen öncélúvá alakultak, úgy-hogy a szervezet szétbontásával és az átmenetek szándékos megnehezítésével csaknem lehetetlenné vált a tudatosuló hajlam és képesség szerint való pályaválasztás, s ez az öncélú elszigetelődés igazi közös kulturális elemények híján társadalmunk lelki szétagolásához, az egyes foglalkozási ágak szerint való lelki betokosodáshoz vezetett.

Ugyanígy az élet valóságával nem számoló neveléspolitikája egyenes következménye, hogy mai köznevelésünk egyéb tényezői sem mindenben állanak a kor színvonalán, nem felelnek meg a mai kívánalmaknak. A tanterv mind az általánosan művelő, mind a szakoktatási intézményekben mozaikszerűen agyonzsúfolt. A tananyag az élet valóságával kapcsolatban alig áll. Az egyes anyagrészek elsősorban nem a lélekformálás vagy az életgyakorlat tényleges szükségleteinek köszönhették az egyes iskolafajok tantervében elfoglalt helyüket, hanem igen gyakran a történeti kegyeletnek, vagy az egyes szaktudományok, vagy még inkább azok képviselői társadalmi tekintélyének. Ennek megfelelően feldolgozásuk, átadásuk módja sem mindig és mindenben a nevelés érdekeire s a neveléslélektan követelményeire és gyakorlati szükségletekre volt tekintettel, hanem általában az egyes szaktudományok elvont rendszerező elvét és teljességre való törekvését követi. A tankönyvek terjedelmét, anyagösszeállítását, szellemi színvonalát és kiállítás módját lényegében ugyanez a szemlélet s ezenfelül a pillanatnyi divat és a kiadói érdek szabta meg. Az egyik tudományos teljessége és nehézkessége, a másik feloldhatatlan tömörsége vagy tartalmatlan rövidsége, a harmadik léleknélküli színtelensége, a negyedik döcögős magyartalansága, vagy még rosszabb esetben a hibák halmozódása miatt vált csaknem használhatatlanná.

Végül köznevelésünk mai hiányainak és hibáinak egyik legfőbb forrása az, hogy az utóbbi évtizedek reformkísérleteit nem követte a nevelőképzés megfelelő kiépítése és a magyar lelkület korszerű színvonalon álló tanulmányozása. A magyar lelkület sajátos igényeinek és törvényszerűségének nemismerése, népi kultúránk

nevelőhatásának elhanyagolása, idegen, főként német kultúra nevelőhatásának túlzott szerephez való juttatása s az új feladatokra igazán elő nem készítő, az élethivatás betöltéséhez szükséges elméleti alapvetést és gyakorlati felkészültséget meg nem adó nevelőképzés (így főként a gazdasági és műszaki szaktanárképzés) okozta és magyarázza, hogy az utóbbi évtizedek próbálkozásai sorra ingatag talajon jártak, és megvalósításuk során még azok a részletmegoldások sem tudtak hiánytalanul érvényre jutni, melyek egyébként kétségtelenül helyes felismerésen alapultak.

E vázlatosan felsorolt hiányok és hibák felismerése és számbavétele magában véve is sürgős cselekvésre ösztönözheti mai neveléspolitikánkat. A hibák és hiányok pótolgatása azonban nem eredményezhetne megnyugtató megoldást, mert köznevelésünk a magyar közösség szellemi, társadalmi és gazdasági megújulásában csak akkor töltheti be ráváró hivatását, ha minden ízében számot vet a megújuló magyar élet követelményeivel, ha minden mozzanatában érvényre juttatja azokat az alapkövetelményeket, amelyeket közösségünk igénye vele szemben jogosan támaszthat. Így korszerűen meg kell újulnia a nevelésünk céljának és eszményének, hogy kinevelhessük a mai magyar élet embereszményét. Igazán korszerűvé csak akkor válhat köznevelésünk, ha a demokrácia legbensőbb lényegére épül, ha a demokrácia alapelvei következetesen és hiánytalanul érvényre juthatnak minden mozzanatában, ha a kiválasztás és érvényesülés mértéke egyedül a hajlam és a képesség lesz, ha a tanulók társadalmának élete a fegyelmezett önkormányzás gyakorlatát valósítja meg, ha az iskolázatlanul maradt kiválóan tehetséges felnőttek (túlkorúak) iskolázását intézményesen megszervezi, ha az iskola életébe a helyi közösség képviselőit is bevonja, vagyis ha a helyi közösségbe szervesen beépíti, végül ha a növendékeink az értelmi képességek, erkölcsi érzület, esztétikai ízlés kiművelése s a gyakorlati felkészültség megszerzése mellett igazi szociális lényvé is formálódhatnak, s tanulmányaik során áttekintik és biztosan megértik a társas együttélés formáit, törvényeit, az egyén és

közösség viszonyát, meglátják népünk érdekeit, a szomszéd népekhez fűződő kapcsolatainkat s a nagyvilág népei között elfoglalt helyüket stb.

Másrészt intézményesen és tervszerűen meg kell ismernünk a magyar ifjúság sajátos lelkivilágát, hogy egész köznevelésünket biztosabb talajra építhessük s a tehetség kiválasztását megnyugtató, reális módszerekkel elvégezhessek. E mellett mind a közműveltségi oktatás, mind a szakoktatás keretein belül köznevelésünk minden mozzanatában számot kell vetnünk a magyar lelkület sajátos igényeivel, valamint eredeti népi és magasabb kultúránk kincseinek áldásos nevelő hatásával, hogy a magyar lelkület a maga törvényei szerint sajátos kultúrértékeink átélésével termékenyüljön meg és bontakozzék ki.

A mai élet kívánalmainak megfelelően fontosságukhoz mért szerephez kell juttatnunk az egyes szakoktatási ágazatokat, úgy azonban, hogy az általános kulturáltság és a gyakorlati szakképzettség jogos érdekei összhangba kerüljenek; az emberformálás és szakemberképzés biztos egyensúlyba jusson, nehogy egyoldalúan csak elméletileg képzett s a közösség termelő munkájába bekapcsolódni nem tudó kultúrembereket, vagy pedig az emberi és magyar kultúra igazi eszményei és értékei iránt fogékonysággal alig, vagy egyáltalán nem bíró szakembereket neveljünk. Gondosan meg kell rostálnunk mind közismereti oktatásunk, mind szakoktatásunk anyagát is, hogy az a magyar és emberi kultúra valóban leglényegesebb tudnivalóit s a gyakorlati szakképzés valóban alapvető ismereteit és fogásait tartalmazza.

Gyökeresen újjá kell szervezni nevelőképzésünket, főként gazdasági és műszaki szaktanárképzésünket, hogy megadhassuk iskolázásunk mestereinek mindazt az elméleti alapvetést és gyakorlati felkészültséget, ami a mester és a tanítvány kapcsolatát igazán bensőséges és termékenyvé, a személyiség nevelő hatását csakugyan eredményessé teheti.

Mindezeket a legfőbb szempontokat és követelményeket biztosítsa és fogja össze köznevelésünk egysége-

sen átgondolt, elvszerűen tagolt és tervszerűen felépített szervezete, amely foglalja keretbe az ember nevelését a bölcsőtől a koporsóig, a gyógypedagógiai növendék nevelésétől a tudósok továbbképzéséig. Ez az iskolaszervezet felépítésében és tagolásában híven kövesse a neveléslélektan korszerű eredményeit, hogy növendékeinknek valóban azt, akkor és úgy adhassa, amit lelki fejlődésük a legbiztosabban értékesíthet. Ugyanakkor ki kell elégítenie közösségi életünk tényleges szükségleteit, hogy minden fontos hivatási ág részére annyi megfelelő tehetségű szakembert képezhessen ki, amennyire annak a foglalkozási ágnek valóban szüksége van. Ennek megfelelően különös gonddal kell megszervezni és megsokasítani azokat az intézményeket, amelyek a dolgozótársadalom szükségleteit szolgálják, így a napközi otthonokat, tanonc- és szakiskolákat, gyakorlati középiskolákat és tanfolyamokat és az ezekkel kapcsolatos nevelőotthonokat. Végül iskolaszervezetünk ne feledkezzék meg a női lélek és a női élet szükségleteiről sem, és a nőnevelés felépítését úgy végezze el, hogy a magyar nő lelkületének és korszerű társadalmi feladatának mindenben megfelelő természetes neveléshez jusson.

Már e néhány alapvető követelményből is nyilvánvaló, hogy köznevelésünk hiányait és hibáit csak a teljes újjászervezés küszöbölheti ki. Köznevelésünket igazán korszerűvé csak gyökeres és átfogó reform teheti, amely megtartja a meglévőből mindazt, ami bevált és a hozzáértők életrevaló ötleteinek, kipróbált tapasztalatainak számbevételével közvéleményünk megnyugvására pótolja mindazt, ami ma még hiányzik, hogy a magyar köznevelés csakugyan felkészülhessen az új idők feladataira s hogy csakugyan elindíthassa és elvégezhesse a magyar lelkület korszerű újjáépítésének nagy és szép munkáját.

(Köznevelés, 1945. július 15. 6–8. old.)

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA TOVÁBBFEJLESZTÉSE

A Köznevelés elvi, szellemi része megint összébb zsugorodott, mert kevesebb a papír és egyre megfizethetlenebb a nyomdaszámla. De ezúttal ez az összébbsugorodott szám is ünnepi kötetként köszönt be a magyar köznevelés és általában a magyar közművelődés munkásaihoz. Bemutatja a magyar demokratikus művelődéspolitika legelső és legjelentősebb alkotásának: az általános iskolának teljesebb arcképét, illetőleg viszi az örömhírt, hogy ez az arckép hol szemlélhető.

A magyar köznevelés történetében kihatásaiban egyelőre még felmérhetetlen jelentőségű az a két rendelkezés, amely egyfelől életbelépteti az általános iskola teljes tantervét, másfelől az egy évvel ezelőtt életrehívott általános iskola erőteljes továbbfejlesztéséről intézkedik.

Mikor most egy éve szívós harcok után elindíthattuk történelmi útjára az általános iskola I. és V. osztályát, még a megalkotókban sem rajzolódtak ki teljes világossággal a körvonalai a magyar demokrácia új nevelő intézményének. Egy év alatt a nevelők és vezetők jó és rossz tapasztalatai alapján, sok belső vívódás után számtalan építő szándékú hozzászólás és még számtalanabb kikürtölt vagy elsuttogott gáncsoskodás közepette végre elkészült az általános iskola teljes tanterve, és szorosan csatlakozik hozzá az az „Útmutatás”, amely az általános iskola fokozottabb és tervszerűbb továbbfejlesztését teszi lehetővé és kötelezővé. Most már tehát nincs akadálya annak, hogy a magyar köznevelés munkásai megismerjék és tisztán lássák az új magyar iskolafaj hivatását és legfontosabb jellemző vonásait. Ez a tisztánlátás viszont két szempontból is fontos. Egyrészt végre mindenki egészben áttekintheti a demokratikus magyar neveléspolitika legfontosabb célkitűzéseit, irányelveit, és köznevelésünk munkásai tudatosan és szervesen is beleilleszthetik a maguk munkáját ebbe a korszerű átalakulásba. Másrészt lehetővé válik, hogy a kipróbálásra kibocsátott rendelkezéseket minden hozzáértő megvizs-

gálhassa, tapasztalataival, ötleteivel, javaslataival kiegészíthesse és megfelelőbbé tehesse.

E két alapvető rendelkezés legelső tanulsága az, hogy az általános iskola nem az alullevők, a szellemi világból kisemmizett tömegek bosszúja a szellemi tőkések és azok társadalmi várományosai ellen, hanem éppen ellenkezően, az elhanyagolt magyar tömegek személyes felemelkedésének, szellemi kibontakozásának hathatós eszköze. Igazi hivatása, hogy a tanköteles korban levő gyermeksereg egységes nevelésével megszüntesse köznevelésünk eddigi osztálytagozódását, egyben a korszerű nevelési eredmények hathatós alkalmazásával megadja népoktatásunknak azt a színvonalat, amit eddig csak a kivételes társadalmi és vagyoni viszonyok között élők vékony rétege érhetett el.

Az egység és jobb minőség egyformán fontos követelményeire joggal tart igényt a magyar népi közösség, mert elengedhetetlen, hogy az új magyar demokrácia a művelt, tisztánlátó, önálló gondolkozású tagok tömegére épüljön, és szellemi vezetőit a legtehetségesebbek, legodaválókibak kiválogatásával a nép egészéből toborozhassa.

Maga az általános iskola tanterve és a továbbfejlesztést szabályozó Útmutatás is mindenben e kettős alapkövetelmény szerint készült. Az egységet a tanköteles korban lévő gyermekek iskolájának azonos szervezete és azonos képesítése, valamint a közös közműveltségi tantervi anyag az egész magyar közösség számára azonos kulturális élmények és tartalmak nyújtásával szolgálja. A minőséget pedig a közös anyag bővebb, korszerűbb összeállítása, továbbá az egyéni hajlamok és képességek, valamint a helyi viszonyok és igények szerint alkalmazható szabadon választható tárgyak és gyakorlatok biztosítják. Az egység és minőség demokratikus követelményeihez itt párosul és elégül ki az egyéni nevelés és együttes nevelés nagyon fontos és nagyjövőjű követelménye is.

Az általános iskola e nagyobb igényű követelményei természetesen nem elméleti elgondolásból eredtek s nem is valamely külföldi minta másolatában lelik ma-

gyarázatukat. Mindegyiket az új magyar közösség tudatosult vagy most tudatosuló igényei szabják meg, és e követelmények kielégítése mindenkor a magyar valóságban gyökerezik. Világosan utal erre a tanterv a maga teljesebb és korszerűbb magyar világával, de még inkább a továbbfejlesztést szabályozó útmutatás, amely a valóságos magyar viszonyoknak megfelelően egészen különleges iskolarendszert alakít ki. Az első átlapozás is meggyőzhet mindenkit arról, hogy a külföld eredményei ezúttal nem híven követett minták, hanem csupán az önellenzést és önértékelést elősegítő kontroll szerepét töltötték be.

Az általános iskola e két fontos alaprendelkezésének sok kételyt, sok bizonytalanságot kell eloszlatnia, és ugyanakkor sok megkezdett, újszerű bátor kezdeményezést és törekvést kell megszilárdítani. Most a végrehajtókon, a magyar köznevelés munkásain és felügyelő hatóságain múlik, hogy a magyar köznevelés demokratizálódásának ez a döntőfontosságú iskolája csakugyan a magyar közösségi élet egységes és magasszínvonalú formálójává, hathatós építőjévé váljék. Jól tudjuk, hogy az általános iskola magasabb követelményeit nem lehet máról-holnapra mindenütt hiánytalanul megvalósítani. Egyik helyen a megfelelő nevelők hiánya vagy az épületek és felszerelés alkalmatlan volta, a másik helyen a különböző jellegű kis iskolák féltékenykedése, vagy a tanulók és szülők meg nem értése és közömbössége, a harmadik helyen az iskola szinte reménytelen elszigeteltsége vagy a tanulók kis létszáma stb. óriási nehézségeket okoz. De aki a magyar köznevelés hivatott munkásának érzi magát, azt éppen ellenkezően annál nagyobb erőfeszítésre sarkallják. Azzal legyünk teljesen tisztában, hogy az igazi eredményt, az általános iskola teljes megvalósítását csak hosszú, szívós és fáradságos munkával, súlyos áldozatokkal, következetes harccal lehet elérni. A magunk részéről éppen abban látjuk e rendelkezések történelmi jelentőségét, hogy a megelőző elernyedés, zsákutcában való vergődés helyett legalább két évtizedes kitartó építőmunkára, bátor, harcos erőfeszítésre nyit lehetőséget. Új távlat tárul fel általuk a ma-

gyar köznevelés munkásai előtt, amelynek a látómezejében ott lebeg előttünk az egységes és tervszerű, minden ízében korszerű, velejéig magyar köznevelés egyre tisztábban kibontakozó képe. Harcos elszántsággal küzdünk érte, hogy közös erőfeszítéssel, mindnyájunk javára és megnyugvására megvalósulhasson.

(Köznevelés, 1946. augusztus 2. 3–4. old.)

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA A MEGVALÓSULÁS ÚTJÁN

Az általános iskola körvonalai egyre világosabban rajzolódnak ki. Manapság már nemcsak azok látják egészben maguk előtt, akik megalakítása körül bábáskodtak, hanem a magyar köznevelés munkásainak legnagyobb része, sőt a szülők tájékozottabb rétege is. Kétségtelen, hogy az általános iskola első éve még az ideiglenesség jegyében telt el. Tanterv hiányában akkor még kételyek és bizonytalanságok vették körül s a vita körülötte főként elvi kérdések körül forgott. Mióta azonban megjelent és kipróbálásra életbe lépett a nyolcosztályos tanterv s mióta napvilágot látott a továbbfejlesztésről szóló részletes rendelet, azóta minden hozzáértő előtt biztosan kiformalódott magának az új iskolafajnak a képe, sőt azóta már elég megbízhatóan felvázolhatók az új magyar iskolarendszer körvonalai is.

A tanterv és továbbfejlesztése körvonalazása csaknem hiánytalanul megvilágítja az új iskolafaj elvi alapjait. Ennek megfelelően az elvi problémákról egyre inkább a megvalósulás kérdéseire terelődik a közfigyelem. Ennek tudható be, hogy újabban elvi természetű komoly ellenvetés úgyszólván nem is merült fel. Az ittott még mutatkozó ellenkezés általában ugyanis nem elvi meggondolásokból fakad, hanem elsősorban a régi iskolarendszerünkhöz való makacs ragaszkodásból ered. A régi iskolarendszer és az elavult társadalomszemlélet híveinek csendes bizalmatlanságát és fékező ellenkezését egyre jobban a belátás és a megértés váltja fel. Ez

természetes is. Az általános iskola napvilágra hozott ter-
veiben ugyanis szerencsésen egyesül a magyar demok-
ratikus köznevelés három alapvető követelménye. Meg-
valósítja mindenekelőtt a tanköteles korban lévő gyer-
mekek együttes nevelését. Megadja ebben a keretben
mindenkor az egységes nemzeti műveltséget. Ugyanak-
kor lehetővé teszi a neveléstudomány legkorszerűbb
eredményeinek és vívmányainak az érvényesülését is.
Vagyis az eddigi megosztott, elavult népoktatásunk –
évtizedes követelmények valóraváltásával – az általános
iskolával minden tekintetben egységessé, nemzetivé és
korszerűvé válhat.

De demokratikus köznevelésünk alapvető elvi köve-
telményeinek érvényre juttatása mellett megnyugtatha-
tóan hathat közvéleményünkre az is, hogy nemcsak ná-
lunk, hanem a külföldi államokban is nagyjából azonos
alapelvekre épült és lényegében a mienkhez hasonló
irányt vett a köznevelés legújabb fejlődése. Nyilvánvaló
bizonyíték ez a mellett, hogy az általános iskolában nem
csak elméleti elgondolások jó vagy rossz megvalósí-
tásáról van szó. Az európai köznevelés így egyirányú fej-
lődése a közös demokratikus haladás lényegéből követ-
kezik. Az új demokratikus emberi közösség teremti itt
meg – nemzetek szerint csaknem egymástól függetlenül
– az egyes nemzetek politikai, társadalmi, gazdasági és
kulturális adottságainak figyelembevételével a maga új,
korszerű és lényegében azonos köznevelési rendszerét.
Ma már nyugodt lélekkel megállapíthatjuk, hogy ebben
a közös emberi fejlődésben a magyar köznevelés nem
maradt el, sőt környező szomszédainkhoz képes mind
az eltervezés, mind a megvalósítás terén igen jelentős
eredményeket könyvelhetünk el a magunk javára.

Most éppen az elvi aggályok ilyenén csökkenése
vagy eloszlása, valamint a külföldi fejlődés megnyugta-
tó hatása teszi lehetővé az általános iskola megvalósítá-
sának nagyobb lendületét, szélesebb körben való kiter-
jesztését, és helyezi előtérbe a gyakorlati kivitelezés fel-
merülő komoly nehézségeit. Kétségtelen, hogy az álta-
lános iskola megvalósítása még abban az esetben is ko-
moly nehézségekkel járna, számos zavart és átmeneti

küszködést idézne elő, ha nem a háborús országpusztításból való lassú ocsudás során kellene a megvalósításához hozzálátni. A népiskola, a polgári iskola és gimnázium egységes iskolává való összevonása, a háromféle képesítésű nevelői kar munkájának összehangolása, a különféle iskolafenntartók összeműködésének biztosítása, az osztatlan tanításról vagy osztálytanítós rendszerről a szakrendszerű tanításra való áttérés s nem utolsósorban öntevékennyé lett demokratikus társadalmunk kezdeményező kedvének helyes mederbe való terelése még a legteljesebb békében is igen nagy feladatot jelentett volna. Elgondolhatjuk, mennyivel nagyobb és nehezebb ez a feladat ma, amikor iskoláink nagy része elpusztult vagy megrongálódott, tanügyigazgatásunk szétesett, államháztartásunk megszegényedett, társadalmunk forradalmi átalakulásban él, és mindennek tetejében köznevelésünkkel szemben támasztott igényeink mennyiségi és minőségi szempontból természetesen egyformán megsokszorozódtak. Mégsem vitatható, hogy köznevelésünk korszerű átalakítását már most haladéktalanul meg kellett kezdeni. Értelmetlen dolog lett volna, ha a szellemi újjáépítést nem az új demokratikus magyar közösség igényeinek figyelembevételével kezdjük el, hanem előbb helyreállítjuk a régi elavult köznevelési rendszert, amit azután fokozatosan úgyis le kellett volna bontani, hogy az újat helyette felépíthessük. A kezdet így talán nehezebb, de az eredmény kétségtelenül biztatóbb és biztosabb is, mert minden erőfeszítésünk a magyar népi demokrácia szellemi kibontakoztatását szolgálja.

Már az eddigi beszámolókból és helyzetjelentések-ből is megállapítható, hogy az általános iskola megvalósítása a felsorolt nehézségek ellenére is szép eredménnyel halad. Sőt azt mondhatjuk, hogy a szervezés első fázisa befejeződéséhez közeledik. A nagyobb községek, városok meglévő nagyobb és fejlettebb iskolái az idei esztendővel döntő lépéssel csaknem egészükben új iskolává alakultak. Szervezeti szempontból ezek már csak a két utolsó osztály fokozatos kiépítését igénylik, ami tulajdonképpen csak idő kérdése. Fő feladatuk ezután nem

is a szervezés, hanem éppen a kialakult új szervezeti keret korszerű tartalommal való kitöltése lesz. A szülők és nevelők összefogása, a helyi társadalom áldozatkészsége és kezdeményezése évek munkájával szebbé és jobbra teheti ezeket az iskolákat, amelyek a viszonyok javultával korszerű épülethez juthatnak, megfelelő felszerelésre, könyvtárra, szertárra tehetnek szert, és a gyakorlati oktatáshoz szükséges műhelyeket és gazdaságokat is berendezhetik. Természetes, hogy az új keretek ilyen korszerű kitöltése sem megy máról holnapra, hanem hosszabb idő anyagi és szellemi erőfeszítését igényli. Előreláthatóan még ezek a kedvezőbb feltételekkel induló általános iskolák is csak több évtized odaadó áldozatos munkájával fejlődhetnek olyan korszerű művelődési teleppé, amelyek teljes felkészültséggel vállalhatják az új magyar közösség köznevelésére váró szép hivatást.

Súlyos hiba lenne azonban, ha a magyar köznevelési reform ennél az első fázisnál valahogy megrekedne. Ez a megrekedés ugyanis azt jelentené, hogy a magyar köznevelési reform ezúttal is csupán az eddig amúgy is elég jó színvonalon álló és elég jól működő iskolákat alakítaná át korszerű intézményekké, de alig adna többet és jobbat a magyar közösség széles népi tömegeinek, mint régi közoktatási rendszerünk. A magyar köznevelési reform második fázisát éppen annak a belátásnak kell megnyitnia, hogy az általános iskolának oda is el kell jutnia, ahol eddig magasabb színvonalú, jobb minőségű népoktatás egyáltalán nem volt. Ha ugyanis megelégszünk azzal, hogy az általános iskola csak a városokban és nagyobb községekben alakuljon ki, akkor nem változtatunk lényegesen a magyar köznevelés helyzetén és a magyar művelődéspolitikai irányán. Eddig ugyanis nemcsak az volt a baj, hogy az azonos korban levő gyermekek társadalmi és vagyoni helyzetüknek és lakóhelyük előnyeinek vagy hátrányainak megfelelően különféle iskolafajtákban nevelkedtek, hanem az is, hogy népünk nagyobb része a maga tömegében kimaradt a magasabb művelődés lehetőségeiből. A folyamatban levő köznevelési reform második fázisának tehát minden

anyagi és szellemi erőt mozgósítania és koncentrálnia kell azért, hogy az általános iskolát ott is ki lehessen építeni, ahol eddig a lakosság a magasabb művelődés lehetőségét kénytelen volt nélkülözni. Mondanunk sem kell, hogy a köznevelési reform során ennek a második fázisnak a megnyitása és keresztülhajtása a nehezebb, a súlyosabb feladat. De az sem kíván bővebb bizonygatást, hogy a magyar népi demokrácia szellemi berendezése szempontjából éppen ez az a legnagyobb szolgálat, amit közoktatási kormányzatunk magára vállalhat. Elegendő itt, ha csupán arra gondolunk, hogy községeink ezreit kell ellátni olyan jobb minőségű nevelést adó iskolával, amilyen idáig csak a nagyobb helységeknek vagy éppen a városoknak juthatott. De tétovázni vagy éppen szűkmarkúan takarékoskodni, vagy a helyi érdekek és érzékenységek önző érvényesülését túrni semmiként nem szabad. Különösen nem itt, mert éppen a falvakban létező általános iskolák számán és színvonalán múlik, hogy a magyar demokrácia csakugyan a művelt, jól képzett emberek öntudatos közössége lesz-e vagy sem.

Mindebből egyenesen következik, hogy a teljes általános iskolát mindenütt haladéktalanul meg kell szervezni, ahol a tanulók létszáma elegendő az iskola nyolc osztályának benépesítésére. Ilyen helyeken a jobb minőségű, magasabb színvonalú iskolázás megvalósítását nem hátráltatja sem a kialakult történelmi helyzet, sem az iskolafenntartók különleges szempontja. Tarthatatlan volna ugyanis, hogy a közösség nagyjából ugyanolyan anyagi áldozatvállalásával (adózás különféle címeken az iskolázás költségeire) az iskolafenntartók különleges szempontjai, vagy más érdekek miatt alacsonyabb rendű iskolázást kapnának az ilyen helységek, mint amelyet a helység összes tanköteles gyermekeinek befogadására és nevelésére alkalmas, teljes állami vagy községi általános iskola kifejlesztésével kaphatnának. Itt tehát szorosán támogatja egymást a jobb minőség és a gazdaságosság szempontja. Egyik sem mellőzhető, mert a megoldás csak e két döntő szempont gondos összeegyeztetésével lehet teljessé és a közérdeknek megfelelővé.

Kétségtelen, hogy a szervezés e második fázisában a problémák megoldása nem egyszerű. Az érdekeltek kel-
lő megértésével és jóindulatával azonban biztosítható,
mégpedig a nélkül, hogy az államosítás kérdését általá-
nosságban fel kellene vetni vagy burkolt államosítás
gyanúját a közvéleménybe be kellene dobni. Az ilyen
kisközségek iskolafenntartói kétségtelenül veszteséget
szenvednek ugyan, ha iskoláik beolvadnak az újonnan
létesülő állami vagy községi általános iskolába, de ezért
a veszteségért komoly kárpótlást kaphatnak ott, ahol a
felekezeti arányszám indokoltta teszi a nagyobb feleke-
zeti iskolák általános iskolákká való kifejlesztését s aho-
vá az ilyen helyen beolvadt iskolák nevelői beosztást
nyerhetnek, illetőleg amelyeknél a beolvadt kisebb isko-
lák államsegélyeit éppen továbbfejlesztése érdekében föl-
lehet használni.

Az általános iskola továbbfejlesztésének a második
fázisa mintegy hatszáz teljes általános iskola felállítását
eredményezheti s előzetes számítások szerint is mintegy
170 000 tanuló jobb művelődési lehetőségét biztosítja.
Ez pedig az összes érdekeltek minden áldozatát megin-
dokolja, de meg is követeli.

Magától értetődik, hogy csak ezután következhet az
általános iskola továbbfejlesztésének harmadik fázisa:
az olyan helyek megfelelő iskolával való ellátása, ahol a
tanulói létszám nem teszi lehetővé a teljes általános is-
kola megvalósítását. Ezeken a helyeken addig is azzal
lehet és kell is segíteni, ha újabb tanítókat oszthatunk be
s ezzel lehetővé tesszük, hogy a több tanító jobb munkát
végezessen. Az ilyen iskolák legnagyobb része aztán
majd a körzeti általános iskolák rendszerébe kapcsolha-
tók be, vagy mint fiókiskolák illeszkedhetnek be az ál-
talános iskola kiépülő rendszerébe.

A tantervi és szervezeti kérdések tervszerű megoldá-
sán kívül azonban természetesen sürgősen meg kell ol-
dani az általános iskola másik két nagy problémáját: a
tankönyv és a nevelőképzés kérdését is, mert hiszen jó
nevelő és jó tankönyv nélkül a legjobban szervezett is-
kola is hatástalan maradna.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Országos Köznevelési Tanács útján az általános iskola tantervének megjelenése után nyomban kiírta az új tankönyvekre a pályázatot. Ez a pályázat lehetővé teszi, hogy a legkiválóbb gyakorlati nevelők vehessenek részt a tankönyv készítésében. De lehetővé teszi azt is, hogy a tankönyvek szellemét, színvonalát, kiállításának minőségét ne a kiadói érdek, hanem teljes egészében a magyar köznevelés szempontjai szabják meg. Tudomásunk szerint a pályázaton elfogadott műveket szabályos árlejtéssel szándékozik kiadni a minisztérium előállításra, annak a kiadónak, amelyik a legjobb minőségű és legolcsóbb előállítást biztosítani tudja. Rendezésre kerül egyúttal a szerzői tiszteletdíjak kérdése is. Úgy, hogy a közeljövőben a tankönyvek nemcsak jobbak, szebbek és olcsóbbak is lesznek, de a tankönyvírók is méltányosabban megtalálják munkájuk gyümölcsét. A központi ellenőrzés egyben lehetővé teszi a szegény tanulók egy részének ingyen vagy olcsóbb tankönyvekkel való ellátását. A progresszív tandíj megfelelő százalékanak felhasználása pedig megadja a módot arra, hogy az iskolai segélykönyvtárak újraéledjenek és a tanulók további részét a megfelelő tankönyvekkel elláthassák.

A Köznevelés legutóbbi száma részletesen ismertette a nevelőképzés reformjának jelenlegi állását is. Addig is azonban, amíg a nevelőképzés korszerű reformja a következő tanév elején kezdetét veheti, már a legközelebbi jövőben olyan tanfolyamok szervezését tervezi a minisztérium, amelyek a már működő tanítók számára lehetővé teszik a polgári iskolai oklevél megszerzését két év alatt, és ennek alapján módot nyújtanak a magasabb fizetési osztályba való bejutásra is. Szervezés alatt áll az általános iskolai nevelők új státusa, amely remélhetőleg végre meghozza a nevelői kar régi kívánságát: a nevelők egyenlő elbánásban részesülhetnek más főiskolai képezésű szellemi foglalkozások betöltőivel.

Végül a legfontosabb kérdések sorában tisztázás alatt áll az is, hogy hogyan illeszkedjék be az általános iskola az új magyar iskolaszervezetbe. Vitathatatlan, hogy a tanköteles korú gyermekek új iskolája teljesen

önálló és független kiépítést kíván. Mindazonáltal szerves rendszerbe kell foglalni magasabb iskoláinkkal is. Legmegfelelőbbnek az a megoldás látszik, ha több általános iskola bizonyos tanulmányi kapcsolatba lép a közelében levő kijelölt középiskolával és szakközépiskolával, hogy egyrészt a magasabb fokú nevelés igényeivel tisztába jöhessen, másrészt, hogy a pályaválasztási tanácsadást e középiskolák és szakközépiskolák nevelőinek bevonásával szakszerűen elvégezhesse.

Természetes, hogy az általános iskola megvalósításának legfőbb nehézségei nem küszöbölhetők ki máról holnapra. Az egész magyar nevelői kar évtizedekre szóló fáradhatatlan munkájától és az egész magyar társadalom megértésétől és áldozatkészségétől függ, hogy demokratikus köznevelésünk e legfontosabb alkotása: az általános iskola csakugyan olyanná és azzá lesz-e, amilyenné közfelfogásunk kívánta, s amivé megalkotói szánták.

(Köznevelés, 1946. november 1. 4–5. old.)

EGYETEM ÉS KÖNYVTÁR EGYÜTTMŰKÖDÉSE DEBRECENBEN

Egyetemi könyvtáraink egészen a legutóbbi évekig nem kapcsolódtak bele szervesen az egyetem oktató- és kutatómunkájába. Az egyetemi könyvtár a legtöbb helyen öncélú, muzeális jellegű intézményként végezte a maga külön munkáját. Nem céltudatos, korszerű munkaeszközként, hanem jobb esetben gondozott könyvgyűjteményként, rosszabb esetben pedig csak halomba hordott könyvraktárként működött. De maguk az egyetemek sem sokat törődtek könyvtáraikkal. A könyvtárbizottságokban tervszerű irányításról és bírálatról szó sem volt, inkább a kari hatalmi vetélkedés fórumaivá váltak. Így állott elő az a hátrányos helyzet, hogy az egyetemi oktató- és kutatómunka tervszerű támogatása helyett az egyetem és könyvtár kapcsolata legfeljebb csak egyes oktatók és hallgatók egyéni igényeinek kielégítésére

szorítkozott. A legutóbbi évekig így volt ez nagyjában a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen is.

Természetesen az egyetemi reform fokozatos kibontakozása és a korszerű könyvtári munkamódszerek egyre erősebb érvényre juttatása után az egyetem és könyvtára kapcsolatában is fordulatnak kellett bekövetkeznie. A hallgatók és oktatók létszámának rohamos növekedése, az oktatási anyag és módszerek gyökeres átalakítása, a tudományos kutató munkák megélénkülése erőteljesen felfokozta az egyetem könyvtárával szemben az olvasói igényeket. Ugyanakkor a könyvtár munkájának súlypontját maga is az olvasószolgálatra helyezte át, állománygyarapításában mind következetesebben az egyetemi munka tényleges szükségleteit kezdte figyelembe venni, belső munkamódszereit a nagyüzemi munkaszervezés korszerű szempontjai szerint alakította ki, s így egyre hathatósabban eleget is tudott tenni az egyetem igényeinek. Könyvtárunk fejlődését és használatának rohamos növekedését mindennél jobban szemléltetik a használt művek forgalmi adatai:

Év	helyben olvasott mű	kikölcsönzött mű	átkölcsönzött mű	együtt
1939	9 673	2 335	306	12 314
1949	6 592	8 564	–	15 156
1950	15 239	9 902	16	25 157
1951	27 195	12 520	87	39 802
1952	86 502	48 798	552	135 852
1953.dec.15-ig	189 924	52 086	1 862	243 872

Mint látható, az 1949. évi forgalom még alig haladja meg a tíz évvel ezelőtti forgalmat, s a következő két év forgalma is csak fokozatos emelkedést mutat, az utolsó két évben azonban már minden terület ugrásszerűen megnőtt. A forgalom utolsó két évi ugrásszerű növekedését csak részben magyarázza meg az oktatók és hallgatók számának növekedése, a növekedés java része a tanulmányi fegyelem megszilárdulásának, a széles körű kulturális nevelés és az önállóságra való nevelés hatásának, valamint a tudományos kutatás megélénkülésének köszönhető. Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy az egyetem oktató- és kutatómunkájának a könyvtár egyik fontos központja. A hallgatóság ma már a szükséges

szakirodalom tanulmányozásával itt mélyíti el az előadásokon hallottakat, itt jut hozzá az emberi fejlődését elősegítő és általános ismeretkörét bővítő könyvekhez (pl. szépirodalmi, művészettörténeti és egyéb ismeretterjesztő művek). Az egyetem oktatói számára is itt nyílik lehetőség a megfelelő kutatási anyag (kéziratok, mikrofilmek, ritka és külföldi kiadványok) használatára és az elmélyülő kutatómunkára. Nem véletlen, hogy jelenleg a folyóirat- és kutatóterem forgalma már eléri, sőt meghaladja a harmincas évek egy-egy egész évi könyvtári forgalmát. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy ezt a mennyiségi növekedést most már nyomon követi a fokozatos minőségi javulás is. Az egyetem hallgatói és dolgozói egyre nagyobb mértékben veszik igénybe a jegyzetek, tankönyvek és kézikönyveken kívül a könyvtár egész állományát, természetesen azért is, mert a könyvtár viszont minden keresett, de hiányzó mű beszerzését intézményesen igyekszik biztosítani. Ez az igénybevétel egyre elmélyültebb, alaposabb egyéni könyvhasználat formájában jelentkezik, úgyhogy a könyvtár egyre nagyobb szerepet vállalhat a hallgatóság nevelése, szakmai önképzése és az oktatók tudományos eredményeinek elősegítésében is.

Nem kétséges, hogy ezt a jelentős eredményt csak az egyetem és a könyvtár fokozatosan tervszerűvé váló együttműködése eredményezhette. Mindjárt meg kell azonban jegyezni, hogy e korszerű együttműködés kialakítása nem intézményes szervezeti formában történt, hiszen mind ez ideig sem az egyetemi könyvtárak másfél éve elkészült típuszabályzata nem jelent meg, sem az egyetemek most készülő típuszabályzata nem szabályozza az egyetem és könyvtára kapcsolatát. Egyetemünk és könyvtárunk szoros együttműködésének mai formáit tehát az élet, a mindennapi gyakorlati szükség alakította ki fokról fokra az utóbbi évek során. A kezdeményező kétségtelenül jobbra könyvtárunk volt, de az egyetem vezetői, dolgozói és hallgatói is mindig megértésről, együttműködési készségről tettek tanúságot.

Lássuk ezek után legalább nagy vonásokban és tényszerűen, hogy az általánosan szokásos gyakorlaton túl-

menően mivel támogatta a könyvtár az egyetem munkáját, és megfordítva, mivel segítette az egyetem a könyvtár korszerű fejlődését? – Az egyetem támogatása mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy biztosította a könyvtár munkája számára a nyugodt légkört, hathatósan elősegítette a könyvtár fejlesztési tervét, megadta a szükséges költségvetési, műszaki és gazdálkodási szakmai segítséget. Az együttműködés egészséges kialakulása óta pl. véget értek a nyugtalanító, terméketlen helyiségviták, abbamaradt a könyvtári helyiség önkényes és indokolatlan igénybevétele, ami valamikor odáig fajult, hogy pl. a könyvtár nagy olvasótermét táncpróbák és bállok céljaira kívánták lefoglalni. Jelentős segítség volt a könyvtár számára, hogy az egyetem oktatói készséggel vállalkoztak a különféle kurrens bibliográfiák, kiadói árjegyzékek és prospektusok rendszeres átnézésére és a megrendelésre érdemes, főként külföldi könyvek kijelölésére. A kellő szakértők bevonásának lett a következménye, hogy könyvtárunk külföldi rendeléseit a Kultúránál rendszeresen figyelemmel kísérte több nagy könyvtárunk, s nem egy esetben a maga számára is a tanszéki szakembereink által kijelölt anyagból válogatott, ill. rendelt. Az egyetemi tanács maga is több alkalommal foglalkozott a könyvtár munkájával, fejlődésével. A múlt év óta pedig a könyvtár működéséről készült évi jelentést is megtárgyalja. Egyébként a rektori tanácsok kezdeményezésére a minisztérium a könyvtár vezetőjét a tanács rendes tagjává nevezte ki, így a könyvtár vezetője az egyetem vezetésében is tájékozott lehet. Az együttműködés további elmélyüléséhez vezetett és vezet a jövőben, hogy a könyvtár az egyetem negyvenéves fennállásának évfordulójára olyan nagyszabású bibliográfia összeállítását kezdeményezte, amely az egyetem eddigi mintegy 2200 tudományos dolgozójának kb. 70000 tudományos dolgozatáról kíván számot adni. Ugyanakkor az egyetem rektorának javaslatára a könyvtár megindította az egyetemi tudományos dolgozók műveinek könyvtári különgyűjteménybe való összegyűjtését is.

Másfelől a könyvtár is mindent elkövetett, hogy tőle telhetőleg támogassa az egyetem munkáját. Ezt egyrészt a hallgatók oktatásának és nevelésének elősegítésével, másrészt az oktatók munkájának alátámasztásával végezte. Az egyetemi feladatok támogatását a könyvtár munkája egész területén súlyponti kérdésként kezeli. Kétségtelen ugyan, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtár a Tiszántúl, sőt Kelet-Magyarország legnagyobb tudományos könyvtára, s ezenkívül a 213/1953. M.T. rendelet értelmében az Országos Széchényi Könyvtár mellett az ország második teljes kötelespéldányt gyűjtő könyvtára is. Tehát, mint területi (táj) könyvtárnak és második nemzeti gyűjtőkörű nyilvános közkönyvtárnak is komoly feladatokat kell ellátnia pl. a tiszántúli különféle könyvtárak szakmai támogatásával, vagy a magyarországi nyomtatványanyag összegyűjtésével. Legelső és legfontosabb feladatának azonban az egyetemi munka könyvvvel és bibliográfiával való alátámasztását, az egyetemi hallgatók és oktatók könyvtári igényeinek és szükségleteinek kielégítését vallja. Az egyetemi könyvtári feladatkör felismerése késztette arra, hogy az állomány gyarapítását, a könyvfeldolgozás munkaszervezetét, az olvasószolgálat működését, bibliográfiai munkákat elsősorban az egyetemi célkitűzések szolgálatába állította.

A hallgatók oktatásának és nevelésének elősegítésére számos olyan gyakorlatot rendszeresített, ami megkönnyíti, illetve eredményesebbé teszi számukra a könyvtár használatát. Az elsőéves hallgató számára pl. mindjárt a tanévnyitó ünnepség után a kari eligazító megbeszéléseken tájékoztatást ad a könyvtár használatáról a könyvtári olvasószolgálat vezetője vagy egyik dolgozója. A DISZ segítségével ott nyomban megszervezte a könyvtár meglátogatását. A látogatás során bemutattuk az olvasótermet, a raktárat, a könyvfeldolgozás menetét, a katalógusok és a kézikönyvtárak használatát. Ez az idén már olyan szervezeten és gyorsan történt, hogy a tanév első öt napján úgyszólván minden elsőéves megismerte a könyvtárat. Ugyanekkor egész nap folyt a beiratkozás. Két hét alatt a hallgatók zöme beirat-

kozott, és mindjárt a tanév első napjaitól kezdve rendszeresen használta a könyvtárat. Talán nem szükséges külön hangsúlyozni, milyen segítséget jelent az egyetemi élettel most ismerkedő új hallgatónak a gyors eligazítás, és mennyire másként indul az egyetemi hallgató munkája, ha mindjárt az első napoktól van a könyvtárban munkahelye és elegendő jó olvasnivalója. A könyvtár természetesen később is gondol a hallgatókkal általában is, és bizonyos esetekben egyénenként is. Általában pl. úgy, hogy a karoktól már előre megszereztük a felvett hallgatók névsorát. Ellenőriztük, hogy ki nem iratkozott be a könyvtárba, és a DISZ segítségével, személyes megkereséssel rávettük és rászoktattuk a könyvtár igénybevételére. Így volt azután elérhető, hogy az egyetemi hallgatók nagy többsége csakugyan beiratkozott, és használja is a könyvtárat.

Az egyes karok hallgatói közül beiratkozott

a bölcsészeti karok	97%-a,
a természettudományi	95%-a,
az orvostudományi	72%-a.

A könyvtár ismertetését a hallgatók körében régebben írásban, névre szóló levélben végeztük, az eredmény azonban jóval kisebb volt. Akkor az elmaradók személyes megkeresése sem történt meg. Nyilván ez volt az oka, hogy a hallgatóságnak csak 50-60%-a iratkozott be és járt a könyvtárba, ami mind az általános műveltségi színvonal emelése, mind a szakmai képzés elmélyítése szempontjából ezeknél az évfolyamoknál nyilván komoly kiesést okozott. A könyvtár tömeges megtekintése és megismertetése után a könyvtár olvasószolgálatára rendszeresen gondolt a hallgatóság nevelésére, olvasmányainak irányítására, általános műveltségének kiegészítésére, a szakirodalomban való eligazítására, egyes tipikus esetekben az egyéni megbeszélések rendszeresítésére is. A könyvtár új beszerzéseit, térképeit, művészettörténeti anyagát kiállításokban tárja fel az olvasóteremben. Például rendkívül nagy érdeklődést keltettek Goya, Munkácsy, Szinyei-Merse, Fadrusz stb. életművét ismertető illusztrált kiadványaink. Azok a közép-

kolások, akik eddig alig hallottak valamit festészetről, szobrászatról, építészetről, ősművészetről, népművészetről vagy a kínai művészetről, szívesen, látható elmélyedéssel lapozgatták, olvasták az olvasóteremben külön asztalra kitett művészettörténeti munkákat, úgyhogy a könyvtár gazdag díszműgyűjteménye egyszerre szorgalmas olvasókra talált. A hallgatókkal való további foglalkozás a szépirodalmi és szakmai olvasmányok kiválasztásában való segítségnyújtás. A különféle ajánló bibliográfiákat, olvasóterveket a kölcsönzőben fali mapában úgy helyeztük el, mint ahogy a képeslevelezőlapokat szokás, hogy mindenki áttekinthesse a számára legmegfelelőbb anyagot. A legfontosabb írókról (Ady, Móricz, József Attila stb.), a legfontosabb témákról (pl. fizika, kémia, földrajz) olvasóterveket és plakátbibliográfiákat helyeztünk a hallgatók elé. A legjobb magyar és külföldi könyvek 6 különféle kiállítószekrényben, a legfontosabb napilapok két falújságtáblán kerülnek a hallgatók szeme elé. Nincs is a napnak olyan szakasza, hogy szemlélődő olvasók ne állanának a kitett könyvek és napilapok előtt.

Természetesen olvasószolgálatunk kísérletet tett és tesz fokozatosan szélesedő hatással a legeredményesebb, leghatásosabb foglalkozási forma: a hallgatókkal való egyéni beszélgetések terén is. Jelenlegi elhelyezési és létszámviszonyaink között nem volna megvalósítható célkitűzés, ha valamennyi olvasónkkal egyénileg kívánnánk foglalkozni. Az egyéni foglalkozást jelenleg a legtipikusabb esetekre kell korlátozni. Olvasószolgálatunk időnként átnézi az olvasók törzslapjait, s kiemeli az érdekesebb tipikus vagy határeseteket, pl. a legjobb kiváló olvasókat, akik sokat és jól megválogatott anyagot olvasnak, vagy az egyoldalú érdeklődésűeket, akik csak szépirodalmat vagy más szórakoztató könyvet olvasnak, vagy akik csak szakirodalmat kérnek, és megpróbál velük személyes kapcsolatba kerülni. Az ilyen egyéni beszélgetések rendszerint igen eredményesek, pl. kiderül, hogy a legjobb, legszínvonalasabb olvasók egyúttal a legjobb tanulók, legjobb vizsgázók is, vagy a folyvást Vernét olvasó matematika-fizika szakos hallgató figyel-

mét rá lehetett irányítani jó szakirodalmi és magasabb szépirodalmi anyagra is. Személyes tájékozódás révén sikerült a kötelező és ajánlott olvasmányok, tankönyvek és jegyzetek, újságok, folyóiratok jobb kihasználását biztosítani, s a könyvtár használatával, gyarapításával, csendjével, rendjével kapcsolatos számos jó ötlethez, javaslatához jutni. Így került sor pl. arra, hogy a könyvtár tankönyv-, kötelező és ajánlott olvasmányanyagából 200 kötetes vándorkönyvtárat helyezünk a legnagyobb egyetemi diákoththon társalgójába, hogy ezek a legszükségesebb művek akkor is rendelkezésre álljanak, amikor a könyvtár nincs nyitva (este 10 után, vasárnap délután), és azok is használhassák, akik a 202 személyes olvasóhelyiségekbe már nem férnek be.

Az egyéni foglalkozás másik formája a felsőbbéves, szakdolgozó, szemináriumi vagy más dolgozatot készítő hallgatókkal való külön foglalkozás. Tájékoztató szolgálatunk útbaigazítást ad, hogy melyik témához hol, milyen szakirodalmat lehet találni. A szakirodalom összeállítását azonban éppen az önállóságra való nevelés érdekében nem vállaljuk, de a végzett munkáról szívesen mondunk véleményt. Így nem egyszer a további könyvtári tájékoztatásban is jól használható bibliográfiai összeállítások készülnek (pl. Mikszáthról). Általában úgy érezzük, hogy a könyvtár és egyetem együttműködésében éppen ezen a területen nyílik a könyvtár számára a legmagasabbrendű nevelési lehetőség. Itt és most kell ránevelnünk a jegyzetmagolásból magát fokozatosan kiszabadító ifjúságunk legjobbjait a tudományos tanulmányozás és önálló kutatás módszereire, a jó könyvekben való elmélyedésre és azok használatára, a tudományos alaposágra és megbízhatóságra, személyes kultúrájának kiszélesítésére, szóval mindarra, ami a minél műveltebb, önállóbb új alkotó értelmiség neveléséhez vezethet.

Nyilván mindezek és még sok más lehetőség mindennapi hatása eredményezi, hogy nálunk a könyvtár és hallgatóság kapcsolata ma már korántsem egyoldalú. Ma már a hallgatóság könyvkedvelő rétege elég széles, és élénk figyelemmel kíséri a könyvtár munkáját. A ja-

vaslatok könyve hétről hétre számos bejegyzést tartalmaz, amelyek nemcsak az olvasótermi ivóvíz felfrissítését szorgalmazzák, hanem javaslatot tesznek pl. a napilapok példányszámára, az olvasói katalógusok kiküszöbölendő hiányosságaira, vagy bírálatot mondanak az új könyvekről stb. A könyvtár a legjobb olvasókat s a legjobb aktívákat negyedévenként kiemeli, megdicséri és jutalomkönyvben részesíti. Pályadíjakkal jutalmazandó beszámolókat ír ki arról, hogy hogyan, miben segített a könyvtár a hallgató tanulmányi munkájában, illetve milyen jó javaslatokkal lehetne fokozni a könyvtár eddigi segítségét. Ezek iránt is láthatóan megvan az érdeklődés. Minden jel arra vall, hogy a könyvtár valóban a jól dolgozó, tanulni, művelődni akaró hallgatóság szellemi otthonává és csakugyan egyik legfőbb támaszává válik.

Könyvtárunk másik főfeladatának az egyetemi oktatók tudományos munkásságának alátámasztását tekinti. Mindenekelőtt folyóirat- és kutatótermének megnyitásával biztosítja a megfelelő csendes, nyugalmas munkahelyet, ahonnan pl. nem szabad senkit telefonhoz kihívni. Ezt a védelmet különösen azok értékelik, akiket napközben személyesen vagy telefonon állandóan zavar-nak. Ez azonban csak a szükséges külső, kedvező körülményről való gondoskodás. Sokkal lényegesebb segítség ennél a tudományos kutatómunkához szükséges szakirodalom összegyűjtése és bibliográfia összeállítása. Különösen akkor, ha a kutatáshoz más hazai vagy külföldi könyvtárakból kell az anyagot átkölcsönözni, pl. kéziratokat, folyóirat-cikkeket, régi vagy ritka könyveket. A könyvtárközi kölcsönzés keretében 1950-ben még csak 16 művet, 1951-ben 87, 1952-ben 552, 1953-ban pedig 1862 különféle művet szereztünk meg. Ezenkívül még egy sereg szakanyagot csak mikrofilmen tudtunk a kutatók rendelkezésére bocsátani. Ma már az a helyzet, hogy a kutatáshoz szükséges anyag legnagyobb részét időben kutatóink rendelkezésére tudjuk bocsátani. Jelentőségében nem kisebb az átkölcsönzésnél könyvtárunk bibliográfiai segítsége sem. Az 1953. évben pl. tájékoztató szolgálatunk 8200 szóbeli és 1856 írásbeli szakirodalmi tájékoztatást adott. Bibliográfiai

csoportunk pedig számos kisebb bibliográfiai adatszolgáltatáson kívül az egyetemi intézetek kérésére a következő nagyobb bibliográfiákat állította össze:

Irodalmunk időszerű kérdései (Bibliográfiai összeállítás az utolsó három év irodalmi vitacikkeiről, 380 cím),

Debrecen neveléstörténete Maróthytól a szabadságharcig (427 cím),

Magyar dalgyűjtemények a XVIII. század végén (248 cm),

Fazekas Mihály (35 cím),

A növényi fehérjék vizsgálatainak módszerei (47 cím),

A titán elem vegyületei (45 cím),

Az ötéves terv létesítményei a Tiszántúlon (28 cím),

Mit olvassunk Adytól és Adyról? (45 cím),

Könyvek a klerikális reakció ellen (38 cím),

Az ifjúság a szocializmus építéséért (32 cím),

Ezek közül a három utolsó tudományos, ill. népszerű ajánló bibliográfia az egyetemi hallgatóság számára is, a többi konkrét egyetemi tudományos kutatáshoz készült szakbibliográfia.

Ugyancsak az egyetemi oktatók tudományos tájékoztatását látja el könyvtárunk figyelőkarton-szolgálat, más hazai nagykönyvtáraink új szerzeményi jegyzékének, a külföldi bibliográfiai és szakmai folyóiratok, kiadó könyvjegyzékek és prospektusok rendszeres körözése is. A sokszorosítással elkészült könyvtári katalóguscédula egy példányát az egyetemi intézetek feladatköre (profilja) szerint szétosztjuk, és havonta egyszer szétküldjük. Így a kutatási köréhez tartozó új beszerzésekről minden egyetemi intézet rendszeresen tájékoztatást kap, sőt a katalóguscédulák rendszerben való megőrzésével később is bármikor rövid úton megállapíthatja, hogy a számára szükséges szakirodalomból mi van meg a könyvtárban. Hazai nagykönyvtáraink új szerzeményi jegyzékeinek rendszeres körözése viszont a többi nagykönyvtárba beérkezett szakirodalom figyelemmel kísérését és esetleges átkölcsönzését teszi lehetővé. A

külföldi könyvészeti folyóiratok, kiadói jegyzékek és tájékoztatók rendszeres tájékoztatást nyújtanak az oktatóknak a szakirodalom újdonságairól. Az egyetemi könyvtárba járó fontosabb s rendszerint több intézet feladat körét érintő külföldi folyóiratok új számainak körülküldése egyszerű, gyors eszközökkel viszont a szakirodalom legújabb cikkanyagába nyújt bepillantást, így módjában áll minden kutatónak, hogy az őt érdeklő cikk alapos áttanulmányozását olvasási tervébe beiktathassa.

Az egyetemi intézetek és oktatók tudományos munkájának támogatását jelentős mértékben megkönnyíti, hogy az intézetek tudományos és oktatási munkatervét tájékoztató szolgálatunk dolgozói rendszeresen áttanulmányozzák, az intézetekbe és előadásokra gyakran személyesen ellátogatnak (ez év folyamán 305 alkalommal), így a személyes kapcsolatok során számos alkalom nyílik arra, hogy az egyéni szükségletekről és kívánságokról tudomást szerezzenek, és egy-egy oktatónk, kutatónk különleges szempontjaira figyelemmel lehessenek.

Ugyancsak az intézetek (tanszékek) munkájának elősegítését szolgálja könyvtárunk két nagyobb vállalkozása: az intézeti könyvanyag könyvtári feldolgozásának és egy tiszántúli területi (táji) tájékoztató katalógusnak a megindítása. Eddig 7 egyetemi intézeti könyvtár teljes katalógizálását végeztük el. Ugyanakkor alapfokú könyvtári szaktanfolyamokat tartottunk az intézeti könyvtárak kezelői számára. Elláttuk a külföldi könyv és folyóirat beszerzését. Ily módon fokozatosan elérhető lesz, hogy az intézeti könyvtárak rendben tarthatók, könnyebben használhatók legyenek, s az egyetemi központi katalógus az egyetem birtokában lévő összes művekről tájékoztatást nyújtson és az egész könyvanyag hozzáférhetővé váljék. A kutatót azonban nemcsak az érdekli, hogy a számára szükséges szakirodalomból mi van meg az egyetem könyvtáraiban, hanem elsősorban az, hogy kutatási területéről eddig milyen szakirodalmi anyag jelent meg egyáltalán. Ezért könyvtárunk már két éve megindította a Tiszántúli Tájékoztató Katalógus összeállítását, amelyben lehetőleg a teljes szakirodalmat

igyekszik összegyűjteni a Tiszántúl földjére, földrajzára, növény- és állattanára, közegészségtanára, néprajzára, történetére, művészettörténetére, nyelvére, irodalmára, iskola-, színháztörténetére, könyvkiadására és nyomda-történetére, tudománytörténetére stb. vonatkozóan, s amelyben az önálló műveken kívül a folyóirat- és hírlapcikkadatok is beilleszkednek. Tudományos kutatásunk fokozatosan tervszerűbbé válik, így a táji, területi tudományos problémák szakirodalmára máris nagy szükség van, és egyre nagyobb szükség lesz az egyes területi kulturális központokban. A Tiszántúli Tájékoztató Katalógus természetesen nemcsak az egyetemi oktatók és kutatók, hanem a hallgatók munkájának minőségi javulásával (diplomamunkák, disszertációk stb.) a hallgatók és aspiránsok számára is igen hasznos lehet.

Messze vezetne és még igen sok teret igényelne az egyetem és könyvtára együttműködésének részletesebb ismertetése, és még inkább az együttműködés további fejlődési lehetőségeinek részletezése. Ezúttal nem is a módszeres részletezés, hanem néhány célravezető, kézenfekvő megoldás bemutatása volt a célunk és a feladatunk. E néhány szemponttal és példával csak jelezni akartuk, hogy az egyetem és könyvtára egészséges és tervszerű együttműködésének kérdése egyetemeink egyik legfontosabb közügyévé vált. A könyvtár jó működése, az egyetemi oktató- és kutatómunkába való szerves beépülése nélkül ma már nem tud teljes értékű munkát végezni maga az egyetem sem. A jól dolgozó egyetemi könyvtár az egyetem egyik legszélesebb tömeghatású munkaeszköze. Éppen azért a hallgatóság szakmai színvonalának további emelése, kulturális nevelésének kiszélesítése, emberi értékeinek kibontakoztatása egyfelől, az egyetemeken folyó tudományos alkotó munka érdekei másfelől feltétlenül megkívánják, hogy az egyetemi könyvtárak eddig elért eredményeit, meglévő hiányosságait és megoldandó problémáit most már összes illetékes szerveink: könyvtár, egyetem, minisztérium közös gondozásba vegyék. Az olyan további megoldásra váró problémák, mint pl. az egyetem, ill. könyvtárak szervezeti szabályzata, a kari tankönyvtárak

megszervezése, a könyvtárpedagógia egyes elvi szempontjainak és legjobb módszereinek megvitatása, a könyvtárközi kölcsönzés intézményes rendezése, az egyetemi könyvtárak bibliográfiai tevékenységének összehangolása és kicserélése, a könyvtártudományi és bibliográfiai publikációk biztosítása, az egyetemi intézeti könyvtárak gondozásának elrendezése, a könyvtárosok szakmai továbbképzése stb. ma már nem a könyvtárak belügyei, hanem az egész egyetemi munka fontos kérdéseivé váltak. Éppen ezért egész felsőoktatásunk fontos érdeke, hogy ezeket s az ezekhez hasonló fontos kérdéseket az egyetemi könyvtárosok konferenciája az egyetemek vezetésével és a minisztériummal egyetértésben mielőbb megtárgyalja, és a fejlődést biztosító felsőbb intézkedések mielőbb napvilágot lássanak.

(Felsőoktatási Szemle, 1954. 1. sz. 37–42. old.)

MAGYAR TUDOMÁNPOLITIKA

(Kézírtos feljegyzés, 1947[?])

Eddig helytelen utakon járt. Minden tudományágat egyformán támogatott vagy egyeseknek divat szerint kedvezett. Pedig itt is világos és öntudatos állásfoglalásra van szükség. A tudományágak általában ebből a szempontból két csoportra oszthatók: olyanokra, amelyek a magyarsággal foglalkoznak, amelyek tehát szorosan hozzánk tartoznak s amelyeket csak mi művelhetünk, mint pl. magyar irodalom, magyar történet, földrajz, néprajz, zene stb. és olyanokra, amelyek nemzethez nem kötöttek, pl. fizika. Tudománypolitikánknak is lényeges különbséget kell tennie e csoportok szerint. A sajátos magyar tudományokat minden eszközzel támogatnia kell, hogy megfelelő tudósok, megfelelő eredeti eredményekkel állhassanak a hazai és külföldi tudományos közvélemény elé. A többi tudományág tekintetében azonban meg kell és meg lehet elégednünk azzal, ha elsősorban csak a tudományos eredmények idejében va-

ló átvételére és közvetítésére vállalkozunk. Eredeti termelő munkát, önálló eredményt csak ott kell várnunk, ahol erre a tudósok személyes tehetsége meg is van. Viszont, ahol ilyen rendkívüli eredmény kecsegtet, ott minden támogatást és segítséget (pl. külföldi tanulmányút, kutatóintézet stb.) meg kell adni. Egy kis nép nem törekedhet arra, hogy a tudomány egész frontján mindig a legelől járjon, de büszke lehet arra, ha néhány tudományágban együtt haladhat a legnagyobb népekkel v(agy) éppen meg is előzheti őket. Ez pedig csak úgy sikerülhet, ha anyagi és szellemi erőinket okos beosztással vetjük latba.

(OSZK Kézirattára Fond 210/24.)

EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI KÖNYVTÁRAINK KORSZERŰ FELADATAI ÉS SZERVEZETI KAPCSOLATAI

(részletek)

[...] Egyetemi és főiskolai könyvtáraink sajátos helyzetben vannak az egyetemeken és főiskolákon belül is, a könyvtárügy országos rendszerében is. Egyfelől szorosan beletartoznak a felsőoktatási intézmény szervezeti keretébe. Szolgálják és támogatják annak oktatási, nevelési és kutatási munkáját. Másfelől állományuk összetételénél és méreteinél fogva nagyobb részük fontos könyvtárpolitikai és könyvtártudományi feladatokra hivatott általában a könyvtárügy egészében is.

Ez a többirányú célkitűzés és funkció, ez a többirányú feladatkör egyrészt összetettebb szervezeti kapcsolatot hoz létre pl. a teljesen önálló intézményként működő közkönyvtárakénál. Másrészt szükségessé teszi az intézményen belüli feladatok és funkciók, valamint a közkönyvtári hivatás összehangolását, arányos kiegyensúlyozását, nehogy azok egymást keresztezzék, korlátozzák vagy éppen megbénítsák. Az eddigi és a további fejlődés, az eredményes működés és siker titka éppen

az, hogy ezek a különféle többretű feladatkörök a könyvtáron belül hogyan formak össze szerves egységgé, mert ez esetben egyik feladat a másik kibontakozását és megvalósulását kölcsönösen és szükségszerűen előmozdítja. Ezek együttesen a könyvtár működésének határfokát minden irányban jelentékeny mértékben megnövelik.

A felsőoktatási könyvtárak e mai sajátos helyzetének tisztázása megkívánja annak megvilágítását, hogy az egyetemi és főiskolai könyvtárak feladatainak és funkcióinak, továbbá szervezeti kapcsolatainak kialakulása milyen főbb mozzanatokból áll, és milyen törvényszerűségeket mutat. Egyidejűleg számba kell vennünk azt is, hogy mik ma a feladataik és mik a további lehetőségek az intézményen belül, valamint mit vár tőlük a könyvtárügy egészében. [...]

Mindezek a társadalmi, felsőoktatási intézményen belüli és könyvtárpolitikai tényezők tehát meglehetősen bonyolult és kölcsönös egymásrahatás eredményeképpen együttesen határozzák meg a könyvtár fejlődésének ütemét, ill. viszonylagos visszamaradását. Éppen ezért alapvetően fontos feladat, hogy a könyvtár ezeket állandóan szemmel tartsa, behatóan, rendszeresen tanulmányozza és a szükséges tanulságokat időről időre levonja. Feladatkörét, funkcióit mindig előzetes részletes elemzés eredményei alapján állapítsa meg, munkáját e szerint szervezze és további fejlesztési terveit ezek alapulvételével körvonalazza. Csak így járhat a valóság talaján, s csak így kerülhet társadalmunk mai életében és felsőoktatásunk rendszerében a maga igazi helyére. [...]

A felsőoktatási intézmény keretein belül jelentkező különféle könyvtári feladatok és funkciók lényegében a következő alapfeladatokból sarjadjanak ki: a tudományos kutatás; az oktatás és nevelés támogatása; bizonyos muzeális teendők ellátása az intézmény történetét illetően; önálló könyvtártudományi kutatás és végül az egyetemi (főiskolai) könyvtári hálózat ügyeinek szakmai szervezése.

Ezek egy része mindig is a könyvtár fő feladatának számított: pl. a tudományos kutatás vagy az oktatás és

nevelés támogatása, ill. bizonyos házi muzeális teendők ellátása. Ezek tehát nem újak, de ezúttal pontosabb meghatározást nyernek, vagy a korszerű nevelési és oktatási, valamint tudománypolitikai és könyvtárpolitikai célkitűzéseknek megfelelően bizonyos mértékig új tartalommal telnek meg. Mások viszont, mint pl. az egyetemi vagy főiskolai könyvtári hálózattal kapcsolatos feladatok és funkciók, vagy a könyvtártudományi, ezen belül a szakbibliográfiai, dokumentációs és tájékoztató munka, ill. a szakmai továbbképzés szervezése most kerülnek először az egyetemi és főiskolai könyvtárak feladatkörébe. [...]

A tudományos kutatás támogatása, az egyetemeken és főiskolákon folyó kutatómunka könyvvél és bibliográfiával való előmozdítása felsőoktatási könyvtáraink legrégebbi és máig egyik legfontosabb feladatköre. Ennek a feladatnak az ellátása alól egyetlen felsőoktatási könyvtár sem vonhatja ki magát, hacsak nem akar eredeti és alapvető rendeltetésével ellentétbe kerülni. Sőt a tudományos kutatómunka fokozódásával, a hazai és külföldi szakirodalom nagyarányú megnövekedésével ez a feladatkör jelenleg is kibővülőben van.

Ma már a kutatók és oktatók nemcsak az állomány rendszeres szakirányú fejlesztését, és az intézményben folyó kutató és oktató munka igényeivel való egyeztetését és feltárását várják el a könyvtártól, hanem a tudományos kutatás olyan korszerű kezdeményező tevékenységgel való elősegítését, mint az egyetem és főiskola tudományos kutatási feladatkörének (profiljának) számontartása, a tudományos kutatómunka karok, tan székek és személyek szerint való számbavétele, a hazai és külföldi szakirodalom figyelemmel kísérése, és a kutatók számára az új szakirodalmi művek, cikkek és bibliográfiai adatok jelzése, közlése, a hiányzó szakirodalmi művek átkölcsönzése eredetiben vagy mikrofilmen stb. A könyvtár egyre inkább kilép ilyen irányban is a passzivitásából, és a korszerű munkamegosztás követelményeinek megfelelően egyre rendszeresebben tevé-

keny közreműködést vállal a tudományos kutatás előkészítő szakaszában.

De az egyetem vagy főiskola vezető kutatói munkájának elősegítése mellett nagy szerepe volt és van a könyvtárnak a fiatal oktatók és a tudományos érdeklődésű legkiválóbb hallgatók kutatómunkájának támogatásában, valamint a tudományos kutatás helyes technikájának (szakirodalom-kutatás, anyaggyűjtés, anyagelrendezés stb. módja) széles körű megismertetésében is.

Ez egyben átvezet a könyvtár intézményen belüli másik fő tevékenységi területéhez: az oktatás és nevelés könyvtári eszközökkel való rendszeres támogatásához. A hallgatóság könyvtári szükségleteiről a felsőoktatási könyvtárak a tudományos kutatás segítése mellett eleinte csak mellékesen – inkább csak a legjobb diákoknak nyújtott külön kedvezés formájában – gondoskodtak. Később – elvben és általában – megnyílt a könyvtár minden hallgató számára, de lényegében passzív maradt, inkább csak kitárta kapuit az érdeklődők előtt. Csak legújabban érzi egyik központi feladatának a könyvtár azt, hogy az egyetem vagy főiskola összes hallgatóit rendszeres olvasójául megnyerje, és az olvasás fokozásában, irányításában is kezdeményezően közreműködjék. [...]

Az általános művelődés, a szakemberképzés és a tudósnevelés munkájában egyformán komoly segítséget nyújthat a korszerű könyvtár. Az előadások, a szemináriumok, laboratóriumi vagy terepgyakorlatok és egyéb gyakorlati munkák mellett a könyv és a könyvtár a legfontosabb oktató és nevelő eszköz. Az egyetemeken és főiskolákon legmagasabb szinten kiképzett leendő szakemberek emberi fejlődésében, szakmai tudásának elmélyítésében és kiszélesítésében döntő szerepe van a könyvtár könyveiből merített értelmi és érzelmi élményeknek, az emberi művelődés nagy alkotásai átélésének, a korszerű szakmunkák elmélyedő tanulmányozásának, a tudományos kutatómunka könyvtári módszerei megismerésének. A hallgatóság minőségi nevelésének, az alkotó jellegű egyéni tanulmányozásnak, a felsőokta-

tási és nevelési színvonal általános emelésének egyik fontos lehetőségévé és tényezőjévé válik a könyvtár.

A hallgatóság szóban és írásban ismételten kifejezésre juttatja, hogy a könyvtár egyik legfontosabb szellemi otthonává lett és a végzett, vidéken elhelyezkedő hallgatók elsősorban a könyvtártól való elszakadást fájlják. Nem véletlen, hogy ma már az életbe kikerült hallgatóság legértékesebb része éppen a könyvtáron keresztül igyekszik biztosítani szakmai továbbképzését és figyelemmel kísérni szakterülete továbbfejlődését

Ha a felsőoktatási könyvtáraink ezt a ma még csak szórványosan megmutatkozó lehetőséget tervszerűen kihasználják, és a végzett szakemberekkel széles körben rendszeres kapcsolatokat építenek ki, akkor a könyvtár és a gyakorlati szakterület kapcsolatát volt hallgatóikon keresztül nagymértékben kiszélesíthetik és elmélyíthetik. Ezzel a könyvtár társadalmi, termelési és kutatási funkcióinak hatásfokát jelentős mértékben megnövelhetik. És ez nemcsak a gyakorlati élet felé, hanem az egyetem vagy főiskola keretein belül is fokozza és elismerteti a könyvtár megnövekedett jelentőségét. [...]

A felsőoktatási könyvtári munka vázolt újszerű célkitűzéseéhez, tartalmához és módszereihez szükségképpen korszerű szervezeti kapcsolatokat kellett és kell kialakítani. Felsőoktatási intézményeink keretein belül az egyetemi és főiskolai központi könyvtáron kívül rendszerint a könyvtárak egész sora működik. Ezek azonban kevés kivétellel egészen a legutóbbi évekig egymással úgyszólván semmi kapcsolatban nem állottak. Olasz, angol, német és francia mintára a század elején is, a két világháború között is ismételten felmerült ugyan az egyetemi központi és tanszéki könyvtárak együttműködésének a kérdése, de intézményes rendezésre nem került sor. Az elmúlt évtizedben, főként pedig a legutóbbi években azonban több olyan fejlemény vált elkerülhetetlenné, ami elvileg is, gyakorlatilag is felvetette és megoldásra érlelte a korszerű szervezeti kapcsolatok mielőbbi kialakítását.

Ezek között első helyen kell megemlíteni a külföldi könyv- és folyóirat-beszerzés és csere, valamint a meg-

növekedett belföldi és külföldi könyvtárközi átkölcshözjárás szükségzerű központosítását, amiket csak úgy lehetett ésszerűen megszervezni, ha azokat az egyetem, ill. főiskola központi könyvtára egyeztetési és bonyolítja le az intézmény egésze számára. [...]

Ezen kívül az oktatók és hallgatók létszámának megnövekedése, a tudományos munka kiszélesedése, a korszerű könyvtári munkamódszerek fokozatos kialakulása, a könyvállomány szakszerűbb kezelése és fokozottabb védelme, a további gyarapítás tervszerűségének biztosítása stb. minden egyetemünkön és a főiskolák jelentős részében előtérbe állította az egyetemi (főiskolai) könyvtári hálózat kialakításának fontosságát és sürgősségét. [...]

A könyvtári hálózatok megszervezése megadja a kellő lehetőséget arra, hogy az egyetemek és főiskolák könyvtárai működésük fő területein korszerűen magasabb szintre jussanak. Lehetővé teszi, hogy *a)* a felsőoktatási intézményeken belül mielőbb általánosan megvalósulhasson a könyvtárügy szakmai egysége, szakmai érdekeinek egységes képviselője, valamint az összes könyvtárak szakszerű módszertani irányítása és ellenőrzése; *b)* az egyetem, ill. főiskola könyvtárai állományukat a gyűjtőkörök hálózaton belüli elhatárolásával egységes egészként fejleszthessék és gondozhassák, és ennek hozzáférhetőségét és felhasználását az egész intézmény, sőt társadalmunk egésze számára a legteljesebb mértékben, a legalkalmasabb módokon intézményes együttműködéssel biztosítsák. [...]

A könyvtári hálózat korszerű kiépítése nemcsak tervszerűbb fejlesztést és hatékonyabb működést biztosít egyetemi és főiskolai könyvtári rendszerünk számára, hanem ugyanakkor hozzásegít ahhoz is, hogy az intézmény keretein belül a könyvtárak és a könyvtárügy szükségzerűen nagyobb szakmai önállóságot érjenek el.

Az egyetem, ill. főiskola egységes könyvtárhálózatának megszervezésével mindenekelőtt elevenebbé s

szorosabbá válik a kapcsolat az intézmény részei és a könyvtára között. Ugyanakkor viszonylagosan megnő a könyv, a könyvtárak és a könyvtári ügyek súlya az egyetem, ill. főiskola életében. A szervezett keretek között működő könyvtárak rendszere gyakrabban, tartósabban és lényegbe vágóbb ügyekben érintkezik ezentúl az egyetem, ill. főiskola tanszékeivel és egyéb intézményeivel, valamint dolgozóival. Az egyetemi, ill. főiskolai könyvtári igények és szükségletek gondozása, az összes könyvtárak elvi és gyakorlati szakmai irányítása és ellenőrzése, a könyvtári érdekek szakszerű képviselése az egyetem, ill. főiskola keretein belül nagykorúvá teszi, önálló szakmai tevékenységgé fejleszti az egyetemek és főiskolák könyvtári hálózatát.

Természetesen ez a szakmai önállóság nem vezethet szakmai öncélúságra, a felsőoktatási könyvtári hálózat öncélú szakmai elzárkózására. Annál is inkább, mert az öncélúvá váló könyvtár elszakadna tulajdonképpeni feladataitól, az egyetem, ill. főiskola együttesében ráváró hivatásától. A könyvtár tehát akkor jár helyes úton, ha a szakmai önállóságot az egyetem, ill. főiskola könyvtárügyeinek szakszerű elvi és gyakorlati gondozása és hatékonyabb szolgálata érdekében igényli és gyakorolja. Az egyetem, ill. főiskola pedig éppen akkor cselekszik a maga érdekében, ha igyekszik biztosítani a könyvtárnak ezt a szakmai önállóságot, mert sajátos könyvtári igényei, szükségletei és ügyei csak így juthatnak színvonalas szakszerű irányításhoz és gondozáshoz. Az egyetemen, ill. a főiskolán belül a könyvtárügy és a könyvtártudomány helyileg indokolt sajátos megszervezése, működtetése és művelése éppen annyira szakmai önállóságot igénylő feladat, mint az intézmény feladatkörébe tartozó bármely tudomány szaké. E nélkül azok sem végezhetnek teljes értékű munkát sem a kutatás, sem az oktatás vagy nevelés területén. A könyvtárügy nagykorúságának és önállóságának szükségképpen a könyvtári szakmai szolgáltatások magasabb színvonalát, szakszerűbb segítségét, az egyetem, ill. főiskola együttesébe való szervezettebb beilleszkedését kell magával hoznia.

Ennek az állásfoglalásnak természetszerűen kölcsönösen tükröződnie kell az egyetem, ill. főiskola és könyvtára, ill. könyvtári hálózata szervezeti kapcsolatában is. [...]

A könyvtárak intézményen belüli jogállásának tisztázása nem hiúság vagy rang kérdése, hanem egyik nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy a könyvtár ezt a magasabbrendű, teljesebb hivatást csakugyan be is tölthesse. Mert ahhoz, hogy a könyvtár ezt a szélesebb, színvonalasabb feladatkört, ezt a többirányú funkciót eljárhassa, nemcsak elvi belátásra és megértésre van szüksége, hanem a feladatokkal arányos tárgyi, dologi és személyi szükségletek biztosítására is. Főként arra, hogy az egyetemek, ill. főiskolák könyvtárai a maguk tárgyi, dologi és személyi szükségleteit önállóan tervezék meg, elkülönítve irányozzák elő és csorbítatlanul az eredeti célokra használják fel. Ez az egyetemi és főiskolai könyvtárügy korszerű fejlődésének egyik legfontosabb előfeltétele, mert a könyvtár csak elkülönített és biztosított költségelőirányzat mellett tudja a működését megtervezni, munkáját megszervezni és elvégezni. [...]

Egyetemi és főiskolai könyvtáraink mennyiség tekintetében is, szakmai minőségüknel fogva is jelentős szerepet töltenek be a magyar könyvtárügy egésze életében is. Általános tudományos és tudományos szakkönyvtáraink országos rendszere rendkívül hiányos lenne felsőoktatási könyvtáraink tervszerű bekapcsolása nélkül. [...]

Az általános tudományos könyvtári feladatkörhöz szorosan kapcsolódik a magyarországi kiadványok köteles példányának gyűjtése és a tudományos tájkönyvtári funkciók ellátása.

A magyarországi kiadványok egyik teljes köteles példányának rendszeres gyűjtését, megőrzését, feldolgozását és nyilvántartását és használatának biztosítását minisztertanácsi rendelet teszi a Debreceni Egyetemi Könyvtár kötelességévé. Részben a használat fokozódása, részben a megőrzés biztonságának növelése szükségessé tette, hogy az Országos Széchényi Könyvtár muzeális és használati példányán kívül vidéken még egy

teljes köteles példány gyűjtésére is sor kerüljön. Ennek kiegészítése visszamenőleg is erőteljesen és eredményesen folyik. A megőrzésen és helyben való használaton kívül fokozatosan ez a gyűjtemény válhat a könyvtárközi átkölcsönzés egyik hazai bázisává is.

A tudományos tájkönyvtári feladatkör lényegében az általános tudományos könyvtári feladatoknak egy-egy nagyobb természetes tájegységre összpontosított része. Más oldalról viszont úgy is felfogható, mint a tájegységre vonatkozó könyvtári jellegű dokumentum-anyag gyűjtése, feltárása és könyvtártudományi feldolgozása érdekében kifejtett szakkönyvtári tevékenység. A Tiszántúl, az Alföld déli része, a Dunántúl és az Északi hegység gazdasági szempontból is, társadalmi és művelődési szempontból is viszonylagos különállást mutat. Az elmúlt századokban is, manapság is a termelés, a társadalom és művelődés fejlődésének viszonylagos eltérései a könyvtárak feladatkörében is szükségszerűen különbségeket idéznek elő. A Tiszántúlon, a Dunántúlon, az Északi hegységen vagy a Dél-Alföldön folyó tudományos kutatás, termelés és egyéb tevékenységek természetesen egyre inkább a táj természeti és társadalmi viszonyai, helyi történeti fejleményei, jelenlegi problémái és jövőbeli lehetőségei szerint alakulnak ki.

E nagyobb tájegységek nagy tudományos könyvtárainak tehát következetesen számot kell vetniük a táj természeti adottságaiból, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődéséből adódó könyvtári feladatokkal. Gyűjtőkörüket, gyakorlati szakmai munkájukat, könyvtártudományi és módszertani tevékenységüket e szerint kell kialakítaniuk, megszervezniük és elvégezniük. Ez magyarázza, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtár egyre inkább a Tiszántúl, a Pécsi Egyetemi Könyvtár a Dunántúl, a Szegedi Egyetemi Könyvtár pedig a Dél-Alföld tudományos tájkönyvtárává fejlődik ki. Ez a szélesebb táji feladatkör kapcsolja őket elevenen a működési terület életéhez, de ez adja meg sajátos külön arcukat a könyvtárügy országos rendszerében is.

De befelé az egyetem életében és munkájában is értékesebb segítőtárrá avatja őket, különösen most, ami-

kor a tudományos kutató munka szakosítása és felépítése egyre inkább a helyi táji adottságok és feladatok szerint formálódik ki. [...]

Külön megvizsgálandó kérdés a vidéki egyetemi könyvtárak és a megyei (járási, városi stb.) könyvtárak tájismereti feladatainak megfelelő egyeztetése. A meggondolandó problémák abból fakadnak, hogy az egyetemi könyvtárak és e nagyobb tájegységben működő közművelődési (megyei, járási, városi stb.) könyvtárak tájismereti feladatköre sok tekintetben átfedi egymást. A nehézségek azonban jórészt csak látszólagosak.

Egyfelől távolról sem hiba és egyáltalán nem felesleges, ha a vonatkozó tájismereti anyagot alulról felfelé a községi, a városi, a járási és a megyei könyvtár, valamint az illetékes egyetemi könyvtár is rendszeresen gyűjti. Ennek a szélesebb körű gyűjtésnek eredményeként is legfeljebb csak négy-öt példány kerülhet belőlük a tájismereti feladatokat ellátó könyvtárakba. Ez nemcsak hogy nem sok, hanem egyenesen szükséges az anyag teljessége, megőrzése, sokoldalú használata érdekében.

Másfelől pedig a különböző könyvtárak állományában lévő tájismereti anyag felhasználása, következképpen annak feldolgozása, nyilvántartása és tárolása is különböző. A községi és városi könyvtár inkább emlékgyűjteményként őrzi, a megyei és járási könyvtárakban inkább időszerű és gyakorlati tájékozódás és tervezés eszköze, a vidéki egyetemi könyvtárakban a tudományos feldolgozás vagy alapvető tervezés alapanyagául szolgál.

Lényegében nincs tehát ütközés, ellentmondás vagy felesleges párhuzamosság a tájismereti dokumentumanyag gyűjtésében, feldolgozásában és felhasználásában. Sőt egyenesen arra kell törekedni, hogy az érdekelt könyvtárak kölcsönösen támogassák egymást tájismere-ti gyűjteményeik minél teljesebbé tételében. Mindössze az anyag tudományos feldolgozásában és publikálásában kell az egyeztetést tervszerűen elvégezniük, hogy felesleges munkát ne végezzenek vagy azonos témájú kiadványokat egymást tudta nélkül ne publikáljanak.

Szakkönyvtáraink most kialakuló országos rendszerébe felsőoktatási könyvtáraink jelentős része országos tudományos szakkönyvtárként, illetőleg tudományági szakkönyvtárként kapcsolódik be. [...]

(A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955/I. Debrecen, 1956. (29–88.), 33–34., 37., 40–43., 49., 53., 60–61., 64–65., 69–72. old.)

**A MAGYAR ENCIKLOPÉDIA
ÉS A KORSZERŰ MAGYAR LEXIKONOK
ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK IRÁNYELVEI
ÉS EDDIGI EREDMÉNYEI**

(részletek)

[...] A történeti fejlődés és a mai szükségletek vizsgálata azt mutatja, hogy társadalmunk hármas igényt támaszt a korszerű enciklopédiákkal, ill. lexikonokkal szemben. Ha nem is mindegyik típustól azonos mértékben, de megkívánja: *a)* a közművelődés és a társadalmi nevelés hatékony támogatását, *b)* a termelés és a társadalom más fontos gyakorlati tevékenységének (pl. oktatás, népművelés, kereskedelem, közlekedés stb.) előmozdítását és *c)* a tudományos kutatás segítségét.

E hármas társadalmi igény és az ennek megfelelő funkciók egymáshoz viszonyított aránya és egyensúlya határozza meg a művek tartalmának összetételét és színvonalát, valamint terjedelmét és szerkezetét, egyszóval a mű típusát. [...]

A társadalmi igények és szükségletek alapvető szerepéből következik, hogy valóban megalapozottan tekintik az egyetemes enciklopédiákat és lexikonokat, de még a szakjellegű válfajok java részét is koruk tükrének. Sokkal inkább illik ez a meghatározás rájuk, mint a korabeli tudományos jellegű művekre általában. Éppen koruk arculatának tükrözése teszi őket különlegesen ér-

tékes kordokumentumokká s óvja meg őket később is a teljes elavulástól. [...]

Az egyetemes vagy egyes szakmai ismeretanyag közlése azonban nem történhet meg közelebbi irányító szempontok nélkül. Tartalmukban pl. jóval bővebben kell bemutatniuk az eszmei-politikai tekintetben, valamint térben és időben hozzánk közelebb eső országok, népek, tudományok, foglalkozások ismeretanyagát, mint pl. az ilyen tekintetben távol esőkéét. Ennek megfelelően bővebben kell foglalkozniuk pl. a szocialista országokkal, mint a kapitalista államokkal, de általában is a szomszéd népek viszonyaival, a XIX. és XX. századdal, mint pl. az ókorral vagy a középkorral, ugyanígy a tudomány és technika legújabb nagy eredményeivel, mint a csak történeti érdekű, idejüket múlt felfedezésekkel vagy találmányokkal. [...]

Az egyetemes ismeretanyagon belül is különös gondot kell fordítani az emberi haladás döntő mozzanatainak és előmozdítóinak kellő bemutatására. Alaposan és részleteiben meg kell világítani a szocializmus világtörténeti jelentőségét, a szocializmust építő országok társadalmi, gazdasági és kulturális életét. Ezt a munkát a szocialista országok aktív közreműködésével úgy kell elvégezni, hogy az ilyen tárgyú cikkek hatékonyan elősegítsék e népek életének helyes megismerését.

Nagy gonddal és körültekintéssel kell összegyűjteni és részleteiben is fel kell tárni a magyar és magyar vonatkozású ismeretanyagot. Hazánk és népünk múltjának és jelenének, küzdelmeinek és műveltségének helyes ismertetése és korszerű értékelése az új enciklopédia és a megfelelő lexikonok egyik leglényegesebb feladata. Ezeket elsősorban nem az teszi magyarrá, hogy magyar nyelven készülnek, hanem egyrészt az, hogy – a magunk és a külföld számára – részletesen és alaposan feldolgozzák mindazt, amit múltunkból és jelenünkől, életünkől és műveltségünkől értékállónak ítélünk, másrészt az egyetemes ismeretanyagot a mi társadalmunk igényeinek és szükségleteinek megfelelő arányokban és színvonalon igyekeznek közvetíteni. Magyar és magyar vonatkozású ismeretanyagukban követ-

kezetesen rá kell mutatniuk, hogy milyen előnyökkel járt az, ha fejlődésünk együtt haladhatott az emberi fejlődés élvonalával, ha országunk és népünk az emberi fejlődés korszerű elveinek és gyakorlatának megfelelően időben járhatta meg a történelmileg esedékes fejlődés útját. Megfelelő alkalmakkor ki kell emelni azt a tényt, hogy nemzeti létünk nagy korszakait mindig országunk és népünk sajátos adottságainak és a közös emberi fejlődés korszerű törekvéseinek szerves egysége és belső egyensúlya jellemzi. A tengődés vagy hanyatlás időszakait pedig e tényezők egyikének vagy másikának meggyengülése vagy kiiktatása, ill. eltúlzása idézte elő. Éppen ezért részletesen kell elemeznünk a közös emberi fejlődéstől való lemaradás okait és hátrányos következményeit is. Így tehetjük az enciklopédiát s az új lexikonokat a magunk számára a helyes önismeret eszközévé, mai feladataink megoldásában eleven erővé, a külföld számára pedig nemzetközi tudományos forrássá és értékké.

Az ismeretanyag öncélú ismertetésének kiküszöbölése természetszerűen azzal jár, hogy az enciklopédia, ill. a lexikonok nemcsak az olvasó, a használó kíváncsi, szempontjai szerint készülnek, hanem anyaguknak, tartalmuknak középpontjába is maga az ember kerül. Ezért egyik alapvető szerkesztési irányelv, hogy ne csak a humán jellegű ismeretekben foglalja el az ember a maga központi helyét, hanem a természeti és technikai ismeretek kifejtése során is ábrázolni kell az ember életérdekeit, szerepét és jelentőségét. Helyes lesz következetesen kiemelni az ember szerepét a természet törvényeinek a megismerésében és a természet erőinek fokozatos felhasználásában. Minden kínálkozó alkalommal nyomatékkal rá kell mutatni arra, hogy a szóban forgó ismeretet hogyan lehet és kell az ember s a társadalom előnyeire felhasználni. Az egész hatalmas emberi ismeretkincset a történeti fejlődés szemléletével kell feldolgozni. Abból a szempontból is át kell tekinteni, hogy abból mi milyen erőfeszítéssel és küzdelmek árán tette könnyebbé, kényelmesebbé, kellemesebbé az ember életét, s mi mikor, mivel járult hozzá ahhoz, hogy az em-

ber kiszabaduljon a természet rabságából, időt és erőt merítsen társadalmi és kulturális felemelkedéséhez. [...]

A polgári fejlődés a régebbi lexikonok adatainak a tanúsága szerint sokféle, a terjedelem, a színvonal és a szerkezet tekintetében egymástól sokban eltérő változatokat hozott létre nálunk is, külföldön is. [...]

Nyilvánvaló, hogy az új magyar enciklopédiák, ill. lexikonok létrehozása során ezeket a leginkább bevált, nálunk is megkedvelt típusokat kell számításba venni. Az igények elemzése azt mutatja, hogy valójában két – lehetőség szerint – teljes lexikon-családra van szükségünk. Az egyik a terjedelmesebb és tartalmasabb tudományos lexikonok, a másik a kisebb, egyszerűbb népszerű lexikonok népes családja. Egyiknek is, a másiknak is a középpontjában egy-egy egyetemes jellegű enciklopédia, ill. lexikon áll, amely köré csoportosul a tárgykörök szerint elkülönülő lexikonok sorozata.

A tudományos jellegűek csoportjában:

- a) egyetemes jellegű a Magyar Enciklopédia, amely részletes feldolgozásban, magas tudományos igénnyel, terjedelmesebb cikkekben egységes betűrendben, az összefüggések következetes feltárásával igyekszik korszerű összefoglaló képet adni az emberi művelődés egészéről;
- b) szakjellegűek a különféle tudományos szaklexikonok, amelyek egy-egy fontos, önmagában jól körülhatárolható tárgykör korszerű ismeretanyagát tudományos igénnyel, de lehetőség szerint közérthető formában dolgozzák fel. Ezek tehát lényegében egy tárgykör tudományos kézikönyvei betűrendes elrendezésben.

A népszerű kis lexikonok csoportjában viszont:

- a) egyetemes jellegű az Egyetemes Kis Lexikon, amely az emberi műveltség korszerű ismeretanyagának közérdeklődésre leginkább számot tartható lényeges részeit rövid cikkekben, rendszerint tömör meghatározásban, népszerű színvonalon egységes betűrendben ismerteti;

- b) szakjellegűek a népszerű kis lexikonok (zseblexikonok), amelyek egy-egy szakterület ismereteit népszerű rövid cikkekben, jórészt egyszerű meghatározások formájában mutatják be. Ezek valójában egy-egy ismeretkör bevezető összefoglalásai betűrendes elrendezésben.

Ezek a leginkább bevált és megkedvelt típusok sem tekinthetők azonban mai formájukban teljesen kialakultaknak, a maguk nemében befejezett változatoknak. [...]

A bevált és ma is szükséges lexikon-típusok korszerűsítését többek között a cikkek mérsékelt összevonásával, megfelelő összefoglaló s az összefüggésekben eligazító cikkek beiktatásával, az áttekintést elősegítő különféle táblázatok fokozottabb felhasználásával lehet elvégezni. Fontos szerepet hivatott betölteni a művek végén tárgykörök szerint összeállított szisztematikus tartalommutató, amely az ismeretanyag logikai rendszerezésével szükség esetén lehetővé teszi az egész mű vagy valamely részlet összefüggő tanulmányozását is. [...]

Csak a megfelelő polgári lexikontípusok korszerű szerkezeti és stiláris megújításával lehet mozaikszerű fogalomtárból, az ismeretek egyszerű leltáraiból fejlettebb, jobban használható eszközöket: a számunkra lényeges, időszerű és közérdekű ismeretek gazdag világának minden ízében egyedileg konkrét, de jól rendszerezett és világosan áttekinthető s valóban tömeghatású kiállításait létrehozni. [...]

Tulajdonképpen a tudományos szaklexikonok közé tartoznak, de eltérő sajátosságaik miatt külön kell csoportosítani az *Encyclopaedia Hungarica* változatait. Ezek a Magyar Enciklopédia ismeretanyagából külön gyűjtik mindazt, ami a magyar földre és népre, annak múltjára, jelenére, küzdelmeire, gazdasági életére és művelődésére, főként irodalmára, zenéjére, képzőművészetére, a tudományban, az ipari és mezőgazdasági termelésben elért eredményeire vonatkozik s amit ma is értékállónak tekintünk. Ezt a sajátos szakismereti anyagot később meghatározandó sorrendben angol, francia, német és orosz változatban is hozzáférhetővé teszik a

nemzetközi tudományosság és általában az érdeklődő olvasók számára. Az ilyen irányú szükségletet jól mutatják azok a megkeresések, amelyek a különféle külföldi lexikonok, ill. enciklopédiák szerkesztőségétől és más kiadótól a Magyar Enciklopédia szerkesztőségéhez egyre gyakrabban érkeznek s amelyekben készülő új kiadványaik részére magyar vonatkozású adatszolgáltatást kérnek.

Ha ezek a lexikonok jó színvonalon elkészülhetnek, felmérhetetlen szolgálatot tehetnek azért, hogy országonkról és népünkről a világ népeinek közvéleménye a valóságnak megfelelő képet alakíthasson ki. [...]

A központi állami irányítás minden bizonnyal alkalmas és méltó helyen van a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága kezében. Itt csupán az a feladat, hogy e két irányító intézmény illetékes szervei minél intenzívebben vállalják és végezzék is az irányítás és ellenőrzés munkáját.

Nem ily egyértelmű a válasz a szerkesztés gyakorlatának mai rendszerét, annak megosztását vagy összevonását illetően. Komoly érv a mai állapot, tehát a szerkesztési munka bizonyos mértékű megosztása mellett, hogy az egyes szakkiadók szerkesztősége jobban ismeri a megfelelő szakterület igényeit, a szerzőként és bírálóként számításba vehető szakembereket, s a szakmai ismeretanyag tartalmi átszerkesztését is több biztonsággal végezheti el, mint egy egyesített lexikon-szerkesztőség.

Messze meghaladják azonban a mai megoldás előnyeit az egységes szerkesztésben rejlő további előnyös lehetőségek. A polgári lexikon-szerkesztés hazai hátrányos tanulságai és az említett külföldi jó példák egyértelműen bizonyítják: csak egy egységes, önálló, munkáját fő feladatként ellátó lexikon-szerkesztőség képes arra, hogy feladatát kellő szakmai tudatossággal és korszerű szakmai felkészültséggel lássa el. A lexikon-szerkesztés történeti fejlődésének áttekintése, a tényleges társadalmi szükségletek tervszerű számbavétele, a szerkesztés időszerű elvi, elméleti kérdéseinek elemzése és tisztázása tartós vizsgálódást igényel. Az ismeretanyag

rendszeres gyűjtése, korszerű nyilvántartásának megszervezése, a szükséges képek, statisztikai és bibliográfiai adatok összegyűjtése, térképek, grafikonok stb. megszerkesztése alapos szakmai felkészültséget, korszerű technikai berendezéseket és jelentős anyagi befektetést követel. Az alkalmas szerzők, bírálók és más szakértők kiválasztása és begyakoroltatása sok fáradságos munkával jár. A külföldi tanulmányok rendszeres gyűjtése és felhasználása, ill. a külföldi lexikon-szerkesztőségek tájékoztatása a magyar vagy magyar vonatkozású ismeretanyagot illetően egyre fontosabbá váló feladat. Ezeket egy-egy alkalmilag szerkesztendő lexikon kedvéért elvégezni sem nem érdemes, sem nem lehetséges. Mindezt csak egységes lexikon-szerkesztőség tudja kellő színvonalon elérni, amely nemcsak központilag készül fel e feladatokra, hanem ugyanakkor tervszerűen biztosíthatja a leszűrt elméleti eredmények, történeti tanulmányok és gyakorlati tapasztalatok, valamint az összegyűjtött címszavak, adatok, cikkek, képek, térképek stb. minél többoldalú és minél gazdaságosabb felhasználását is.

Különös nyomatékkal szól az egységes szerkesztés mellett még az a körülmény is, hogy az enciklopédiák és lexikonok esetében a mű tartalma mellett döntő módon esik latba maga a különleges műforma: a cikkek sajátos megformálása, elhatárolása, összekapcsolása és elrendezése. Lényegében éppen ez a sajátos műforma teszi lehetővé, hogy a lényegesnek, közérdekűnek és időszerűnek tekinthető ismeretek mindenki számára könnyen hozzáférhetőkké és áttekinthetőkké váljanak. [...]

(Magyar Tudomány, 1957. 5-6. sz. (175–195.) 181–186., 191., 194. old.)

A MAGYAR KÖNYV- ÉS KÖNYVTÁRKULTÚRA A SZOCIALIZMUS KEZDETI SZAKASZÁBAN

(részletek)

[...] A korszerű tudományos vizsgálat eszerint két alapvető felismerés érvényesülését kívánja meg. Az egyik, hogy az írás-, könyv- és könyvtárkultúra a társadalmi gyakorlat olyan folyamata, amelyet alapvetően a tudattartalmak írásos-nyomtatásos közlésmódjának sajátos adottságai különböztetnek meg minden más társadalmi folyamattól, s amelyben a közlésre szánt tudattartalmak az írásbeli kifejezéstől kezdve, a kiadói és nyomdai tevékenységek során, a papírellátáson, a kiadvány művészi eszközökkel való megjelentetésén, a könyv- és lapterjesztésen keresztül, a könyvtárak munkájáig minden mozzanat szorosabban-lazábban összefügg egymással. A másik pedig az, hogy az írás-, könyv- és könyvtárkultúra, mint a társadalom életmegnyilvánulásaink egyike ugyanakkor szorosabban vagy lazábban, de szükségképpen dialektikus összefüggésben áll ma már a társadalom csaknem valamennyi más jelenséggel, különösképpen a társadalom politikai és kulturális életével, gazdasági-technikai fejlődésével. Az írásos-nyomtatásos közlésmód sajátos adottságaiból következő elhatárolódás és ennek belső rendje, valamint a társadalom egészével való összefüggések tehát együttesen adják meg azt a korszerű szemléleti alapot, amelynek segítségével a könyv- és könyvtárkultúránkban a szocializmus építésének kezdeti szakaszában végbement forradalmi átalakulások felvázolása megkísérelhető.

A könyv- és könyvtárkultúra mint társadalmi folyamat lényegéből következik, hogy a jelzett két fő jellemzője közül a társadalmi összefüggések az elsődlegesek, az alapvető és meghatározó tényezők. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődése, mennyiségi és minőségi jellemzőinek alakulása, hanyatlása vagy módosulása az adott társadalom sajátos szükségleteinek és igényeinek a következménye, a társadalom mindenkori politikai, gaz-

dasági és technikai, népesedési és művelődési viszonyaiból fakad. Az összefüggések azonban a társadalom általános törvényszerűségeinek érvényesülése következtében sohasem voltak és nem is lehetnek egyoldalúak és egyirányúak: a társadalomtól az írásos-nyomtatásos közlésmód felé mutatók. Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra a maga sajátos adottságaival szükségszerűen többszörösen és sokrétűen befolyásolja a létrehozó társadalom fejlődését, különösen annak egyes vele szoros kapcsolatban lévő életmegnyilvánulásait.

Ez egyfelől abban mutatkozik meg, hogy az írásos kifejezés és a nyomtatás, a művek terjesztése és különféle céltudatosan rendszerezett gyűjteménye nemcsak megrögzíti, többszörözi, összegyűjti és megőrzi a közlésre szánt tudattartalmakat, hanem azokat az egymást váltó társadalmi rendszerekben, pl. a feudalizmustól a kapitalizmuson keresztül a szocializmusig folytonosan bővülő körben hozzáférhetővé is teszi, egyre növekvő hatásfokkal szét is sugározza, s ezzel jelentős szerepet tölt be magának a társadalomnak a továbbfejlesztésében is, főként a társadalom politikai tudatának megerősítésében és általános művelődési színvonalának emelésében, a társadalmilag fontos munkák eredményesebbé tételében, különösen az ipari és mezőgazdasági termelés, ill. más jelentős gyakorlati tevékenység (közlekedés, kereskedelem stb.) segítségével, továbbá a tudományos kutatás támogatásában, valamint a nevelés és oktatás tudatformáló feladatainak szolgálatában is. Az adott társadalomban ebben a vonatkozásban az időszerű fejlődés éppen e kölcsönös egymásrahatások dialektikus egységében valósul meg.

Másfelől azonban ez a visszahatás abban nyilvánul meg, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód a tudattartalmaknak nemcsak hordozója, tehát nem csupán eszközi jelentőségű tényező, hanem a közlendő tartalom és a közlésmód kölcsönös egymásrahatásánál fogva a maga sajátos adottságainak és követelményeinek megfelelően egyben szükségszerűen alakítója is. Az írásműben általában is, a nyomtatásra készült írásműben, ill. kiadványban még inkább a közlésre szánt tudattartalom és az írá-

sos-nyomtatásos közlésmód lehetőségei szükségképpen dialektikus egységben egyesülnek. A közölt tartalom és a közlésmód adott fejlettségi foka tehát csak egymással szoros összefüggésben vizsgálható meg.

A folyamat másik lényeges jellemzője: az írásos nyomtatásos közlésmód mint egységes folyamat egyes megjelenési szakaszainak összetartozása, belső rokonsága a társadalmi alapok és összefüggések természetének megvilágítása után már nem szorul bővebb bizonyításra. Lényegében valamennyi ugyanazokból az alapvető szükségletekből fakad. Mindegyik az írásos-nyomtatásos közlésmód iránti társadalmi szükségletek kielégítését szolgáló teljes folyamat egy-egy elmaradhatatlan szerves része. A könyv- és lapkiadás, a nyomdászat, a papírttermelés és ellátás, a könyv- és lapterjesztés, valamint a könyvtárak mint a folyamat többé-kevésbé önálló nagyobb egységei világosan elhatárolódnak egymástól, de ugyanakkor mint egy magasabb egység részei meghatározott sorrendben, láncszerűen kapcsolódnak is egymáshoz. [...]

Három nézőpontból, három keresztmetszetben igyekeztünk átpillantani azokat a jelenségeket és folyamatokat, termékeket és intézményeket, amelyek az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggésben társadalmunk gyakorlatában az elmúlt másfél évtizedben létrejöttek. A társadalmi alapok és összefüggések, a könyvkultúra és a könyvtárkultúra körének vázolt legfontosabb mozzanatai és legfőbb adatai mint az egész leglényegesebb részei áttekintést adnak egyben az egész alakulásáról is. Az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat a maga egészében azonban olyan sokrétű és szerteágazó, olyan sokféle jelenség és folyamat, termék és intézmény bonyolult szövevénye, hogy e három lényeges nézőpontból s e három összefüggésben szükségképpen nem lehetett teljes egészében átfogni. Hasonló figyelmet igényel és érdemel pl. e társadalmi gyakorlat ama jelenségeinek és folyamatainak, termékeinek és intézményeinek a vizsgálata, amelyek az írásművek, ill. kiadványok rendszerezésével és tartalmának feltárásával kapcsolatban jönnek létre. Nem

kevésbé fontos annak a szaktudományi kutatásnak történeti alakulása, jelenlegi állapota és további fejlődése sem, amely az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő társadalmi gyakorlat fejlődéstörténetét, jelenlegi helyzetét, valamint továbbfejlődésének főbb tendenciáit és lehetőségeit hivatott vizsgálni és az eredményeit korszerű ismeretrendszerbe foglalni. Számos jelentős eredményre vezethet az is, ha az egész terület szakember szükségletét és szakemberekkel való ellátottságát, valamint a szakképzés és továbbképzés különféle fokozatainak fejlődését, mai helyzetét, további követelményeit és lehetőségeit állítjuk párhuzamba egymással. Annál is inkább, mert a bibliográfia, dokumentáció és recenzio, továbbá a szakkutatás és a szakképzés az írásos-nyomtatásos közlésmóddal összefüggő gyakorlatnak olyan sajátos megjelenési formái, amelyek az egészen belül viszonylagosan önállóak, de amelyek az egészszel állandó, szoros és kölcsönös egymásrahatásban alakulnak ki. Így a vizsgálatukból származó eredmények nemcsak az egyes részekre jellemzőek, hanem az egész gyakorlatot is más keresztmetszetekben, ill. újabb összefüggésekben világítják meg. Az új magyar könyv- és könyvtárkultúráról e bemutatott első vázlaton túlmenő teljesebb képet tehát csak akkor nyerhetünk, ha társadalmunknak ezt a szövevényes gyakorlatát az összes lényeges nézőpontból, valamennyi fontos keresztmetszetben és összefüggéseiben is áttekinthetjük.

(Magyar Könyvszemle, 1960. (3. sz. 229–254., 4. sz. 361–391., 1961. 1. sz. 1–43.) 1960. 230–232., 1961. 37–38. old.)

OKTATÁSI REFORM ÉS KÖZMŰVELŐDÉS

(részletek)

Rendkívül örömdetes jelenség, hogy az oktatási reform megvitatása egyre szélesedő körben és egyre gazdagodó tartalommal folyik. A művelődés, ezen belül az oktatás-

nevelés szerepének és jelentőségének megnövekedését jelzi ez, fontos társadalmi ügyé válását. De jelzi azt is, hogy a reformtervezet irányelvei olyan időszerű, megoldásra érett oktatási-nevelési problémákat ragadtak meg s a továbbfejlődés olyan lehetőségeit tárták fel, amelyek társadalmunk egészében eleven érdeklődést keltettek, s amelyek sokakat elmélyedő gondolkodásra, hasznos ötletek és javaslatok felvetésére ösztönöztek.

A tervezett reform legfőbb értéke és érdeme, hogy központi célként az életre, közelebbről szocialista társadalmunk életére való oktatást-nevelést tűzi ki. És ezt iskolázásunk minden fokozatában, az óvodától az egyetemig igyekszik az ottani sajátos adottságoknak és lehetőségeknek megfelelően érvényre is juttatni. Egy pillanattig sem lehet vitás: iskolázásunk minden fokának és formájának valóban úgy kell oktató-nevelő munkáját ellátnia, hogy megalapozza ifjúságunk folyamatos beilleszkedését a szocialista társadalom fokozatosan kibontakozó életébe, és a munkamegosztás követelményeinek megfelelően a szükséges mértékben felkészítse fiatalságunkat arra is, hogy társadalmunk életének továbbfejllesztésére képes legyen. [...]

Az új társadalom életére való oktatásnak és nevelésnek egyebek között elsősorban a következő négy alapvető célt kell szolgálnia és megvalósítania: *a)* a munkára, tehát a termelésre és más társadalmilag fontos tevékenységekre való nevelést; *b)* a szocialista világnézet, erkölcs és ízlés elsajátítását; *c)* a társadalom kulturális életére, abban intenzív személyes részvételre való felkészítést, és *d)* az egészséges életmód korszerű formáira való nevelést.

S mindezt egyszerre és együttesen, a társadalmi valóság követelményei szerint összehangolva, hiszen az ember személyiségében a munka, a világnézet, az erkölcs, az ízlés, a műveltség és a helyes életmód elválaszthatatlanul egybefonódik, kölcsönösen feltételezi, előrelendíti vagy hátráltatja egymást. [...]

Az életre való nevelés korszerűen értelmezett fogalmának körébe elválaszthatatlanul beletartozik a modern kulturális élet egyes legfontosabb ágaira való intézmé-

nyes oktatás és nevelés is. Mégpedig nem valami járulékos kiegészítő részként vagy pusztán élénkítés, szórakozás céljából, hanem az alapvető oktatási-nevelési feladatok egyikeként.

Szükségszerűen következik ez a szocialista társadalom fejlődéséből, a művelődés egészének a szocialista társadalomban fokozatosan kialakuló szerepéből és állandóan növekvő jelentőségéből. De része van ebben annak is, hogy a művelődés egyes fő területeinek társadalmi fontossága a szocializmus viszonyai között egymáshoz viszonyítva is lényegesen eltolódott. A kulturális élet nemcsak kiszélesedőben és elmélyülőben van, hanem belső arányai is döntő mértékben megváltoztak.

A kulturális élet három fő területe, éspedig: az új alkotások létrehozása az irodalom és művészetek; a tudományok és technika terén; az életre való intézményes előkészítés, vagyis az oktatás és nevelés minden formája és fokozata; a művelődés értékeinek társadalmi felhasználása ugyanis az egymást követő társadalmi rendszerekben egymáshoz viszonyítva sem egyforma súllyal alakult ki. [...]

[...] ma már – és a jövőben még inkább – nem lehet teljes értékű tagja a társadalomnak az, aki a közművelődés egyes ágait nem vagy csak ösztönösen és ötletszerűen veszi igénybe, azok értékeléséhez a szükséges elméleti és történeti alapismereteket nem szerezte meg s azok rendszeres felhasználását nem gyakorolta be. Ma már a közművelődésnek a természetes közlésmódokon, beszéden, éneken és mozdulaton alapuló ágai: pl. az ismeretterjesztés, a hivatásos és műkedvelő színjátszás, táncművészet és éneklés, éppen úgy, mint a technikai közlésmódokon, így pl. az íráson-nyomtatáson (könyv és könyvtár) és hangrögzítésen (hanglemez, hangszalag), a kép- és hangrögzítésen (film), a hangközlésen (rádió), a kép- és hangközlésen (televízió) alapuló ágai egyre szélesebb körben elterjedtek, és igénybevételük a jövőben előreláthatóan a társadalom egészében általánossá válik. Az általuk és bennük megvalósuló közlések tudatformáló hatása egyre növekszik. Az ismeretszerzésben, az erkölcsi magatartás kialakításában, az ízlés fejlesztésében

érvényesülő szerepük, az értelmi, érzelmi és akaratil életre gyakorolt befolyásuk elengedhetetlenné teszi sajátos adottságaiknak, legfontosabb esztétikai törvényszerűségeiknek, technikai alapelveiknek, valamint fejlődéstörténetük legfőbb mozzanatainak megismerését. A társadalom mai kulturális életének jelzett tényezőire, illetve ágaira vonatkozó minimális elméleti, történeti és gyakorlati ismeretek már az alpműveltségnek is szükségképpen elmaradhatatlan részei. Megfelelően bővítve és egyes különleges irányokban elmélyítve pedig feltétlenül helyet kell kapniuk az oktatás-nevelés magasabb fokozataiban is, tekintettel arra, hogy a magasabb szintű munka magasabb fokon általános műveltséget és a hivatás jellegének megfelelő különleges felkészültséget kíván meg ebben a vonatkozásban is.

Iskolázásunk tehát akkor és úgy nevelhet korszerűen képzett egész embereket, ha a célok kitűzésében, az oktatás anyagában és módszereiben, valamint a gyakorlati való kapcsolatok kiépítésében minden fokon kellő helyet biztosít a korszerű kulturális életre való nevelés követelményeinek is. Nincs és nem is lehet szó arról, hogy a közművelődés egésze, vagy annak egyes ágai külön-külön iskolai tárgyként szerepeljenek a tantervekben. Erre az esetek nagy részében a szakképzés egyes közép- és felsőfokú formáit kivéve nincs is szükség. Ez a megoldás egyébként is ellentmondana az oktatási reform egyik igen fontos és helyes törekvésének. Annak, hogy a rokon tárgykörök összevonása révén a tantárgyak számát csökkenteni s az összefüggések felismerését megkönnyíteni igyekeznek. Megvan azonban a lehetősége annak, hogy a kulturális élet legfontosabb ágaira vonatkozó ismeretek és gyakorlatok helyet kapjanak az oktatás új anyagában és gyakorlatai között.

A tananyag korszerűsítése során pl. feltétlenül el kell és el is lehet érni, hogy ne csak a hagyományos tantárgyak belső tartalmát frissítsük fel a ma és holnap kívánalmait szerint. Ez egymagában csak félmunka lenne. Módot kell és lehet találni arra is, hogy a tananyagot a mai gazdasági, politikai, kulturális élet és egészséges életmód szükségleteinek teljes figyelembevételével úgy

állítsuk össze, hogy abban a hagyományos tárgykörök (pl. irodalom, nyelv, történelem stb.) mellett megfelelő helyet kapjanak azok az új tárgykörök is (pl. könyv és könyvtár, film, rádió, televízió stb.), amelyek a mai életre való nevelés szempontjából nélkülözhetetlenek.

Az irodalomoktatás körén belül pl. az írók és művészek megismertetése mellett helyet és időt kell biztosítani a művek társadalmi hatásainak, a műveket megőrző és közvetítő közlésmódok, így a könyvnyomtatás és a könyvtár, a színjátszás és film, a rádió és televízió stb. megismertetésére, és különösképpen pedig a művek megformálásában érvényesülő sajátos hatására is. Ma már a művek egyszerre vagy egymás után a legkülönbözőbb közlésmódok útján juthatnak el a közönséghez. Ugyanaz a mű gyakran négy-öt változatban is, pl. regény vagy novella, színdarab és színelőadás, film, hangjáték, televíziós dráma stb. sugározódhat szét a társadalomban. Éppen ezért egyre sürgetőbbé válik, hogy a művek felhasználói ne csak az írásbeli változat műfaji törvényszerűségeivel ismerkedjenek meg, hanem a legfontosabb természetes és technikai közlésmódok sajátos alakító hatásával is tisztában legyenek. A tartalom és forma sajátos összefüggéseit csak így, az egyes közlésmódok sajátos adottságainak figyelembevételével tudják helyesen megérteni és értékelni. Az irodalomoktatásnak is feltétlenül számolnia kell azzal, hogy ma már az irodalmi mű a társadalom gyakorlatában több különféle közlésmód útján jut el a közönséghez. Ennek megfelelően a hagyományos tananyag: pl. írók, művek, műfajok feldolgozása mellett korszerűen ki kell terjeszkednie az egyes újabb közlésmódok és az általuk kialakított új műfajok: filmnovella, hangjáték, hangkép, televíziós dráma stb. sajátosságainak megismertetésére is.

Ha nem is ilyen mértékig, de számos más tantárgy körén belül is hasonlóképpen kell és lehet biztosítani az egyes művelődési ágak odatartozó ismeretanyagának a feldolgozását. A történelemoktatásban pl. gondot kell fordítani a dolgozó osztályok művelődési viszonyainak behatóbb tanulmányozására, a tudományok és a technika alapvető eredményeinek, a legfontosabb művelődési

intézmények, pl. iskolák, egyetemek, könyvkiadás, könyvtárak, színház, mozi, múzeumok stb. ismertetésére. Vagy a fizikában pl. több időt kell szakítani a filmkészítés és filmvetítés, a gramofon és magnetofon, a rádió és televízió elméleti alapjainak és technikai megoldásainak a megértésére.

Az oktatás-nevelés módszereiben, az iskolán belüli és az iskolán kívüli gyakorlati foglalkozások rendszerének kialakításában is, a mainál sokkal jobban érvényre kell jutnia a modern kulturális életre való nevelés sajátos lehetőségeinek és követelményeinek. Különösen fontos, hogy mind a gyakorlati foglalkozásokban, mind a módszerek továbbfejlesztésében az eddiginél fokozottabban és tervszerűbben, az oktatás és nevelés szerves részeként jussanak szerephez a kulturális élet fontos ágai és alkalmas megnyilvánulásai.

Az oktatás minden fokán és formájában fontos feladat az olvasás megszerettetése, az olvasmány helyes megválasztásának és értékelésének kifejlesztése, rászoktatás a könyvek gyűjtésére és a könyvtárak használatára. A kiadványok és a könyvtárak az emberiség kollektív tapasztalatainak olyan gazdag tárházai, amelyek az önművelésnek: a világnézeti, erkölcsi és esztétikai nevelésnek, az általános műveltségi színvonal emelésének és a szakismeretek gyarapításának kimeríthetetlen forrásai. A személyes szükségletté vált rendszeres olvasás az iskola munkáját is s később a felnőttek továbbfejlődését is eredményesebbé teszi.

Mindenütt, ahol csak eredményesnek bizonyul, nagyobb szerepet kell juttatni a modern, érzékletes technikai közlésmódoknak: a filmnek, a rádiónak, a televíziónak, a magnetofonnak stb. Az oktató- és dokumentumfilmek iskolai vetítése, játékfilmek közös megnézése és együttes megbeszélése, a magnetofon felhasználása pl. irodalmi művek művészi előadására vagy más szövegek bemutatására, a nyelvvoktatás támogatására, a rádió és televízió egyes műsorszámainak egyenkénti vagy közös megfigyelése és együttes megvitatása nemcsak közelebb hozza az elsajátítandó ismereteket a tanulókhoz, hanem egyben hozzá is szoktatja őket a közlésmódok

igénybevételéhez. Sőt, személyes szükségletté fejlesztheti bennük ezek rendszeres használatát, és ránevelheti őket az így megismert művek és teljesítmények helyes értékelésére.

Nem kevésbé fontos azonban a természetes közlésmódokon alapuló művelődési ágak alapos megismerése, az ezek rendszeres igénybevételére és megítélésére való ránevelés sem. A hivatásos színjátszás, ének- és táncművészet megismerése és megbeszélése, a műkedvelő művészeti tevékenységek gyakorlása, az ismeretterjesztésbe való bekapcsolódás, pl. szakkörökben, valamint a múzeumok, műemlékek és kiállítások látogatása nemcsak hasznos kiegészítője az oktatásnak, hanem egyben jó megalapozás és felkészítés az iskolán kívüli és túli kulturális életre is. Ez mindenképpen szükséges is. Éspedig nemcsak azért, mert a legutóbbi évtized során a természetes közlésmódokkal összefüggő művelődési ágak is rendkívüli fejlődésen mentek át, és előreláthatóan a lendületük tovább tart, hanem azért is, mert a legszélesebb tömegekhez eljutó technikai közlésmódokkal kapcsolatos művelődési ágakban nyújtott teljesítmények mélyebb megértését is az így szerzett személyes tapasztalatok segítik elő.

Mindezek iskoláink jelentős részében ilyen vagy olyan formában és mértékben már ma is megvannak. Ez idő szerint azonban jobbra még csak mint a tulajdonképpeni oktató és nevelő munka élénkítő, színező kiegészítői jutnak szóhoz. Nyilvánvaló, hogy ez a fejlődés mai fokán már nem elegendő. Még kevésbé lehet az az elkövetkező évek, sőt évtizedek során. A kulturális életre való nevelés csak akkor lesz valóban korszerű, ha az oktatás és a közművelődés szoros kapcsolatba, sőt egymást kölcsönösen támogató szövetségre lép. Olyan szövetségre, amelynek keretében az oktatás-nevelés tudatosan vállalja a kulturális életre való nevelés egész feladatát, s amelyben a közművelődés minden ága rendszeresen segíti és folytatja az iskola munkáját.

A közművelődés csaknem minden ága, a maga sajátos eszközeivel és módján közvetlenül vagy közvetve jelentős támogatást nyújthat az oktatási reform megva-

lósításához. A közvetlen segítség az iskolákon, a tanulókon és a pedagógusokon keresztül, a közvetett támogatás pedig főként a szülőkön és más érintett rétegeken keresztül érvényesülhet.

A közművelődés minden ágának, különösen pedig a könyvkiadásnak, könyvterjesztésnek és könyvtáraknak, a művelődési otthonoknak, színházaknak, moziknak, rádióknak és televízióknak, a múzeumoknak és kiállításoknak gondosan számot kell vetniük azzal: mikor, mivel, hol és hogyan fokozhatják azt a támogatást, amit oktatási rendszerünknek eddig is nyújtottak. Közművelődésünk egyik ága vagy intézménye sem végezhet igazán jó munkát, amelyik nem veszi számba a gyermekek és az ifjúság különleges szükségleteit és nem igyekszik azt töle telhetően kielégíteni. Ahol s akik ezt elmulasztják, ott és azok lemondnak arról, hogy leendő közönségük gyorsan magasabb színvonalra fejlődjék.

Ez a tervszerű előkészítés egyfelől abban nyilvánulhat meg, hogy magát az iskolás ifjúságot minél nagyobb számban a maguk területére vonzzák, tehát pl. növelik a gyermek- és ifjúsági könyvtárakat vagy részlegeket, szaporítják az ifjúsági szakköröket és ismeretterjesztő előadásokat, sűrítik az ifjúsági színházi és mozielőadásokat, hangversenyeket, múzeumi és kiállítási sétákat stb. Másfelől azonban arra is gondolniuk kell, hogy magában az iskola munkájában hogyan növelhetik az oktatás-nevelés határfokát. Pl. szakembereik és szemléltető anyaguk, valamint eszközeik révén hogyan mélyíthetik el az iskola munkáját. Nem tűnik megvalósíthatatlannak s nyilván jó eredményekre is vezetne, ha pl. az egyes közművelődési ágak és intézmények és a székhelyükön működő iskolák együttesen tanulmányoznák át az új tanterveket és közösen állapítanák meg a közös feladatokat legjobban szolgáló megoldásokat. Pl. a gyermek- és ifjúsági könyvtárak fejlesztésének irányát, az ifjúsági és színházi előadások programját, egyes múzeumi kiállítások összeállítását stb.

Mindenképpen szorosabbá teszi az iskolák és a közművelődési intézmények együttműködését, ha a pedagógusok még az eddiginél is nagyobb mértékben kap-

csolódnak be a legkülönbözőbb művelődési ágak munkájába. De erősítheti ezt az is, ha a kulturális intézmények lehetőséget biztosíthatnak arra, hogy a tanulók közül egyesek, főként azok, akik a munkakör iránt mint élethivatás iránt érdeklődnek, gyakorlati foglalkozásuk egy részét valamely művelődési intézményben végezhessék el. Ez egyúttal a közművelődési intézmények szakember-utánpótlásának kiválasztásához is hasznos segítség lehet.

(Népművelés, 1961. 1. sz. január. 3–5. old.)

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNY A SZOCIALISTA TUDOMÁNPOLITIKÁBAN

(részletek)

[...] A bibliológia, illetve a könyvtártudomány társadalmi fontosságát a társadalom életében betöltött jelentőségének megnövekedése, tárgykörének: az írásos-nyomtatásos közlésmódnak, az ezen alapuló társadalmi gyakorlatnak s az ebből eredő értékeknek, illetve intézményeknek szerepe, annak széles körű kibővítése és jelentőségének szakadatlan fokozódása mutatja meg.

Az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző megjelenési formáival – vagyis az írással és olvasással, továbbá a könyvvel, sajtóval és más kiadványokkal, valamint a könyvtárakkal – összefüggő társadalmi gyakorlat egyre gyorsuló ütemben és egyszerre két irányban is erőteljesen fejlődik. Egyfelől úgy, hogy az írás és olvasás ismerete és használata az egymást váltó társadalmi rendszerekben a társadalom egyre szélesebb köreire terjed ki. Másfelől pedig úgy, hogy az egyes embereknek az írással, még inkább az olvasással kapcsolatos személyes gyakorlata egyre intenzívebbé válik. Így az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző megjelenési formái az egyes emberek életében egyre nagyobb szerephez jutnak, tudatuk formálásában és munkájuk eredményes ellátásában egyaránt. [...]

Újabban – főként nyugaton, de szórványosan nálunk is – felmerülnek olyan vélekedések is, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód a többi, újabb technikai közlésmód versenyében, így a képrögzítés és a hangrögzítés (film, hanglemezzel, hangszalaggal), valamint a távközlés (rádió, televíziós stb.) együttesében nem tarthatja meg azt a kivételes helyzetét, amire a természetes közlésmódokkal szemben (beszéd, ének, mozdulat stb.) évezredek folyamán szert tett. Ezt az aggodalmat olyan jelenségek támasztják alá, hogy pl. az Amerikai Egyesült Államokban a televízió érezhetően csökkentette az olvasást, a könyvvásárlást és a könyvtárak használatát, a színházak, mozik és hangversenyek látogatását. Szélesebb nemzetközi tapasztalat szerint azonban ez az aggodalom nem látszik megalapozottnak. Az európai fejlett kapitalista országokban, még inkább a szocialista országokban a különféle közlésmódok általában nem küszöbölik ki egymást, hanem éppen ellenkezőleg támogatják, sőt felfokozzák egymás hatását. Kiegyensúlyozott kulturális viszonyok között ez természetes és szükségszerű is. A művelődés értékeit igénylő és átélő ember rendszerint nem egyoldalúan olvasó, színház- vagy mozilátogató, kép-, szobor- vagy zenerajongó, hanem egyetemes érdeklős és sokoldalú ember, aki képességeitől és műveltségétől függően bővebb vagy szűkebb terjedelemben, kisebb vagy nagyobb mélységben igényt tart az emberi művelődés egészére, és esetenként felváltva azt a természetes vagy technikai közlésmódot veszi igénybe, ami az adott körülmények között szükségleteinek leginkább megfelel. Az új technikai közlésmódok létrehozása és elterjedése tehát nem a korábbiak visszafejlesztését vagy éppen megszüntetését, hanem a művelődés lehetőségeinek kibővülését, a társadalom széles tömegeinek sokoldalú és színvonalas művelődését jelenti.

De a technikai közlésmódok együttesében az írásos-nyomtatásos közlésmód nemcsak megtarthatja a maga szerepét és jelentőségét, hanem a tapasztalatok szerint a különféle közlésmódok kölcsönhatása még ki is bővítheti, meg is növelheti azt. Az írásos-nyomtatásos közlésmód társadalmi jelentőségét alapvetően az adja meg,

hogy különféle megjelenési formáinak sajátos adottságainál fogva a legalkalmasabb a tudattartalmak legmagasabb fokú kifejezésének: a beszédnek szabatos, tömör, pontos megrögzítésére, megbízhatóan hű megőrzésére, szinte korlátlan felhalmozására és széles körben való hozzáférhetővé tételére, valamint gyors és könnyű átörökítésére. Az írásmű, a kiadvány és a könyvtár mint a kollektív emlékezet legfejlettebb formája, a közlésmódok együttesében előreláthatóan továbbra is a természet korlátait szakadatlan küzdelemben legyőző ember egyik leghatékonyabb segítője marad.

Az írásos-nyomtatásos közlésmód fejlődéstörténetének főbb mozzanatai és továbbfejlődésének feltáruló lehetőségei megvilágítják és kiemelik a társadalom vele kapcsolatos gyakorlatának a jelentőségét. Az írással és olvasással, a kiadványokkal és könyvtárakkal összefüggő rendkívül szerteágazó, sokrétű társadalmi gyakorlat és annak állandó fokozódó jelentősége elengedhetetlenül szükségessé teszi e közlésmód és az ezen alapuló gyakorlat különböző megjelenési formáinak: jelenségeinek és folyamatainak, termékeinek és intézményeinek, valamint ezek alapvető társadalmi összefüggéseinek marxista társadalmi-történeti szemlélettel végzett mélyreható vizsgálatát. [..]

Az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúrát a társadalmi valóságnak megfelelően szükségképpen olyan jelenségek és folyamatok, termékek és intézmények szorosan összetartozó, sokrétű, bonyolultan összefonódott és szerteágazó szövevényének fogja fel, amelyben az egyes alkotó elemek meghatározott sorrendben, szorosabban vagy lazábban kapcsolódnak egymáshoz, és közvetlenül vagy közvetve kölcsönösen feltételezik egymást.

A marxista szakkutatás tárgyköre tehát szükségképpen és elvszerűen felöleli az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra egészét és ennek a társadalom más jelenségeivel és folyamataival való kölcsönös kapcsolatait. Ennek megfelelően a kutatás tárgyköre magában foglalja:

- a) a társadalomnak a tudattartalmak írás-bafoglalásával és azok olvasásával, tehát az írásművekkel, kiadványokkal és könyvtárakkal összefüggő objektív szükségleteit és az ezek tudatosulásából keletkező igényeket;
- b) e szükségletek és igények kielégítését szolgáló különféle tevékenységek sorát (pl. könyvkiadás, nyomdászat, könyvterjesztés, könyvtári munka stb.);
- c) valamint e tevékenységek eredményeit, vagyis termékeit (írásművek, kiadványok, könyvművészet stb.) és intézményeit (könyvkiadó, nyomda, könyvesbolt, könyvtár stb.);
- d) továbbá az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző oldalainak (írás és olvasás) és különböző formáinak (írásmű, kiadvány és könyvtár) szerepét és hatását a tudat formálásában, főként a politikai tudat erősítése, az általános és szakműveltség tartalmának bővítése és színvonalának emelése terén; továbbá az erkölcs és ízlés fejlesztésében; végül
- e) kölcsönös összefüggéseit a társadalom más jelenségeivel és folyamataival, különösen a társadalmilag fontos munkákkal (pl. a termeléssel, oktatással-neveléssel, tudományos kutatással stb.).
...]

A tárgykör pontosabb körülhatárolása során abból kell kiindulni, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló s azzal összefüggő társadalmi gyakorlat sokféle jelenség és folyamat, termék és intézmény sokrétű, bonyolult összefonódásával és sokirányú kapcsolódásával alakul ki, s ezeknek ugyanúgy több oldaluk van, mint a társadalom más, összetett folyamatának, tehát éppen úgy több nézőpontból tekinthető át, vizsgálható meg, mint azok. E sokrétű gyakorlatban mint legfontosabbak elválaszthatatlan egységben egyesülnek

- a) egyfelől: a második jelzőrendszerben kifejezett tartalom, túlnyomó többségben nyelvi burkot öltött gondolat, kisebb részben pedig más, pl. zenei

vagy képzőművészeti kifejezést igénylő tudattartalom;

- b) másfelől: a forma, az írásos-nyomtatásos közlés-mód, ami mint egyezményes jelrendszer (írás, kotta, grafikon stb.) a maga sajátos adottságai szerint e tartalom alakítója és megrögzítője, megőrzője és szétsugárzója;
- c) továbbá: az adott társadalmi rendszerre jellemző gazdasági összefüggések és azok kihatásai a gyakorlat fejlődésére (pl. termelési viszonyok, a nemzeti jövedelem itt felhasználható hányada, fogyasztási, illetve vásárlóalap, a kereskedelem viszonyai, pl. a kiadvány mint áru, a könyvtár és dokumentáció anyagi alapjai stb.)
- d) végül: az adott társadalmi rendszer színvonalán álló technika (épületek, eszközök és anyagok: szerszámok, gépek, világító, szállító berendezések, papír, bőr, műanyagok, festékek stb.), amely a tartalom és forma korszerű egységének anyagi megvalósulását és adott társadalmi feladatainak betöltését lehetővé teszi. [...]

E megfontolások alapján a szakkutatást a tárgykör természetes tagolódásának megfelelően a következő területekre célszerű összpontosítani:

- a) az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra társadalmi alapjai és összefüggései: a társadalomnak az írás, olvasás, az írásmű és kiadvány, valamint a könyvtár iránti szükségletei és igényei, továbbá az írásos-nyomtatásos közlés-mód sajátos adottságainak hatása a társadalom életében, főként a politikai tudat fejlesztésében, a társadalmilag hasznos munkák támogatásában (termelés, tudományos kutatás, oktatás-nevelés stb.) és az általános műveltségi színvonal emelésében (ismeretterjesztés, ízlés- és erkölcs-nevelés stb.), a szocializmus viszonyai között és a megelőző társadalmi rendszerekben;
- b) az írás- és olvasáskultúra: a gondolkodás, a beszéd és más természetes közlésmódok (ének,

mozdulat), valamint a tudattartalmak írásbeli kifejezésének összefüggései, a szóbeliség és írásbeliség kapcsolatai, egyezései és különbségei, az írásos közlésmód és más technikai közlésmódok (képrögzítés, hangrögzítés, távközlés) sajátos adottságai és kapcsolatai, az írásbeli közlés lélektani kérdései, az olvasás és olvastatás lélektani és pedagógiai problémái, továbbá az írással és az olvasással összefüggő gyakorlat fejlődéstörténete;

- c) a könyv kultúra: a könyvkiadás és kiadványszerkesztés, a sajtó, a könyvművészet és bibliofília, a nyomdászat, a papírgyártás és papírellátás, a könyv- és lapterjesztés gyakorlata és ezek fejlődéstörténete; továbbá az írásműismeret bizonyos ágai, főként az írásművek rendszerezése és tartalmának feltárása; a bibliográfia, dokumentáció és recenzió gyakorlata és fejlődéstörténete;
- d) a könyvtár kultúra: a társadalomnak a házi könyvgyűjteményekkel és a közkönyvtárakkal összefüggő gyakorlata, főként a könyvtárakban felhalmozódó értékek tervszerű társadalmi felhasználása, valamint a könyvtárügy és a könyvtárak fejlődéstörténete. [...]

(Magyar Könyvszemle, 1961. (Különszám) (7–29.) 10., 14–15., 21–23., 25. old.)

A KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR A TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

(részletek)

[...] Az írásos közlésmód legnagyobb értéke és jelentősége az emberi társadalom e hatalmas íramú fejlődésében legfőképpen az, hogy az ember tudatosulását és a lényeges tudattartalmak átörökítését elősegítette. Ezt azoknak az ellentmondásoknak a fokozatos feloldásával érte el, amelyek a társadalmi fejlődés jelzett, gyorsuló folyamatában állandóan gyarapodó s közlést kívánó tu-

dattartalmak mennyisége és minősége, valamint a természetes közlésmódok (a beszéd, ének, tánc, gesztus, mimika stb.), főként az élőszó korlátai között keletkeztek. A társadalmi fejlődés magasabb fokain a társadalomilag hasznos munkák termelékenységének fokozása a valóság kiterjedtebb és mélyebb megismerését, a gondolkodás eredményesebbé tételét, az emberi tudatosság magasabb fokát kívánta meg. A társadalmi lét e magasabb követelményei – a természetes közlésmódok továbbfejlődése mellett – olyan technikai közlésmódok (írás és olvasás, képrögzítés, hangrögzítés, távközlés stb.) kialakítását tették szükségessé, amelyeknek lehetőségei a természetes közlésmódok adottságain jóval túlhaladnak.

Az írás és olvasás az első technikai közlésmód, amely e magasabb követelményeknek eleget tudott tenni. A tudattartalmak közlésében olyan lehetőségnek bizonyult, amely az emberi társadalom fejlődésében az alapvető tényezőknél: a munkának és a gondolkodásnak az eredményességét a fontos tudattartalmak megbízható rögzítésével és hű megőrzésével szinte korlátlan felhalmozásával és hozzáférhetővé tételével s nem utolsósorban az elsajátítás megkönnyítésével és meggyorsításával rendkívüli mértékben fokozhatta. Az írás és olvasás a maga sajátos adottságaival és gazdagabb lehetőségeivel a természetes közlésmódok korlátait, köztük a legfejlettebbét, az élőszóét is legyőzte. Amikor és ahol a közösség vagy az egyes emberek szempontjából lényeges és időszerű tudattartalmak rögzítésével és közlésével kapcsolatos követelmények meghaladták az ember vele született képességeit, elsősorban az emlékezőtehetségét, s amikor és ahol az ilyen tudattartalmak felhalmozásában és elsajátításában érdekeltnek viszonylag nagy száma és földrajzi elhelyezkedése többé már nem tette lehetővé a közvetlen személyes közlést; ott mindenkor és mindenhol bekövetkezett a közvetett, technikai közlés egyik első és következményeiben nagy jelentőségű formájának: az írásbeli közlésnek és az olvasásnak a kialakulása. A közlendő tudattartalmak állandó gyarapodása és gazdagodása, valamint az élőszó korlátai között

egyre mélyülő ellentmondást csak az új technikai közlésmód első formáinak nagyobb lehetőségei oldhatták fel, legalábbis egy időre – s mint utóbb kitűnt – egyik lehetséges technikai megoldásként.

Az alapvető társadalmi feltételek ehhez a rabszolgatartó rendben, az ókori folyammenti kultúrákban érlelődtek ki. A mezopotámiai, egyiptomi, indiai városállamok fejlettebb közösségi élete, magasabb gazdasági, technikai és kulturális színvonala szülte azokat a társadalmi szükségleteket, amelyek a közlés e magasabb formáját kialakították. A rabszolgatartó társadalom új, fejlettebb termelési viszonyai, a városok összetettebb életformája s az ottani bonyolultabb emberi viszonylatok nagyobb követelményei teremtették meg az anyagi-technikai és kulturális alapot és feltételeket a közlés új, közvetett, technikai, egyben magasabb, hatékonyabb formájának a létrehozásához. [...]

Az írás- és olvasás- a könyv- és könyvtárkultúra fejlődéstörténete – mint az emberiség egyetemes anyagi és szellemi kultúrájának szerves és egyre jelentősebbé váló része – kezdeteitől napjainkig, tehát a rabszolgatartó társadalomtól a szocializmusig, sőt a kommunizmusig, több ezer évet ölel fel. Aligha szorul bővebb bizonyításra, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód különböző oldalai: az írás és az olvasás, valamint különféle formái és fokozatai: az írásművek, kiadványok és könyvtárak, továbbá az irodalom rendszerezése és feltárása, a bibliográfia és dokumentáció az évezredek során az egymást váltó társadalmi rendszerekben erősen, olykor gyökeresen megváltoztak. Mindenkor és mindenhol az őket létrehozó társadalmi rendszer szükségletei szerint alakultak. Az írásos közlésen és az olvasáson alapuló, illetve az ezzel összefüggő társadalmi gyakorlat egészének jelenségei és folyamatait, termékei és intézményei, továbbá színvonala, valamint közösségi hatásának terjedelme és mélysége mindig az adott társadalmi rendszer szükségleteit és igényeit követték. [...]

A közlésmód bármely oldalának vagy formájának mélyebb elemzése azt mutatja, hogy a fejlődés keresztmetszetében mindenkor és mindenhol, többé vagy ke-

vésbé fejlett fokon és a konkrét társadalmi helyzetből fakadó formában néhány olyan állandó alaptényező is jelentkezik, amely az írás- és olvasás-, továbbá a könyv- és könyvtárkultúra fejlődésének korabeli irányát és ütemét, terjedelmét és mélységét döntő mértékben meghatározza. Ezek közül a legjelentősebbeket egyenként is ki kell emelnünk.

A legelső és legfontosabb köztük az az objektív társadalmi szükséglet, amely az írásbeli közlés és olvasás bizonyos formái iránt egy-egy társadalmi rendszerben, s azon belül ennek valamelyik fejlődési szakaszában, valamely földrész vagy ország, országrész, város, község konkrét viszonyai között kiérlelődik. Ez a többé vagy kevésbé fejlett fokú és a konkrét gazdasági, politikai, technikai, kulturális, szociális stb. viszonyokból fakadó szükséglet az az alaptényező, amely egy korszakban az írásbeliség egyes oldalainak és formáinak állapotát, színvonalát és fejlődési tendenciáit megszabja. Az objektív társadalmi szükségletek tudatosulása nyomán keletkező igényekből formálódik ki – ösztönösen vagy többé-kevésbé tudatosan – az a cél- és funkciórendszer, amely a kor jellemző programjaként jelentkezik, s amelynek a megvalósítása az adott társadalmi szükségletek kielégítését hivatott szolgálni. Természetesen a szükségletek jelentkezése is, a cél- és funkciórendszer kialakítása is az osztálytársadalmakban szükségképpen osztályjellegű, a szocializmus és majd a kommunizmus viszonyai között pedig mindkettő egyre inkább osztály nélkülivé, össznépivé válik.

Ezeket követően a közlésmód ama sajátos új lehetőségeit kell figyelembe venni, amelyek alapot adtak a történelmileg-társadalmilag időszerűvé és megvalósíthatóvá váló új formák és fokozatok megteremtésére. Legjelentősebbek közülük az írás különféle rendszerei (szóírás, szótagírás, hangírás), a többszörözés különböző módjai (a nyomtatás és más sokszorosítási eljárások vagy a nyomtatás egyes fajtái, pl. magas-, mély- és síknyomás stb.), a könyvtárak különféle fajtái (házikönyvtár, közkönyvtár és ennek a fajtái), az iroda-

lom feltárásának egyes módjai (bibliográfia, dokumentáció, recenzió stb.).

Ezekhez kapcsolódik az a munka, amelyet a kor emberei az egyéni és közösségi életben az írásos, illetve nyomtatásos közlésmóddal összefüggő gyakorlat és elmélet területén jelentkező feladatok megoldására mozgósítani és kifejteni képesek, amely a történelmileg-társadalmilag, tudományosan és technikailag adott lehetőségeket valósággá, anyagi-szellemi eredményekké és értékekké változtatja. Természetesen ez a munka nem személytelen, hanem egyfelől szerzők és olvasók, másfelől szerzők, kiadók és lektorok, könyvtervezők és könyvművészek, nyomdai és papíripari dolgozók, könyvterjesztők, könyvtárosok, bibliográfusok, dokumentálók és mások konkrét tevékenységeként, pontosabban e tevékenységek társadalmilag meghatározott, bonyolultan összefonódó, szüntelen folyamatoként jön létre.

Végül számba kell venni azokat a hatásokat, amelyeket az írásos-nyomtatásos közlésmód a maga sajátos oldalaival és formáival a társadalom életében, elsősorban a tudat formálásában kifejt és kivált. Ezek nem pusztán passzív eredmények, hanem létrejöttük pillanatától kezdve egyben olyan újabb, rendszerint jelentős alakító tényezők, amelyek tevékeny ösztönzéseikkel érezhető mértékben befolyásolják az írásos-nyomtatásos közlésmódon alapuló, s az ezzel kapcsolatos társadalmi gyakorlat további alakulását is. Összefüggéseiknél fogva az egyszer elért hatások és eredmények szükségképpen mindenhol és mindenkor a továbbfejlődés alakító tényezőinek a sorába lépnek.

Mint már jeleztük, ezek az alapvető tényezők valamilyen formában és fokon minden olyan társadalmi rend gyakorlatában fellelhetők, amelyben az írásbeliség kialakul. Meghatározott rend szerint való összekapcsolódásuk és kölcsönös egymásrahatásuk hozza létre azt a társadalmi gyakorlatot, amelynek jelenségeiben és folyamataiban, eredményeiben és színvonalában, kiterjedésében és intenzitásában, összefüggéseiben és kihatásaiban valamely társadalmi rendszer egyes fejlődési sza-

kaszainak írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúrája megvalósul. Úgy, ahogy azt az egyes tényezők korabeli adottságai lehetővé teszik, s ahogy ezek egyszeri, jellegzetes egységbe fonódnak össze.

Hozzá kell azonban ehhez fűznünk még két további kiegészítést. Mindenekelőtt azt, hogy bár ezek az alap-tényezők a fejlődés minden szakaszában megvannak, sem a szerepük és súlyuk, sem pedig a formájuk nem állandó. A folyamat egészében betöltött szerepük és jelentőségük, valamint megjelenési formájuk döntően a mindenkori társadalmi viszonyoktól függ. A másik pedig az, hogy bár e legfontosabb tényezők a folyamatban mindig együtt jelennek meg, sorrendjük mégsem lehet tetszőleges. Szükségképpen olyan meghatározott láncolatban kapcsolódnak egymáshoz, amelynek a kezdetén mindig és mindenhol az egész folyamat alapja: a társadalmi szükséglet áll, s a többi tényező ennek megfelelő formában és fokon tölti be a maga sajátos feladatát.

Ha viszont az írásbeliség fejlődéstörténetét hossz-metszetében tekintjük át, akkor – egyebek mellett – három fontos sajátosság, ill. körülmény vonja magára a figyelmet. E legfontosabb sajátosságok az adott társadalmi viszonyoktól függően, különböző formákban, mértékben és módon, de következetesen érvényesülnek a fejlődés egész folyamatában, a kezdetektől a legújabb időkig.

A három közül első helyre az írásbeliség társadalmi mozgásának fokozódása és hatáskörének állandó bővülése kívánczik. Ez a kialakulásától kezdődően napjainkig egyre inkább növekvő méreteket ölt, gyorsuló ütemben halad előre, s a jövőben előreláthatóan nemcsak tovább tart, hanem még erősödik is. Ha a bővülés folyamata nem is mindig egyenletes, végeredményben feltartóztathatatlanul nyomul előre azon az úton, hogy a társadalom legkülönbözőbb életmegnyilvánulásaiban is, az egyes emberek személyiségének minél gazdagabb kibontakoztatásában is a lehető legsokoldalúbban betöltse a szerepét.

Az eltelt évezredek egybehangzó tanúságai szerint az írásbeliség hatókörének kibővülése a társadalom éle-

tében egyszerre több irányban is jelentkezett. Egyfelől az emberiség fejlődése folyamán az írás és olvasás ismerete, az írásművek, kiadványok és könyvtárak használata, a bibliográfia és dokumentáció igénybevétele egyre szélesebb körre terjed ki. Másfelől pedig az egyes embereknek az írással, még inkább az olvasással összefüggő személyes gyakorlata is egyre inkább elmélyül, sokoldalúvá és intenzívvé válik. Az írásbeliség néhány évezred alatt, különösen a legutóbbi néhány évszázad során, ha ma még nem is egyenletesen, de a földkerekség egész felszínére szétsugárzódott. Ugyanakkor lépésről lépésre vagy forradalmi ugrásokkal az egymást követő társadalmi rendszerekben kevesek kiváltságából egyre szélesebb tömegek sajátjává lesz. Ez idő szerint az emberiségnek már több mint a fele (56%-a) él vele többé-kevésbé intenzív módon. S előreláthatóan nincs már messze az az idő, amikor az emberiség a maga egészében részese lehet e nagy jelentőségű technikai közlésmód előnyeinek. [...]

Esetleges félreértések elkerülése végett itt újból hangsúlyoznunk kell, hogy az írásbeliség hatókörének kibővülése: kiterjedése és elmélyülése a társadalomban nem önmagában és önmagáért végbemenő folyamat. Azért vált lehetségessé és valósult meg, mert magának a társadalmi fejlődésnek általános menete tette és teszi továbbra is szükségessé. Következésképpen a társadalmi hatókör bővülésének jelzett törvényszerűségei sem lehettek s nem lehetnek kivételesek vagy elszigeteltek. Lényegükben megegyeznek a társadalom fejlődésének általános menetével, amely egyebek között az írásbeli közlésmódon alapuló társadalmi gyakorlat jelenségeiben és folyamataiban, termékeiben és intézményeiben is formát ölt.

Szembevetően igazolja ezt többek között az írásrendszerek kialakulása és elterjedése. Az elvileg lehetséges különféle írásrendszerek közül (szóírás szótagírás, hangírás) azok váltak általánossá, amelyek sajátos adottságaikkal a társadalmi fejlődés alapvető tendenciával leginkább egybeesnek. A hangírás főbb formái (a latin-, illetve a cirill betűs írás) nyilván azért terjedtek el,

és vannak továbbra is elterjedőben, mert a legegyszerűbbek. Elsajátításához és használatához valamennyi írásrendszer között a hangírás kívánja viszonylag a legkevesebb erőfeszítést. A maga sajátos adottságaival hatékonyan szolgálhatja a társadalmi fejlődés ama tendenciáit, hogy az egymást váltó rendszerekben a társadalom egyre nagyobb része, majd pedig az egésze váljék a hatalom, valamint a anyagi és szellemi kultúra értékeinek birtokosává.

Továbbmenően különös nyomatékkl támasztják alá ezt az írásos-nyomtatásos közlésmód formáinak és fokozatainak történeti változásai is. A kéziratos közlést, pl. nyomban hatékonyabb forma: a könyvnyomtatás, sőt a könyvnyomtatás kézműipari fokát is viszonylag rövid idő alatt szükségképpen a nyomdászat nagyipari foka váltja fel, mihelyt az érdekelt és érdeklődő tömegek aránya és száma azt megkívánja.

De az írásművekbe foglalt és könyvtárakban felhalmozott tudattartalmak mennyiségének és minőségének gyarapodásával és az ezek megismerésében érdekelt szaporodásával párhuzamosan a könyvtárak száma, mérete, jellege is változott. A korábbi viszonylag kevesebb és kisebb, jobbra enciklopédikus jellegű könyvgyűjtemények helyébe egyre inkább a könyvtárak tervszerűen felépített rendszere lép, melyben a munkamegosztás elveinek megfelelően, rendszerint igen sok, méreteiben, jellegében és rendeltetésében erősen különböző könyvgyűjtemény társul össze a társadalom sokféle, többnyire tömegmértékben jelentkező szükségleteinek szakszerű kielégítésére. Végül az írásművek, főként pedig a kiadványok és olvasók számának rohamos emelkedése, a művek nyilvántartásának és tartalmi feltárásának igénye hozta létre előbb a bibliográfia, később a recenzio és dokumentáció különféle formáit és koronként jellegzetes változatait is.

Szorosan kapcsolódik ehhez, és szükségképpen következik ezekből, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód az emberiség fejlődésében mindig a társadalmi haladás egyik hatékony támogató tényezőjének bizonyult. Bár maga a közlésmód – ugyanúgy, mint a nyelv is – a

társadalom haladó és vissza-visszahúzó törekvéseinek, forradalmi és elnyomó erőinek egyaránt rendelkezésére áll, társadalmi hatása és súlya mégis erősen eltérő a haladás, illetve az elnyomás oldalán. A történelem nagy, ugrásszerű előrelépései idején – pl. a humanizmus, reneszánsz és reformáció, a felvilágosodás és a polgári demokratikus forradalmak, a marxizmus-leninizmus, valamint a nemzetközi munkásmozgalom és a szocialista forradalmak korában – az írás és olvasás, az írásmű, a kiadvány és a könyvtár szerepe és jelentősége kiszélesedik és megnövekszik, a maradi, hanyatló korszakokban pedig rendszerint egy helyben topog, vagy éppen visszaesik. A fejlődés előremutató korszakaiban fokozódik az írásbeliség tömeghatása. Megnöveli a társadalmi bázis kibővülése, új osztályok vagy rétegek bekapcsolódása, továbbá az írók és olvasók kapcsolatainak megerősödése. Az új korszak új mondanivalóit rendszerint a legkiválóbb tehetségek fogalmazzák meg, s a haladásért küzdő osztályok, illetve rétegek ezekben az írásokban többnyire a maguk törekvéseire ismernek. A maradiság, hanyatlás és elnyomás időszakában viszont a társadalmi bázis rendszerint összezsugorodik, az írók és olvasók kapcsolata meglazul, mert az elnyomó hatalom minden tőle telhető módon, pl. cenzúrával, megtorlásokkal akadályozza a korszerű, új mondanivaló terjedését. Ugyanakkor támogatja azokat a tollforgatókat, akik a valóság elködösítésével s az olvasók félrevezetésével próbálnak befolyásra szert tenni. Márpedig az ilyen próbálkozásoknak nem lehet tömegmozgósító hatásuk.

Ezt követően a tartalom és a közlésmód kölcsönös összefüggéseinek és egymásrahatásának a törvényszerűségeit kell – legalább futólag – szemügyre vennünk. A közlésmód segítségével kifejezett tudattartalom Marx szemléletes kifejezése szerint nagyobb részben nyelvi burkot öltött gondolat, kisebb részben pedig zenei s más, nem nyelvi formában kifejezett és érzékelhető tartalom. Mint a fejlődés tanulságai igazolják, a közlésre kerülő tudattartalom, továbbá a közlés módja: a beszéd és az írás-olvasás kölcsönhatásban áll egymással. Egyfelől a tudattartalom – mint e kapcsolat elsődleges té-

nyezője – a maga sajátos jellegének és következményeinek megfelelően alakítja ki a közlés legalkalmasabb formáit. Másfelől azonban sem az előszavas, sem az írásbeli közlésmód nem pusztán passzív hordozója a benne kifejezett tartalomnak, hanem egyben alakítója is, a maga sajátos adottságainak és lehetőségeinek megfelelően formáló tényezője is. Éppen a közlésmód sajátos adottságai hozták létre a szóbeliség és az írásbeliség lényeges különbségeit: a kollektív emlékezet előszavas és írásos formáit és fokozatait.

Ezért a tartalom és a megformálás, a közlendő és a közlésmód dialektikus kölcsönhatásának ismeretében az írásbeli közlésmód sajátos formáló hatása a tudattartalom kialakításában az eddiginél jóval nagyobb figyelmet érdemel. Mindenekelőtt azért, mert az írásos közlésmód sajátos alakító hatásának elemzése feltárja az írásbeliség jellegzetes belső törvényszerűségeit. Megmutatja, hogy az írásba foglalás általában és viszonylag nagyobb igényességre: elmélyültebb megismerésre és körültekintőbb alaposságra, fokozottabb rendszerességre, fegyelmezettebb és tömörebb, egyben önállóbb és választékosabb kifejezésre késztet, mint az előszavas közlés. A tartalom írásbeli megfogalmazása minőségben rendszerint jelentős mértékben felülmúlja annak előszavas kifejezését. Különféle minőségi értékek formájában ölt testet benne az a többletmunka, amelyre az előszavas kifejezéssel szemben az írásbeli közlés magasabb igénye ad ösztönzést. Ez a magasabb igény és többletmunka az oka és magyarázata annak a törvényszerű jelenségnek, hogy a tartalom rendszerint magasabb minőségben jelenik meg írásban, mint előszóban. A korábban már jelzett, nagyobb teljesítményekre alapot nyújtó előnyös adottságok mellett (megrögzítés, megőrzés, felhalmozás és szétsugárzás stb.) ez a magasabb minőség emelte az írásos-nyomtatásos közlésmódot a természetes közlésmódok legmagasabb formája: az előszavas közlés fölé.

Más oldalról az, hogy az írásműben, illetve kiadványban a tartalom és közlésmód mindig sajátos, szerves egységben jelenik meg, világosan jelzi, hogy az írás

és olvasás nem pusztán közvetítő eszköz, hanem lényeges alkotó tényező, amely ezen az egységen belül a közlendő tartalomhoz viszonyítva másodlagos, sőt a nyelvi megformálást is figyelembe véve, valójában csak harmadlagos jellegű ugyan, mégis olyan nélkülözhetetlen összetevő elem, amely érvényesíti a maga jellegzetes adottságait. Egyéb sajátosságai mellett ez adja meg és világítja meg az írásos-nyomtatásos közlésmód társadalmi jelentőségét.

Végül a fejlődéstörténet tanulságai alapján szemügyre kell még vennünk azt is, milyen volt, milyen most, és előreláthatóan milyen lesz az írásos-nyomtatásos közlésmód helyzete és szerepe a többi közlésmód között: a természetes és technikai közlésmódok mindenkori együttesében.

Az írásos-nyomtatásos közlésmódnak a természetes közlésmódokhoz, főként ezek legfejlettebb fokához: a beszédhez, az élőszóhoz való viszonyát és nagyobb lehetőségeit már érintettük. Lényegében – legalábbis elvileg – hasonló a helyzete az énekhez, s általában a zenéhez és a tánchoz is. A kotta és a koreográfia egyezményes jelrendszere, mint az írás egyik különleges faja, ugyanúgy rögzíti, megőrzi, felhalmozza és hozzáférhetővé teszi azokat az emberi tudattartalmakat, amelyeket az ének, a zene, a tánc kifejez és érzékeltet. Az írás és a természetes közlésmódok többi válfaja, pl. a gesztus és a mimika között hasonló kapcsolat nem alakult ki. Az írás adottságai erre nem voltak alkalmasak.

Több tekintetben is új helyzetet teremtettek és új viszonyokat alakítottak azonban ki a legutóbbi évtizedekben kiformalódó új, érzékletes technikai közlésmódok: a képrögzítés és képközlés (fénykép és film, televízió), valamint a hangrögzítés és hangközlés (hanglemez, hangszalag és rádió), és ezek együttes megjelenésének egyes változatai (hangosfilm és televízió).

Az írás – a képirás kezdeti változatait leszámítva – minden formájában absztrakt jellegű közlésmód. Absztrakt jelrendszerével rögzíti azokat az emberi tudattartalmakat, amelyeket a beszéd, az ének (zene) és a tánc érzékelhetővé és felfoghatóvá tesz a többi ember számára.

Az olvasás pedig ennek szükségképpen a fordítottja. Olyan folyamat, amelyben az írás absztrakt jelrendszerének feloldása, pontosabban az absztrakt jelzésekkel szimbolizált szavak (fogalmak), hangok, mozdulatok értelmezése, személyes konkrét tartalommal való megtöltése megy végbe. Az írás és olvasás tehát valóban a közlésmód két szorosan összekapcsolódó oldala. Mint az első nagy teljesítményekre képes technikai közlésmód, a maga magasabb lehetőségeivel hosszú évezredekben át kivételes helyzetben volt. Legfeljebb a különféle hangszerek és zeneszerszámok sorakoztak fel melléje, de ezek korlátai nagyjában megegyeznek a természetes közlésmódok említett korlátaival, pl. az énekével, a beszédével vagy a táncával.

Ezt a kivételes helyzetet változtatta meg – mégpedig alapvetően – az újabb technikai közlésmódok megjelenése. Elsősorban azzal, hogy a kép- és hangrögzítés, a kép- és hangtávközlés formái minőségileg újat hoztak, mennyiségileg többet nyújtottak, az írását és olvasást is több vonatkozásban meghaladó lehetőségeket biztosítottak. Legfőbb előnyük és fölényük a vizuális és akusztikus érzékelés lehetőségeinek kibővítésében, továbbá a közlés nagy hatókörében és rendkívüli gyorsaságában van.

Döntő változás a közlésmódok társadalmi szerepében és jelentőségében, hogy az új, érzékletes technikai közlésmódok megjelenésével rendkívüli mértékben kibővültek és teljesebbé váltak a közlés lehetőségei. A természetes és technikai közlésmódok e fejlettebb rendszerre – már mai formájában is, további tökéletesítésével pedig még inkább – biztosítja annak lehetőségeit, hogy az emberiség a maga kollektív tudatának tartalmát nagyobb mértékben és javuló minőségében gazdagítsa, a társadalom a maga egyre gyorsuló fejlődéséhez a szükséges lényeges, időszerű és közérdekű tudattartalmakat a természeti és társadalmi valóságról korszerűen kialakítsa, megrögzítse, megőrizze, felhalmozza, szétszórja és átörökítse. A közlésmódok e sokrétű együttese módot ad arra, hogy az emberiség – már ma is tömegméretekben, belátható időn belül pedig a maga egészé-

ben – viszonylag könnyen és gyorsan hozzáférhessen mindazokhoz az értékekhez, amelyek a társadalom anyagi és szellemi fejlődéstörténetében jelentőseknek bizonyulnak. [...]

A közlésmódoknak ebben az új együttesében az írásos-nyomtatásos közlésmód helyzete, szerep és jelentősége szükségképpen máris megváltozott és előreláthatóan még tovább módosul. Anélkül, hogy az írásbeliség köre szűkült és társadalmi jelentősége csökkent volna – valójában éppen ellenkezőleg, az utolsó század során a korábbinak többszörösére bővült –, a technikai közlés új, akusztikus formái (rádió, televízió, hangosfilm, hanglemez, hangszalag stb.) megnövelték az előszó, az ének és zene társadalmi kisugárzását és súlyát, a vizuális közlésmódok pedig (fénykép, film, televízió, képtávíró stb.) kitágították és megsokszorozták a látható valóság érzékelésének a lehetőségét. Így az arányok a közlésmódok együttesében viszonylag rövid idő alatt lényegesen eltolódtak.

Mégsem jelenti ez azt, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód háttérbe szorult vagy szorul a jövőben. Az új, érzékletes közlésmódok tömeghatásának növekedése gyorsabb ütemű lehet ugyan, sőt egyes esetekben (film és rádió, televízió) rendkívüli vonzásra tehet szert. Ez azonban csak átmeneti jelenség. Minden esetben addig tart, amíg az új közlésmód be nem tölti a maga helyét a közlésmódok rendszerében, s ezek új egyensúlya ki nem alakul. Mind az eddigi tapasztalati tények, mind az elméleti megfontolások és következtetések arról tanúskodnak, hogy az írásos-nyomtatásos közlésmód a természetes és technikai közlésmódok új rendszerében is biztosan állja a versenyt. [...]

(A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Budapest, 1963. Gondolat K. (15–40. old.) – 16–18., 20–29. old.)

A NÉPMŰVELÉSTUDOMÁNY FONTOSABB TUDOMÁNYELMÉLETI PROBLÉMÁI

(részlet)

[...] a népműveléstudomány korszerű marxista rendszerre, valamint a tudományok rendszerébe való beillesztése a következőképpen látszik kialakíthatónak.

A népműveléstudomány belső köre:

- a) népműveléstörténet: a hazai és egyetemes népművelés fejlődéstörténetének ismeretanyaga, az egymást követő társadalmi rendszerek, főként a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között létrejött népművelési folyamatok fejlődéstörténetének ismeretrendszere;
- b) népművelélmélet: a társadalom iskolán kívüli és -túli nevelésének, művelésének és művelődésének általános törvényszerűségei; általános elméleti ismereteinek rendszere;
- c) népművelési szakdidaktika, szak módszertan: az egyes közművelődési rendszerekben megvalósult nevelési, művelési és művelődési folyamatok ismeretanyaga, tehát a közös területek nevelési-oktatási törvényszerűségei, amelyeknek feltárása csak a népműveléstudomány és a megfelelő közművelődési rendszert vizsgáló társtudomány (pl. a bibliológia, színháztudomány, filmtudomány stb.) közös erőfeszítéseivel lehetséges, lényegében ugyanúgy mint pl. az iskolai szaktárgyak szakdidaktikája, szak módszertana esetében.

Rokontudományok:

- a) általános neveléstudomány: a nevelés, művelés és művelődés legáltalánosabb törvényszerűségeinek ismeretrendszere,
- b) a családi nevelés elmélete és története,
- c) a bölcsődei és óvodai nevelés elmélete és története,

- d) a fiatalok iskolai nevelésének elmélete és története,
- e) a felnőttek iskolarendszerű nevelésének elmélete és története,
- f) a szakemberképzés elmélete és története

Alaptudományok: a dialektikus és történelmi materializmus, tudományos szocializmus, logika, etika, esztétika, továbbá a művelődéstudomány (művelődésfilozófia) és művelődéstörténet.

Társtudományok:

- a) egyfelől: a közgazdaságtan, szociológia (főként művelődésszociológia), statisztika, a jog- és államtudományok, a nyelv- és irodalomtudományok, a művészettudományok, zenetudomány, tánc-tudomány, stb.
- b) másfelől: a színháztudomány, filmtudomány, a bibliológia, muzeológia, rádió- és televízió-ismeretek stb.

Természetesen ebben a felsorolásban csak a népműveléstudomány három fő ága (elmélet, történet és szakdidaktika-szaktudomány), valamint a legfontosabb alaptudományok és a leggyakrabban kapcsolódó rokon- és társtudományok kaptak helyet. Szükség esetén – (a téma természetétől függően) – még számos más társadalomtudomány és természettudomány ismeretanyagait is fel lehet és fel is kell használni, különösen, ha a vizsgált valóság komplex elemzése és feltárása azt megkívánja. Ezeket azonban célszerűbb az egyes témák feldolgozása során egyedileg számításba venni. A további kapcsolódások feltüntetése megnehezítené, sőt elhomályosítaná a legfontosabb összefüggések áttekintését.

(Népművelési Értesítő, 1964. 4. sz. (130–191.) 174–176. old.)

AZ OLVASÁSVIZSGÁLAT FŐBB KÉRDÉSEI

(részlet)

Az olvasás, a könyvtár és a társadalom összefüggéseinek, mint a társadalmi valóság fontos részének korszerű feldolgozása feltétlenül megkívánja az olvasás- illetve könyvtár-szociológia tudományelméleti kérdéseinek felvetését is. Már az olvasás-, illetve könyvtár-szociológia elnevezés mint összetétel jelzi, hogy a társadalmi valóság olyan kérdéseiről van szó, amit részben a könyvtártudomány (bibliológia) és a szociológia, közelebbről a művelődés-szociológia közös területének nevezhetünk. Az utóbbi időben éppen a művelődés-szociológia egyes ágai, a kulturális élet egyes tartományainak szociológiai vizsgálata fellendülőben van, s ezek között pl. az irodalom-szociológia, művészetszociológia stb. Az ismeretelmélet és a tudománytörténet egyformán azt tanúsítják, hogy mint minden tudományt, úgy az olvasás-, illetve könyvtár-szociológiát is három alapvető tényező határozza meg: a vizsgálandó tárgykör, a vizsgálódás szemlélete és módszere, valamint a vizsgálódás eredményeként leszűrt ismeretek rendszerezése.

A vizsgálódás köre és módszere

Az utóbbi években az olvasásvizsgálatok világszerte és nagy lendülettel megindultak. Ma már úgyszólván minden fejlett kapitalista és szocialista országban – köztük nálunk is – számottevő eredményekre jutottak. Az olvasási folyamat megismerésének tudományelméleti és módszertani problémái azonban még korántsem tekinthetők tisztázottaknak. Annyira azonban már az eddig elvégzett vizsgálódások is módot adnak, hogy célkitűzéseik, szempontjaik és alkalmazott módszereik felhasználásával sikeres felméréseket lehessen végezni, és a nyert eredmények alapján adott területen vagy körben az olvasási kultúra állapotát, valamint fejlődési lehetőségeit és tendenciáit körvonalazhassuk.

Az olvasásvizsgálat során mindenekelőtt világosan körül kell határozni a tárgyat, amit meg akarunk ismer-

ni, pl. adott terület (megye, járás, város, városrész, község stb.) vagy a társadalom meghatározott egységének (pl. osztály, réteg, csoport) olvasási kultúráját. Ezt követően ki kell alakítani a vizsgálat szemléletét és a követendő módszereket, eljárasmódokat, amelyek a tárgykör megismerésére a legalkalmasabbaknak ígérkeznek. Végül ajánlatos már előzetesen is felvázolni annak a rendszerezésnek a tervét, amelyben feltételezésünk szerint az eredményeket célszerű lenne majd összefoglalni. Ez a célkitűzésekre, de még inkább a vizsgálódás módszereire, pl. az adatok összeállítására és a gyűjtés módjára is kiterjedhet.

A tárgykör vizsgálata során nem szabad szem elől téveszteni, hogy az olvasási kultúra igen sokféle tényező eredménye. Ha ezek a tényezők nem is egyforma súlyúak, a befolyásuk az eredmény kialakításában közvetlenül vagy közvetve érvényesül, ezért mindig mindenhol feltétlenül figyelni kell rájuk.

Az áttekinthetőség érdekében azonban célszerű ezeket a befolyásoló tényezőket rendszerezni. Eredetük szerint lehetnek: demográfiai, biológiai, illetve pszichológiai, és egyre növekvő jelentőségük miatt szociológiai jellegűek. A szociológiai jellegű tényezők közül ajánlatos külön csoportba venni a kulturális jellegűeket, mert azok adódhatnak a társadalmi környezetből. A hármas csoportosítással világosabb képet kaphatunk az olvasási kultúra feltételeiről, meghatározó tényezőiről, azok szerepéről, súlyáról és jelentőségéről.

A demográfiai, biológiai, pszichológiai tényezők közül elsősorban a következők befolyására kell figyelni:

- a) a vizsgálandó terület össznépességének alakulása a múltban, a jelenben és várhatóan a közel jövőben;
- b) az olvasók és nem olvasók megoszlása életkor és nemek szerint, az életkori és nem szerinti csoportok sajátosságai;
- c) az olvasók (esetleg olvasó csoportok) sajátos személyes képességei: idegrendszer, érzékszervek fejlődő és teljesítőképessége.

A társadalmi környezet vizsgálatánál figyelembe kell venni a legfontosabb fejlődési tendenciákat. A mai fejlett ipari társadalmak, de különösen a fejlett szocialista társadalmakban – így nálunk is – négy lényeges fejlődési tendencia figyelhető meg:

1. az osztály- és foglalkozási struktúra alapvető változásai: az egységes osztálynélküli társadalom fokozatos kialakulása;
2. a települési viszonyok, a népesség földrajzi elhelyezkedésének változása: a városokba való vándorlás;
3. az életkörülmények állandó javulása (foglalkoztatottság fokozódása, munkabérek emelkedése, a munkaidő csökkenése, szabadidő növekedése, a lakásviszonyok javulása stb.);
4. a kulturális élet gyors kiterjedése és elmélyülése.

A társadalmi fejlődés alapvető mozgásirányán túl azokat a legfontosabb szociológiai tényezőket kell kiemelni, amelyek a korszerű, főként szocialista olvasási és könyvtári kultúra kialakításában a fejlett társadalmakban jelentős szerepet visznek. Ezek közül legfontosabbak:

- a) a helyi társadalom osztály- és rétegviszonyainak fejlődése;
- b) a gazdasági viszonyok alakulása általában;
- c) a foglalkoztatottság mértéke és a kereseti viszonyok családonként és családtagonként;
- d) a foglalkozás jellege és munkakörülmények módosulása;
- e) a települési helyzet változásai;
- f) lakás- és családi körülmények;
- g) a szabadidő alakulása és felhasználása;
- h) a technikai színvonal: a lakásban, könyvtárban, a könyv- és sajtóterjesztésben.

A kulturális tényezők közül elsősorban a következők beható vizsgálatára van szükség:

- a) az iskolázottság színvonala és népművelés hatása;

- b) az írásbeli közlés rendszerének egyes tartományai: a könyvkiadás és könyverjesztés, sajtókiadás és terjesztés, házi és közkönyvtárak állapota és hatása a helyi körülmények között;
- c) a közművelődés korszerű technikai tömegközlési rendszereinek: a rádiónak, televíziónak, a filmnek stb. ösztönző, illetve hátráltató hatásai, valamint a kiadvány és az olvasás helye, szerepe a technikai tömegközlési rendszerek versenyében.

Rá kell azonban mutatni arra, hogy a valóságban sem a demográfiai és biológiai, sem a társadalmi és kulturális tényezők nagy csoportjai, sem a fentebb felsorolt egyes tényezők nem különülnek el egymástól. Az elhatárolásokra csak az elméleti elemző vizsgálódáshoz van szükség. A valóság egy-egy részletébe az ott konkrétan ható tényezők rendszerint szoros, szerves sajátos egységgé fonódnak össze. Az olvasási kultúráról végzett vizsgálódásnak éppen az a próbája, hogy az olvasási folyamat valamely konkrét egységében helyesen ismerjük-e fel az ott ható tényezőket, ezek arányait, súlyát és kapcsolódásaik mértékét.

A vizsgálódás szemlélete

Az olvasásvizsgálat másik fontos feladatában: a szemlélet kérdéseiben természetes az az állásfoglalásunk, hogy a kutatást, a többi tudományhoz hasonlóan, a dialektikus és történelmi materializmus szemlélete alapján és marxista módszerekkel kell és lehet korszerű szinten elvégezni. Ezen az általános fogalmazáson túlmenőleg tisztázni kell a konkrétan alkalmazható módszereknek és a helyesen megalapozott rendszerezésnek a problémáit is. A marxista ismeretelmélet figyelembevételével ki kell választani a társadalomkutatás ismert módszerei közül mindazokat, amelyek alkalmasak a vizsgált témák lényegének feltárására. Az ismeretek rendszerezése a mi szemléletünk szerint csak akkor tekinthető megalapozottnak, ha nem valami külső szempontot vagy elgondolást érvényesít, hanem a lehetőség szerint a tárgykör belső természetes tagozódását követi, vagyis az ismeretek

rendszere a lehetőségig megfelel a vizsgált valóság tényleges rendszerének.

A vizsgálatok módja, rendszere

Az olvasásvizsgálat fontosabb feltétele annak az alapos ismerete, hogy ez idő szerint milyen szinten van a lakosság olvasási kultúrája az elhatárolt működési területen. Így például egyebek között a lakosság mekkora hányada olvas rendszeresen, illetve esetlegesen, s mekkora az egyáltalán nem olvasók aránya? A lakosság fontosabb osztályai, rétegei, csoportjai milyen jellegű és színvonalú olvasmányokat kedvelnek? Például korosztályok, foglalkozás, művelődési szintek stb. szerint hogyan alakulnak az olvasási szokások? Az olvasmányok közül mennyi idő jut könyvek olvasására, hírlapok, illetve folyóiratok, ezek között pl. az irodalmi lapok olvasására? Azonos idő alatt hány könyvet olvastak? Az olvasók honnan szerzik olvasmányaikat? Saját maguk vásárolják, közkönyvtárakból vagy ismerőseiktől kölcsönzik azokat? Az olvasók egyes csoportjaira milyen hatással vannak az olvasmányok? Hogyan befolyásolják az olvasók értelmi fejlődését, érzelmi életét, esztétikai ízlését, erkölcsi értékítéletét, közösségi és egyéni magtartását és cselekedeteit? Végül fontos lenne annak ismerete is, hogy milyen tendenciák észlelhetők a helyi olvasási kultúrában általában, illetve az egyes fontosabb csoportokban. Milyen irányzatot mutat pl. a személyi (családi) könyvvásárlás, a hírlap- és folyóirat-előfizetés, illetve példányonkénti vásárlás. Milyen a könyvtárosok munkája, milyenek a fejlődési lehetőségeik? Milyen a helyi könyv-, hírlap- és folyóirat-terjesztés? Érdeemes volna figyelmet fordítani arra is, milyen a kulturális élet más területeinek a hatása az olvasási kultúra alakulására? Pl. a rádióé és televízióé, a mozié, az iskolázásé, az ismeretterjesztésé és a népművelés más formáié, vagy a sporté, illetve a pihenés és szórakozás más formáié?

Természetesen ez a néhány mintegy példaként kiragadott kérdés nem öleli fel az olvasási folyamat minden oldalát és összefüggését. Éppen ezért az elvégzendő olvasásvizsgálat előtt az idevágó szakirodalom legfonto-

sabb munkáinak ismeretében gondosan meg kell tervezni, részleteiben is tisztázni kell, hogy mi a célja a vizsgálatnak, mit akarunk megtudni, kikre terjed ki az adatgyűjtés, milyen módszereket alkalmazunk s kiknek a közreműködésével igyekszünk a feladatot elvégezni.

(Irodalmi és Nyelvi Közlemények, 1968. 1. sz. (79–88.) 82–87. old.)

GUTENBERG ÉS A MODERN EMBER VILÁGA

(részletek)

Alig van feltaláló, akinek neve és alkotásának jelentősége annyira benne élne az emberiség köztudatában, mint a nyomdászat megalapítójáé: Gutenbergé (1398–1468). Nemcsak a történeti évfordulók: születésének, halálának s találmányának százados fordulói terelik rá a figyelmet. Tud róla mindenki, aki az olvasásban, kiadványok gyűjtésében bizonyos tájékozottságot szerzett.

Nyomban hozzá kell tenni, a feltaláló s találmánya nem csupán történeti kegyeletből maradt meg emlékeztünkben. Nyomós okunk is van rá. Az ok és magyarázat: találmánya technikai jellegű, de nem csak technikai jelentőségű. Az emberi művelődés s az emberiség kibontakozásának egyik legfontosabb elősegítőjévé vált. Eredetileg kora követelményeit elégítette ki, de magában hordta a továbbfejlődés beláthatatlan lehetőségeit is. A szellemi közlés egyik új technikai módjának a megteremtésével lehetővé tette az emberiség kollektív tudásának felhalmozódását és tömegméretű elterjedését. Ezzel hozzájárult a fejlődés minden korábbit felülmúló szakaszainak megvalósulásához.

Már az is óriási előreugrás volt, hogy a feudalizmus keretei között fejlődő polgárság szükségleteinek megfelelően a kéziratosság addigi sok évszázados egyszerű eszköze, a lúdtoll helyébe, pontosabban fölé, a magasabb technikát, a nyomdászat kézműipari fokát: a betűszedést és könyvnyomdászatot kifejlesztette. Így az

egyetlen példányban, lassan, fáradságos munkával készült kéziratos könyvet, a kódexet a néhány száz, sőt több ezer példányban nyomtatott könyv válthatta fel. Ennyi is elegendő volna a feltaláló emlékének a megőrzésére. Annál is inkább, mert a találmánya olyan kész, kiforrott formában jelent meg, hogy évszázadokig szinte alig kellett és lehetett tökéletesíteni. Megfelelt, lényegében úgy, ahogy megszületett, mindaddig, amíg a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakának szükségleteit ki tudta elégíteni.

A legutóbbi másfél évszázad története azonban megmutatta, hogy ennél jóval több szunnyadt Gutenberg találmányában. Megvolt benne a lehetőség, hogy az első ipari forradalom folyamán a nyomdászat is megteremtse a maga nagyipari technikáját. Sőt ennél már tovább is jutott. Most, a második ipari forradalom során megkezdődött az új, még magasabb fokozat: a nyomdászat automatizált technikájának a kialakulása is. Ezek azok a nagy lehetőségek, amelyek elevenen éltetik a feltaláló emlékét és művét ma, és előreláthatóan még hosszú ideig. A nyomdászati technika képes volt együtt fejlődni az emberiséggel. Rugalmasan alkalmazkodott előbb a kapitalista, majd a szocialista társadalom sajátos követelményeihez és lehetőségeihez. [...]

Kérdés azonban, hogy a közelmúlt és a jelen vitathatatlan nagy eredményei után mit ígér a jövő. Megképzik a kétely – nem is ritkán, és nem is csak a rádió, a televízió megszállottjai részéről: hogy vajon az audio-vizuális tömegközlési rendszerek térhódítása következményeként nem csökken-e az írásbeli közlés rendszerének és ezen belül Gutenberg eddig fejlődőképesnek bizonyult találmányának jelentősége is. Vannak, főként a vezető kapitalista országok művelődésszociológusai és közléstudományi kutatói között, akik úgy vélik, hogy a fogalmi-nyelvi-írásbeli közlési rendszer betöltötte történelmi hivatását, és a jövőre fokozatos hanyatlását jósolják.

A tények azonban mást bizonyítanak. Azt, hogy az írásbeli közlés modern rendszere sikerrel állja a helyét az erősödő versenyben is. Évről évre nő és egyre többféle formában jelenik meg a kiadványok tömege: könyv,

időszaki lap, kisnyomtatvány stb. Az Unesco világstatisztikája szerint évenként közel félmilliónyi mű lát napvilágot mintegy hatmilliárdnyi példányszámban. Közük az olcsó tömegkönyvek, sok százmillió példányban, bárki számára hozzáférhető áron. A társadalom még szélesebb tömegeit éri el a százezernyi folyóirat, napi- és hetilap számainak hatalmas áradata. Úgyszólván megszámlálhatatlan a különféle kisnyomtatványok: füzetek, körlevelek, prospektusok, plakátok serege is. S tegyük nyomban hozzá: a mai ütem szerint a kiadványok száma, még inkább a példányszáma, 15–20 évenként megkétszereződik.

Ezt a hatalmas mennyiséget és roppant iramot a nyomdászat mai nagyipari technikája nehézségek nélkül győzi. Minden előfeltétele megvan annak is, hogy a nyomdászat ennél sokszorosan nagyobb teljesítményre is felkészüljön: a második ipari forradalom során a munkafolyamatok és munkagépek automatizálásával valóssággal elárassza az emberiséget a kiadványok soha ne látott tömegével. Vagyis megvan, illetve meglehet a technikai bázis ahhoz, hogy az írásbeli közlés valódi, a társadalom egészét behálózó tömegközlési rendszerre fejlődjék.

A verseny és annak erősödése tehát nem hátrány, hanem előny. Pontosabban: azzá lehet, ha a társadalom erői és követelményei azzá fejlesztik. Céltudatos művelődéspolitiká arra mozgósíthatja a versenytársakat, hogy maximális mértékben használják ki lehetőségeiket, mégpedig nem egymás ellen, hanem a közös cél megvalósítása érdekében, hogy mindegyik a maga sajátos eszközeivel az emberiség egyre nagyobb tömegeinek egyre teljesebb emberré való fejlesztéséért munkálkodjék. Mint ahogy ez már a szocializmus viszonyai között a verseny társadalomellenes tendenciáinak visszaszorításával és a társadalomépítő hatások erősítésével biztató eredményekkel meg is kezdődött.

Alig lehet tehát kétséges, hogy Gutenberg találmánya megújuló teljesítményeivel tovább szolgálja az emberiséget. Az új magasabb technika még hatékonyabbá teszi azt a szellemi tartalmat, amit az emberiségnek köz-

vetít önmagáról és világról, s ami nélkülözhetetlen tényező az emberiség továbbfejlődésében.

(Nagyvilág, 1968. 4. sz. 636–638. old.)

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁROSKÉPZÉS KÉT ÉVTIZEDES FEJLŐDÉSE ÉS FŐBB KÉRDÉSEI

(részletek)

[...] A világhelyzet főbb adatai tehát világosan tanúsítják, hogy bár a könyvtárosképzés viszonylag későn indult, az utóbbi évtizedekben, különösen a második világháború után azonban mindenhol gyors kibontakozásban van. E szembetűnő fejlődés eredményeképpen jelenleg több mint 50 országban mintegy 180 felsőfokú és közel 600 középszintű könyvtáros, illetve dokumentálóképző intézmény, önálló főiskola, egyetemi kar, illetve tanszék, főiskolai kar vagy tagozat, felsőfokú vagy középfokú intézet, illetve technikum működik. A hozzáférhető adatokból egybehangzóan kirajzolódnak a szakképzés fejlődésének fontosabb mozzanatai s belőlük a következő legfőbb tendenciák tűnnek elő és az alábbi legfontosabb tanulságok vonhatók le.

1. A könyvtárosképzés rendszere az országok többségében gyorsuló fejlődésben van; gyors ütemben felzárkózik a szakemberképzés más, korábbi formái mögé, illetve mellé. Az alapítási évek mutatják, hogy a könyvtárosképző intézmények a XIX. század utolsó harmadához és a XX. század első feléhez képest a második világháborút követően, még inkább a legutóbbi évtizedben egyre nagyobb számban és gyorsabb ütemben jöttek létre a szocialista, kapitalista, sőt a fejlődő országokban egyaránt.

2. A fejlett szocialista és kapitalista országok, sőt a nagyobb volt gyarmati vagy elmaradott országok is igyekeznek a szakképzés rendszerének mindhárom fokozatát a szükségletnek megfelelően kialakítani. A fej-

letlenebb országok egyelőre kénytelenek a közép- és alapszintű képzéssel megelégedni. De ezekben is megvan a törekvés arra, hogy belső erőből vagy külső segítséggel megszervezzék a felsőfokot is.

3. A könyvtári munkamegosztásnak megfelelően a felső- és középszintű könyvtárosképzés egyre jobban elhatárolódott egymástól, és a szakképzés is egyre inkább a munkakörök szintje szerint és nem, mint korábban, a könyvtárak fő típusai szerint szerveződik meg, s a kialakuló felső-, illetve középszintű intézmények egyre inkább beilleszkednek az egyes országok szakoktatási rendszerébe. A szakképzés felsőfokon a kisebb országokban valamelyik egyetem, esetleg főiskola bölcsészeti (irodalom-társadalomtudományi) karán, egyes nagyobb országokban önálló főiskolaként jött létre (Szovjetunió, Franciaország). A szakképzés középszintjét a fejlett kisebb országok általában felsőoktatási keretben (pl. önálló szakiskola, tanító-, illetve tanárképző intézet, ipari, kereskedelmi felsőfokú technikum) szervezik meg. A fejletlenebb országokban főként szaktanfolyamok működnek. Egyes nagy országokban mindkét forma megtalálható (pl. USA). Az alapszintű képzés csaknem mindenütt a könyvtári hálózatokban, nagyobb könyvtárakban vagy központi könyvtári módszertani intézményben folyik.

4. A szakképzés tanulmányi rendje mindenhol és minden fokon egyre inkább a könyvtárosi életpálya konkrét követelményeihez igazodik. A felsőfokon eredetileg pl. a szakképzés a könyvtárak muzeális gyűjteményei (kézirattár, ősnymtatványok, régi és ritka kiadványok, más gyűjtemények) számára nevelt szakembereket (pl. a Sorbonne-on, Göttingenben stb.). Az utóbbi évtizedekben az egyetemi, illetve főiskolai szakképzés súlypontja fokozatosan áttolódott a három legnagyobb könyvtártípusnak és legfontosabb felsőfokú munkaköreinek megfelelően a szakkönyvtárosok, a közművelődési könyvtárosok, valamint a gyermek-ifjúsági és iskolai könyvtárosok, ezen belül is a szaktájékoztató könyvtárosok, bibliográfusok, főként dokumentálók képzésére. Ez az átalakulás az európai szocialista országokban

teljes egészében megvalósult, de a kapitalista országokban is megvalósulóban van.

5. A felsőfokú szakképzésben mindenhol átalakultak és megnöttek a követelmények. Egyrészt a könyvtárosi szakismeretek, főként az elméleti és történeti ismeretek jóval nagyobb terjedelműek és magasabb szintűek lettek. Másrészt a hallgatók általános műveltségét különféle magas szintű filozófiai, közgazdaságtani, szociológiai, pszichológiai, pedagógiai, esztétikai, etikai, sőt irodalmi, művészeti stb. tanulmányok bővítik ki. Harmadrészt ezeken kívül több (2-4) idegen nyelv alaposabb ismerete is kötelező, ami ezen a szinten a további önképzésnek is, a könyvtárosi munkának is alapfeltétele. Végül egyre jobban terjed az a követelmény, hogy a felsőszintű könyvtáros munkájához nélkülözhetetlen egy olyan tudományág egyetemi szintű ismerete, amely az intézmény feladat- és gyűjtőkörében jelentős szerepet játszik. Vagyis a felsőfokú munkakört betöltő könyvtárosnak egyrészt teljes kettős szakképzettségre, másrészt magasabb szintű általános felkészültségre (filozófia, szociológia, pszichológia, pedagógia stb.) és kiterjedt, alapos idegen nyelvtudásra van szüksége, mert így vehet eredményesen részt a gyűjtemény fejlesztésében, feldolgozásában, a tudományos tájékoztatási feladatokban, és csak így lehet szakszerű segítőtársa a használónak. Szabó Ervin ezt már 1902-ben megfogalmazta. A korszerű könyvtári kultúra egyik fontos eredménye, hogy ez a követelmény nálunk is, külföldön is megvalósulóban van. Főbb formái a felső szinten a kétszakos, illetve másfélszakos képzés, továbbá a kiegészítő (postgraduate) képzés, amelyek érezhetően tért nyernek az egyszakos (a csak könyvtár szakos) képzéssel szemben, amely önmagában nem elegendő a korszerű könyvtári, bibliográfiai és dokumentáló feladatok teljes értékű ellátásához.

6. Szembetűnő az a tendencia és tanulság is, hogy a szorosan vett könyvtárosi szakismeretek tantervében a hagyományos tantárgyak: az írás-, könyv- és könyvtártörténet; továbbá a katalógizálás és az osztályozás-elmélet, történet és gyakorlat; valamint a bibliográfia és a

könyvtártan mellett csaknem mindenütt jelentkeznek olyan új szaktárgyak is, mint pl. a dokumentáció, sajtóismeret és történet, az olvasásismeret (az olvasási folyamat fiziológia-pszichológiai, szociológiai és pedagógiai oldalai), a bibliológia alapkérdései, az információelmélet, a gépi fordítás helyzete és problémái, gyermek- és ifjúsági és iskolai könyvtárügy, könyvművészet és bibliofilia stb. Ezek egy része az általános tantervbe, más részük a specializálódás tantervébe került vagy kerül. Sőt e szorosan vett új szaktárgyakon kívül újabb kiegészítő tárgyakkal is egyre sűrűbben lehet találkozni: pl. művelődéstörténet, művelődéstudomány és művelődéspolitikai, néhol tudománytörténet, szociológia (elsősorban művelődésszociológia), népműveléstudomány és történet, könyvtárjog és könyvtári statisztika, könyvtárápítás és berendezés stb. Mindezek a könyvtáros felkészültségét hasznos és fontos ismeretekkel egészíthetik ki. Éppen ezért a tantervbe iktatásuk terjedőben van.

7. A szakképzés egyes szintjein – így az egyetemi képzésen – belül is világszerte kialakultak a specializálódás új formái, hogy zömében azonos szakismeretek alapján megadhatók azokat a sajátos szakismereteket, amelyek az egyes fontosabb munkakörökhöz nélkülözhetetlenek. A felsőfokú szakképzésben pl. a specializálódás következő formái vannak kialakulóban:

- a) szakkönyvtárosi és dokumentációs speciális ismeretek (pl. szaktájékoztató, bibliográfia, dokumentáció, idegen nyelvek, gépesítés, reprográfia, kiadványszerkesztés stb.);
- b) közművelődési, továbbá gyermek és ifjúsági, illetve iskolai könyvtárosi speciális ismeretek (hazai és külföldi szépirodalomismeret, gyermek- és ifjúsági irodalom, gyermek- és ifjúsági és iskolai könyvtár, művelődés-szociológiai, speciális pszichológiai, pedagógiai és népművelési ismeretek stb.);
- c) egyes könyvtári különgyűjteményekre vonatkozó speciális ismeretek (pl. kéziratár, régi ritka kiadványok tára, hírlap és folyóiratár, helytörténeti gyűjtemény stb.);

- d) egyes fontosabb munkakörök ellátásához szükséges speciális ismeretek (pl. katalogizálás, osztályozás, bibliográfia-szerkesztés, az olvasószolgálat és tájékoztatás speciális problémái);
- e) itt-ott a könyvkiadás és könyvterjesztés sajátos kérdései (pl. könyvszerkesztés, nyomdai, könyv- és lapterjesztési ismeretek, könyvművészet és bibliofília, szerzői jog stb.) is helyet kapnak.

8. Az oktatási formák alakulásában szembeűnő, hogy a nappali tagozat mellett létrejőttek a levelező, esti és kiegészítő tagozatok, elsősorban a szocialista országokban, de a fejlett kapitalista országokban is. A kiegészítő tagozatot a felsőfokú szakkönyvtárosi munkakörök gyors szaporodása teszi szükségessé. Egyes országokban ez a szakképzés fő formája (pl. Franciaországban, az NSZK-ban). A levelező és esti tagozatot pedig a szakképzettség nélküli könyvtárosok képzése teszi indokolttá.

9. A tanulmányi idő tartama meglehetősen nagy eltéréseket mutat. A felsőfokon a fejlettebb országokban általában a nappali tagozaton 4-5 év, a levelező, esti tagozaton 5-6 év, a kiegészítő tagozaton 2-3 év. A fejletlen országokban általában rövidebb, 2-3 év a tanulmányi idő, vagyis annyi, mint a fejlett országokban a közép-szintű oktatásé. Általános tapasztalat, hogy a tanulmányi idő a felső, illetve középszintű oktatás intézményeiben az egyes országok helyzetének alakulásával párhuzamosan általában emelkedik. [...]

Ezek és még több más kisebb jelentőségű elvi problémakör átgondolása nyomán lehetővé vált a szakképzés céljának és feladatainak megfogalmazása 1960-ban az akkori reformmunkálatok során, azóta módosítás nem látszott szükségesnek. E szerint az egyetemi könyvtárosképzés célja és feladata olyan szakemberek képzése és nevelése, akik:

- a) a könyvtárakban, bibliográfiai, dokumentációs intézményekben, illetve a könyvkiadásban és könyvterjesztésben felsőfokú szakképzettséget igénylő munkakörök betöltésére alkalmasak s ehhez szilárd hivatástudattal rendelkeznek;

- b) e feladatkörök ellátásához nélkülözhetetlen széles körű és korszerű általános műveltséget, valamint a sajátos szakterületükön, továbbá az ehhez kapcsolódó másik szakjuk területén elmélyült szakműveltséget és a kezdő szakember számára szükséges gyakorlati jártasságot, illetve készségeket megszerzik;
- c) elméleti felkészültségüket, jártasságukat és készségüket a gyakorlatban a társadalom szocialista tudatának alakítása és erősítése, általános és szakmai műveltségének kiszélesítése és elmélyítése, a termelési kultúra és más fontos gyakorlati tevékenységek, valamint a tudományos kutatás támogatása érdekében tudatosan és eredményesen alkalmazni tudják;
- d) a feladatkörüket érintő irodalmi termés áttekintésére, valamint az írás- és olvasás, könyv- és könyvtárkultúra szakirodalmában, különösképpen munkakörük, illetve szűkebb kutatási területük szakirodalmában folyamatos tájékozódásra s ennek segítségével további állandó önművelésre képesek;
- e) végül a szakterületük kutatási szemléletének és módszereinek megismerése és elsajátítása útján önálló szaktudományi kutatásra is felkészülnek.

Mint látható, e szervesen összetartozó célkitűzés magában foglalja a gyakorlati életpálya ellátásához szükséges hivatástudat, valamint elméleti és gyakorlati felkészültség követelményeit, és végül az önművelés és az önálló tudományos munka előfeltételeit is. Természetesen a felkészültség jelzett fő mozzanatait nem mindenkinben érhetnek el egyforma terjedelmet és minőséget, nem is minden felsőfokú munkakörben van rájuk egyformán szükség, de e képességek és ismeretek bizonyos mértéke mindenki számára nélkülözhetetlen, megszerzésük és egymás közötti arányuk lehetővé teszi a leginkább megfelelő munkakör kiválasztását, illetve annak eredményes betöltését [...]

Az egyetemi könyvtárosképzés fejlődésében központi kérdés annak a világnézeti és szakmai tartalomnak az alakulása és azoknak a tanulási és munkamódszereknek az elsajátítása, amelyek a szervezeti kereteket kitöltötték. A tartalom, vagyis az elméleti és történeti ismeretek, valamint a tanulmányok folyamán megszerezhető gyakorlati jártasságok és készségek mindenkori terjedelmétől, összetételétől, arányaitól és színvonalától, valamint a feldolgozás módszereitől függött és függ a könyvtárosok általános és szakmai műveltségének mennyisége, minősége, valamint a megszerzett szakműveltség alkalmazásának módja a gyakorlatban, illetve a gyakorlati munka elméleti áttekintésének és értékelésének a képessége. Ezek határozzák meg, hogy a képzési célokból és feladatokból mi s milyen mértékben valósulhat meg és érvényesülhet a könyvtáros szakképzésében és későbbi munkájában.

A felsőfokú munkaköröket betöltő könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentálók általános és szakmai műveltségében az elméleti és történeti ismeretek, valamint a gyakorlati jártasságok és készségek négy főcsoportja, illetve rétege szerveződik egységbe. A központban a könyvtár szak saját ismeretanyaga és a könyvtárospálya ellátásához szükséges gyakorlati tudás áll. Ez a felkészültség és szakképzés gerince, s ehhez kapcsolódnak a szükséges alapozó és kiegészítő elméleti és történeti ismeretek és pedig: a filozófiai, szociológiai, pszichológiai és pedagógiai tanulmányok, valamint az idegen nyelvi ismeretek és más gyakorlati jártasságok. A felkészültség jellegét, terjedelmét és színvonalát s egyben hatékonyságát az adja meg, hogy ezek a rétegek milyen sajátos összetételben, mennyire kiegyensúlyozottan vagy egyoldalúan, hogyan ötvöződnek egybe és mennyire érvényesülhetnek együttesen a tanulásban, vagy a munkában az elméleti, történeti, illetve gyakorlati feladatok megoldásában.

Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődését legvilágosabban a szak saját elméleti és történeti ismeretanyagának a változásai: terjedelmének, összetételének, belső arányainak, valamint gyakorlati tudniva-

lőinak alakulása mutatja. A két évtized során a tantervi anyag összetétele több okból erősen módosult, fokozatosan és jelentős mértékben bővült, belső arányai jelentősen eltolódtak. [...]

A könyvtár szak minden hallgatója számára kötelező tárgyak együttesen a szakképzés közös törzsanyagát alkotják, amelyekre minden könyvtárosnak, bibliográfusnak és dokumentálónak e szak területén bármilyen munkakörben feltétlenül szüksége van. A szakképzésnek ezek adják meg azt a közös alapot, amelyre a speciális tanulmányok egyes ágai ráépülhetnek, illetve amelyen a gyakorlat kívánalmait szerint létrejöhetnek.

Ugyanakkor a specializálódás tanterve módot ad arra, hogy a könyvtár szak mindenki számára kötelező szakismeret anyagán túl minden hallgató különleges tájékozottságot, sőt felkészültséget szerezhessen olyan szűkebb szakterületeken, amelyek iránt érdeklődés támad benne. Természetesen a specializálódás nem lehet öncélú vagy ötletszerű. Elsősorban olyan tárgykörökben ésszerű megszervezni, amelyek a korszerű könyvtári gyakorlatban is jelentősek, amelyek tehát társadalmilag szükséges tevékenység végzésére adnak felkészültséget. Ilyennek tűnik:

- a szakkönyvtárügy és a tudományos tájékoztatásügy: főként a szakkönyvtári tájékoztatás, a bibliográfia és dokumentáció újszerű részletproblémái;
- a közművelődési, gyermek- és ifjúsági könyvtárügy;
- a könyvtári állományfeltárás folyamatai és időszzerű kérdései;
- a kéziratár és muzeális különgyűjtemények kérdései;
- a könyv- és sajtókiadás és terjesztés mai gyakorlatának fontosabb problémái.

A mérsékelt specializálódás ilyen rendszerével nagyobbrészt össze lehet egyeztetni a közérdeket és az egyéni hajlamokat. Egyben ez alap is arra, hogy később

a könyvtáros kezdeti speciális ismereteit a továbbképzés keretében kibővítsé és elmélyítse.

A könyvtár szak saját tantervi anyagának tehát egy tárgya, illetve foglalkozása sem önmagáért öncélúan szerepel a tanulmányi rendben. Mindegyik a társadalmi közlés egyik legfontosabb ágának: az írásbeli közlés valamely társadalmilag fontos folyamatának az ismeretanyagát alkotja. Ily módon a tantervi anyag biztosíthatja, hogy a szakképzés során az írásbeli közlés egész rendszere, e rendszer történeti kialakulása, mindenkori társadalmi összefüggései és kihatásai, a rendszert létrehozó és felhasználó közösségi szükségletek és igények, a rendszer főbb intézményei és tárgyi termékei megismerhetők legyenek abban a terjedelemben és mélységben, amennyire arra a kezdő felsőfokú könyvtáros, bibliográfus és dokumentáló szakembereknek gyakorlati tevékenységük, illetve kutatási munkájuk ellátásához szükségük van. A szakkutatás és szakképzés gyökeresen új tudományelméleti koncepciója lehetővé teszi, hogy a szakképzés tantárgyai és foglalkozásai ugyanannak a közlési folyamatnak más-más szakaszát vagy oldalát, ezek tényeit és törvényszerűségeit világítsák meg, ennek következtében a tanterv tárgyai a társadalmi valóság egyik nagyjelentőségű tartományának: az írásbeli közlés folyamatának ismeretrendszerébe, annak viszonylag önálló fejezeteként illeszkedjenek be. Így a feldolgozott elméleti és történeti szakismeretek, valamint gyakorlati jártasságok és készségek egy nagyobb egész részeként szervesen és szorosan kapcsolódhatnak egymáshoz, és az egyetemi szakképzés, illetve a majdani gyakorlati vagy kutatói munka során az elvégzendő feladatok megoldásához sokkal inkább együttesen mozgósíthatóknak ígérkeznek, mintha egymástól többé-kevésbé elszigetelten kerül sor a feldolgozásukra.

Mindehhez hozzá kel tenni, hogy két évtized alatt nemcsak a tanterv tárgykörei, hanem a feldolgozás módja, az oktatás-nevelés módszere is számottevő mértékben fejlődött. A régebbi tantervekben túltengtek az előadások, míg a szemináriumok és gyakorlatok csak ritkán és mellékesen jutottak szerephez. A mai tanter-

vek egyensúlyt igyekeznek teremteni az előadás (az ismeretközlés), valamint a gyakorlatok és szemináriumok között. A szemináriumok, gyakorlatok, megbeszélések stb. ma már az időkeretnek több mint felét töltik ki, és a hallgatók személyes aktív közreműködésével történő oktatás-nevelés fő formáivá váltak. A szakképzés tehát nemcsak gyökeresen mást nyújt, mint régebben, de mindazt másként is adja. Olyan módon és módszerekkel, amelyek eredményesebbeknek ígérkeznek, mint a korábbiak.

Az alapozó és kiegészítő tárgyak sok év tapasztalatai alapján fontos rétegét alkotják a könyvtárosok korszerű felkészültségének is. Az ezek körében szerzett ismeretekre és nevelési hatásokra nagy szükségük van az egyetemi tanulmányaikhoz, könyvtári gyakorlati munkájukhoz és a tudományos kutatásaikhoz egyaránt.

A filozófiai tárgyak: így a filozófiatörténet, a dialektikus és történelmi materializmus, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus, az etika, az esztétika, művelődéstudomány sok segítséget nyújtott és nyújt a leendő könyvtárosok marxista világnézetének kialakításában, általános műveltségének kibővítésében és elmélyítésében, szakműveltségének elméleti alapvetésében és tudományos gondolkodásának megszilárdításában is. A filozófiai tanulmányok fokozatosan kialakult tárgykörei általában kielégítőnek tekinthetők.

A szociológiai, pszichológiai és pedagógiai tárgyak a maguk területén szintén igen fontos szerepet töltenek be a könyvtárosok képzésében. A könyvtáros, de ugyanúgy a bibliográfus és a dokumentáló is vagy közvetlenül az olvasókkal, azok igényeinek kielégítésével foglalkozik, vagy közvetve az ezek kielégítését elősegítő szolgáltatások feltételeinek előállításáról gondoskodik (pl. állományfejlesztés, illetve feldolgozás, katalógus, bibliográfiák, dokumentációs kiadványok stb.). Ezért a szociológiai, pszichológiai, pedagógiai és népművelési alapismeretek a könyvtárosok számára is nélkülözhetetlenek. Sőt ezeken túl olyan speciális szociológiai, pszichológiai és pedagógiai ismeretekre is szüksége van, mint a művelődésszociológia, a társadalomlélektan, a

felnőttnevelés lélektana és pedagógiája, az olvasáspszichológia, olvasásszociológia alapjai stb. Az ilyen speciális tanulmányok teszik lehetővé a szociológiai, pszichológiai és pedagógiai felkészültség konkrét alkalmazását a gyakorlati munkában vagy a kutatásban egyaránt.

Az idegen nyelvek szerepe és jelentősége az értelmiségi munkakörökben általában is növekvőben van. A könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentálók munkájában pedig egyenesen rohamosan nő. A tudományos és szakkönyvtárakban az állomány zöme, nem ritkán 75–80%-a külföldi kiadvány, a dokumentáció pedig csaknem egészében külföldi kiadványok tartalmának közvetítését végzi magyarul. Ezért a könyvtáros felkészültségében rendkívül fontos az idegen nyelvtudás. [...]

Az egyetemi könyvtárosképzés fontos kérdése a könyvtár szakkal együtt végezhető másik szak és e szakok körének alakulása. A szakpárosítás szerepének megítélése és ennek következtében lehetőségei a két évtized során többször is változtak, és a fejlődés folyamata ezen a területen még ma sem tekinthető megnyugtatóan kialakultnak.

A nehézségek nagyobb részben abból adódtak és adódnak még ma is, hogy a másik egyetemi szak párosításának feltételeit többnyire nem a könyvtárospálya követelményei, hanem más körülmények és lehetőségek határozzák meg. A másik egyetemi szaknak ezen a pályán más a funkciója, mint a tanári pályán, és ezt a tantervek elkészítése során nem mindig vették figyelembe. A tanári pályán a két szak párosítása inkább gyakorlati okokból, a foglalkoztatás jobb megoldhatósága érdekében szükséges. A könyvtárospályán a másik szak a felsőfokú felkészültség nélkülözhetetlen, szerves kiegészítő része. Elengedhetetlen, hogy a felsőfokú munkakört betöltő könyvtáros, bibliográfus, illetve dokumentáló rendelkezzen olyan egyetemi szintű szakképzettséggel valamely olyan tudományágból, amelynek a könyvtári, bibliográfiai, illetve dokumentációs szolgáltatásokkal való támogatása fontos része az intézmény feladatkör-

ének. Vitathatatlan, hogy csak ilyen kettős szakképzettséggel lehet teljes értékű munkát végezni, amely a kiadványok tartalmának valamely tartományában is szakszerű tájékozottságot biztosít. Éppen ezért a kétszakosság s ebből adódóan a kettős szakképzettség az egyetemi könyvtárosképzés alapvető követelményévé vált. Ez a könyvtáros felkészültség többi rétegével szerves egységbe olvadva teszi képessé a felsőfokú munkakört betöltő könyvtárost, bibliográfust, illetve dokumentálót a tartalmi feladatok színvonalas ellátására, a szocializmus viszonyai között rá váró hivatás eredményes betöltésére. [...]

(Könyvtártudományi tanulmányok 1969. Budapest, 1970. Népművelési Propaganda Iroda. (9–122.) 18–23., 61–62., 76–82. old.)

HANKISS JÁNOS

(1893–1959)

Hankiss János életének és kiterjedt, sokirányú és sokrétű működésének viszonylag rövid időszakában tartozott a debreceni egykori állami főreáliskola, a jelenlegi Fazekas Mihály Gimnázium kötelékébe. Iskolánk alapításának 100. évfordulóján a többi nevezetessé vált tanár között mégis meg kell emlékezni róla, egyrészt mert az már helyes hagyománnyá vált, és mert a további működésének is Debrecen volt a központi színtere. Itt élt és dolgozott 43 éven át. Itt fejtette ki széles körű tudományos kutató munkásságát, hatékony oktató-nevelő tevékenységét és sokféle sikeres szervező-szerkesztő munkáját. Itt készült el feladataira, s innen kapcsolódott be a különféle hazai és nemzetközi tennivalók előbbre vitelébe. S közben, ha lazább formában is, mindvégig kapcsolatban maradt első debreceni munkahelyével: iskolánkkal is.

Debreceni munkálkodásának első szakaszában, 1916 és 1923 között az állami főreáliskola kötelékébe

tartozott. Az első, az 1916–1917-es tanévben az iskola Értesítőjének tanúsága szerint kettős beosztásban dolgozott, a főreáliskolában francia nyelvet tanított két osztályban, a tudományegyetemen pedig francia és német lektori órákat tartott. A következő években is tagja volt az iskola tanári karának, de teljes munkaidőben az egyetemen francia és német lektorként működött. 1923-ban az egyetem létszámába került.

A kapcsolat közte és iskolánk között ezután is fennmaradt. Iskolánk egykori kiváló tanárai között Balassa József, Kürschák József, Oláh Gábor, Kardos Albert és mások mellett mindvégig számon tartotta. Erről az Értesítő több különféle közleménye tanúskodik. Hankiss János többször is szívesen vállalta az érettségi vizsga elnöki tisztét. Még elevenebbé tette ezt a kapcsolatot, hogy hosszú éveken át a francia szakos férfi tanárjelöltek iskolánkban végezték gyakorlatukat, s így rendszeres együttműködés alakult ki az egyetem francia tanszéke és vezetője, valamint egykori iskolája között.

Nem könnyű feladat Hankiss János munkásságát a maga egészében áttekinteni, e munkásság fő területeit, azok jellemző vonásait, színvonalát, eredményeit megvizsgálni, elemezni és értékelni, tevékenysége egészének maradandó értékeit kiemelni, életének és műveinek ma is megszívlelendő és felhasználható tanulságait körvonalazni.

Egyfelől azért, mert a munkássága több különböző szakterületre terjedt ki. Tevékenységén belül feltétlenül megkülönböztetett figyelmet kíván és érdemel sikeres egyetemi oktató- és nevelőtevékenysége, sokrétű és több vonatkozásban is újszerű tudományos kutatómunkássága, kiterjedt népművelő és népszerűsítő, valamint itthon s külföldön végzett kulturális szervező-szerkesztő munkája. Csakhogy az egyes területeken kifejtett munkásságának szakszerű megvizsgálása, elemzése és értékelése kevés kivétellel még nem történt meg. Eddig mindössze vázlatos áttekintés készült róla a Debreceni Tudományegyetem története. I. 1914–1944. c. munkában. Ezenkívül csak az összehasonlító irodalomtudományi munkásságáról szól három tanulmány. Pedig csak

akkor nyerhetünk róla valós képet, ha életét és munkásságát egészében s a maga korának összefüggéseiben szemléljük, annak irányaihoz és színvonalához viszonyítjuk, s ahhoz mérten értékeljük, s ha azt az utókor, vagyis mai életünk szükségletei felől is megvizsgáljuk, s a ma is helytálló és használható eredményeket és értékeket kiemeljük. E nélkül minden áttekintés szükségképpen csak vázlatos lehet, s csupán a főbb területek és eredmények jelzésére szorítkozhat.

Másfelől megnehezíti a helyes mérlegelést és értékelést az is, hogy azokban az évtizedekben, amelyekben Hankiss János élt, tanult és dolgozott, a magyar társadalom életében nagy fordulatok és megrázkódtatások mentek végbe, s mindvégig súlyos és bonyolult ellentmondások feszültek szembe egymással. Korában a társadalom akkori életének egészéből főként két területre összpontosult a kutatás figyelme: a forradalmi munkásmozgalomra és a fasiszta torzulásokra. A kettő közötti különféle haladó vagy konzervatív irányzatokkal, pl. a szociáldemokratákkal, a polgári radikalizmus, liberalizmus, konzervativizmus különféle irányzaival s ezek társadalmi jelentőségével a hazai kutatás csak újabban kezd behatóbban foglalkozni, felismerve, hogy a maguk lehetőségeivel (pl. közélet, sajtó, más kiadványok stb.) ezek a középírányzatok is hozzájárultak a szélsőjobboldal tevékenységének korlátozásához, hatalomra jutása késleltetéséhez. Így csak most van, s még inkább majd ezután lesz mód arra, hogy számos többé-kevésbé elsüllyedt értékünket minden területen, tehát a humán- és társadalomtudományok területén is megismerjük, s velük történeti tudatunkat, illetve az élő gyakorlatunkat gazdagítsuk ugyanúgy, mint ahogy az pl. az irodalom és művészetek, valamint a természettudományok, továbbá a műszaki, agrár- és orvostudományok területén már jó részt megtörtént.

Ezekben az összefüggésekben, a tények és adatok jobb megismerése révén Hankiss János élete, személyisége és munkássága is helyesebb megvilágításba kerülhet. Előtűnik polgári demokrata életfelfogása. Ez a szemlélet és felfogás állítja szembe a hazai szélsőjobb-

oldallal és a német náciizmussal. Pl. a hitleristák uralomra jutása után egyszer sem vállalt előadást Németországban, pedig szakterületei német kutatói közül sokat ismert. Ugyanakkor gyakran tartott előadást más európai országban, így főként Franciaországban, egyszer-kétszer Belgiumban, Hollandiában, Svédországban, Finnországban, Észtországban, Lengyelországban. Bizonyos engedményeket tett viszont az olaszországi utakkal kapcsolatban. Itt a magyar-olasz barátság akkori lehetőségeit felhasználva több előadást is tartott, többnyire a magyar kultúra latin alapjairól és jellegéről a fenyegető német befolyással szemben, közvetlenül a második világháború előtt és a háború elején (1940). Bizonyos mértékig másként alakult a helyzet a hazai baloldal felé, főként a 30-as és 40-es években. Volt néhány baloldali felfogású munkatársa s több személyes ismerőse, akikkel mindvégig fenntartotta a kapcsolatot. Megértette hallgatói, általában az ifjúság új iránti vonzódását, falukutató érdeklődését, a munkássággal kapcsolatokat kereső törekvését, a társadalmi változásokat sürgető felfogását, az ilyen irányba tájékozódó hallgatókat részéről semmilyen hátrány nem érte, írásaik megjelenését lapjainkban vagy másutt elősegítette, szocialista-kommunista hallgatói ügyében és érdekében a hatóságoknál több esetben is közbenjárt, s elhelyezkedésükben is támogatta őket.

Mint e néhány életmozzanat is jelzi, és írásai is tanúsítják, lényegében ez a polgári demokrata világnézet határozta meg egész személyiségét, életfelfogását, tudományos kutatómunkásságának, egyetemi oktató-nevelő, továbbá népművelő, népszerűsítő és szervező tevékenységének, valamint saját publikációinak és szerkesztői kiadói munkájának céljait, irányát, anyagát és módszereit.

Egyetemi tanári munkálkodásának legjelentősebb eredménye több száz francia nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár kiképzése. A bölcsészettudományi karokon akkor az általánosan szokásos szabadág sokszor ötletszerű tanulmányi rendet tervszerűvé tette. Figyelemmel volt a tanárképzés követelményeire, a tanári alap- és szakvizsgák anyagára. De ugyanakkor szaba-

don választott tárgykörből is tartott előadásokat és szemináriumokat, s ezek beiktatásával lehetőséget biztosított újszerű témák tanulmányozására és feldolgozására is. Nem kötelező előadásai rendszerint éppen akkor végzett személyes kutatásairól szóltak. Egyesült bennük az új kutatási eredmény és a közlés, átadás, nevelés szándéka. Éppen ezért frissek, érdekesek, vonzók voltak. Ezeken a francia szakosok túlnyomó többsége részt vett, sőt ide gyakran más szakosok is eljártak, ezért ezeket nem franciául, hanem magyarul tartotta. Ezek az előadások annyira vonzották a hallgatóságot, hogy úgyszólván mindenki minden ellenőrzés nélkül is rendszeresen részt vett rajtuk. Így a szakképzés négy éve folyamán tartós kapcsolat alakulhatott ki a professzor és tanítványai között.

E kapcsolatban az egyik legfontosabb tényező a professzor személyisége volt. Hallgatóiban bizalmat keltett megértő közvetlensége, elismerést váltott ki széles körű gazdag tudása, az összefüggések villámgyors felvillantása, mindenkit megnyert eleven, ötletes, szellemes előadásmódja. Ez a kapcsolat azonban nem szorítkozott az egyetemi órákra. Tanítványai közül sokat bevont olyan további feladatokba, pl. forráskutatásba, irodalomgyűjtésbe és –feldolgozásba, korrektúrázásba, szervezési munkák ellátásába, amelyek során gazdag és egész életükre szóló tapasztalatokat nyerhettek. Ösztönzést adott kisebb-nagyobb cikkek, tanulmányok írására, valamint disszertációk készítésére. Figyelemmel kísérte tanítványai egyéni sorsának alakulását az egyetemi tanulmányaik során és után. Olcsó társasutazásokkal, ösztöndíjak szervezésével, személyes kölcsönökkel elősegítette hallgatói külföldi tanulmányútjait. Támogatásával hosszabb-rövidebb tartózkodásra csaknem minden tanítványa kijutott Franciaországba. Ezt csak a második világháború szakította meg.

Tanulmányaik befejeztével messzemenően támogatta elhelyezkedésükben tanítványait, akik az életben általában jól megállták a helyüket. Zömük középiskolai tanár lett. Néhányan közülük gyakorló-gimnáziumi tanárként, középiskolai igazgatóként, egyetemi oktatóként

dolgoztak, illetve dolgoznak jelenleg is. Többen közülük a kulturális élet más területeire, pl. tudományos kutatóintézetekbe, a művelődésügyi igazgatásba, mások könyvtárba, könyvkiadásba, szerkesztőségekbe kerültek. Viszonylag sokan doktoráltak, hárman aranygyűrűs kitüntetéssel.

Az egyetemi szakképzésen túl sokrétű tudományos kutatómunkásságot végzett, kiterjedt népművelő, népszerűsítő, fordító, szerkesztő, szervező tevékenységet folytatott írásban és szóban, itthon és külföldön. Meggyőző képet ad erről a tudományos munkálkodásának 25. évfordulója alkalmából 1942-ben a Debreceni Egyetemi Francia Intézet tagjainak munkássága címen megjelent címjegyzék, amelyben 10 lapot töltenek meg munkálkodásának könyvészeti adatai. Ez a következő 17 évben még sokkal tovább gyarapodott, hiszen haláláig fáradhatatlanul dolgozott. Összesen mintegy 20 nagyobb könyve, több mint 30 más kisebb önálló kiadványa, több száz tanulmánya, kisebb-nagyobb cikke jelent meg főként magyarul, franciául és olaszul, de néhány angol, német, orosz, finn és lengyel nyelven is. Több hosszabb-rövidebb kézírata kiadatlan maradt.

Tudományos vizsgálódásai főként az irodalom jelenségeire, folyamataira és összefüggéseire irányultak. Itt is három fő területre: a francia irodalomra, továbbá a magyar irodalom és a külföldi irodalmak összefüggéseire, valamint az irodalomelmélet néhány kérdéskörére összpontosultak.

A francia irodalommal leginkább két vonatkozásban foglalkozott. Egyfelől alapos elemzést ad pl. egy kiemelkedő íróról, Destouches-ról, vagy kritikai szövegkiadásokban jelentet meg több régi szöveget, illetve tanulmányokat ír franciául néhány újabb íróról, illetve műről. Másfelől könyvekben, tanulmányokban ismerte-ti a francia írók, illetve művek valamelyikét magyarul a magyar közönség előtt, pl. Diderot szépprózai műveit, Rousseau magyar tárgyú vígjátékait, illetve megírja a francia irodalomra vonatkozó cikkeket a 3 kötetes Világirodalmi Lexikonba.

A magyar írók, irodalmi alkotások és ízlésirányok Hankiss Jánost többnyire világirodalmi összefüggéseikben foglalkoztatták. Gyakori külföldi útjain szerzett tapasztalatai hamar meggyőzték arról, hogy külföldi irodalmi körökben a magyar irodalom és kultúra úgyszólván ismeretlen. Ezért egyre több időt és energiát fordított, több könyvet és sok cikket írt irodalmunk és kultúránk megismertetése érdekében. Ezt két úton vélte elérhetőnek. Egyrészt a magyar irodalom történetének és legjaya műveinek idegen nyelveken való megismertetésével. Másrészt a magyar irodalom és kultúra világirodalmi kapcsolatainak és összefüggéseinek a feltárással. Mindkét úton egyszerre indult el, és igyekezett előre jutni. Juhász Gézával könyvet írt a kortárs magyar irodalomról, és kiadta franciául egy ismert könyvsorozatban, amely fejlettebb nemzeti irodalmakat igyekezett sorjában bemutatni (1930). Néhány év múlva elkészült és megjelent a magyar irodalom története olaszul is (1936). Molnos-Müller Lipóttal együtt összeállította franciául először a magyar költészet, majd a magyar széppróza antológiáját életrajzi bevezetőkkel (1936 és 1938). Valószínűleg ezeknél is nagyobb jelentőségű, hogy a magyar irodalom legfontosabb ismeretanyagát (szerzőket és műveket) beilleszthette két nemzetközileg elismert forrásműbe: a modern irodalmak kronológiája (*Répertoire chronologique des littératures modernes*, 1935) és a 9 kötetes Bompiani világirodalmi lexikonba (1949–1950), amelynek az olasz eredeti után a francia kiadása is hamarosan megjelent (1955–1958). E nagy terjedelmű munkákkal párhuzamosan elkészült egy sor olyan rövidebb tanulmány is, amelyben a legismertebb magyar írók, költők – pl. Petőfi, Jókai, Madách, Liszt Ferenc, az író és több más írónk – világirodalmi kapcsolatait igyekezett feltárni. Külön is meg kell említeni azokat a cikkeket, amelyekben a külföldi irodalmak és dokumentumok magyar, illetve debreceni vonatkozásait dolgozta fel (*Hungarica*, 1939).

Irodalomelméleti kutatásait is több irányban folytatta. Egyfelől sok tanulmányában elemezte, s több könyvében is összefoglalta az irodalmi mű belső törvénysze-

rűségeit, a mű és az olvasó kapcsolatait, az élet és irodalom összefüggéseit (pl. Irodalomszemlélet I-II. 1934–1941., *Défense et illustration de la littérature*. Paris 1936., *La littérature et la vie*. Sao Paulo 1951.). Másfelől igyekezett kibővíteni az irodalom hagyományos körét. Vizsgálódásaiba bevonta a tudományos-fantasztikus irodalmat elsősorban Jules Verne ürügyén és a róla írt könyvében (1930). De magukra vonták figyelmét az irodalomalatti kalandos olvasmányok, a detektívregények is, minthogy azt a társadalom széles tömegei olvassák (1928).

Több folyóiratot és könyvsorozatot szerkesztett párhuzamosan is, önállóan vagy társszerkesztőkkel. Pl. Debreceni Szemle (1927–1948), Helicon (1938–1943, több nyelvű összehasonlító irodalomtudományi folyóirat, melynek folytatásaképpen a közelmúltban megindult a hasonló jellegű Neo-Helicon kiadása), Magyar Lélek (1939–1944, a népművelés országos folyóirata), Kortársaink (életrajzsorozat, 1928–1935) stb.

Közben több különféle intézmény irányítását is ellátta. A húszas évek első felében a Népszerű Főiskolai Tanfolyam titkára volt. Azután Milleker Rezsővel felváltva alapítója és igazgatója volt a Debreceni Nyári Egyetemnek. Titkára volt a Modern Irodalomtörténeti Nemzetközi Bizottságnak, s szervezte annak kongresszusát (Budapest 1931, Amsterdam 1935, Lyon 1939; ennek a folyóirata volt a Helicon).

(A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt Főreáliskola) értesítője az 1972–73-as centenáriumi évről. Debrecen, 1973. 100-104. old.)

Kovács Máté egy személyben volt pedagógus és tudós, tudományszervező és könyvtári teoretikus és nem utolsó sorban politikus. Ez a sokoldalúság végigkísérte egész életútján.

Kovács Máté fogékony volt minden korszerű gondolat iránt, mindig rendszerben gondolkodott. Elméleti és gyakorlati munkája során a lényegi összefüggések felismerésére törekedett. Ennek is köszönhető, hogy minden felelős beosztásban, gimnáziumi tanárként, a Nemzeti Parasztpárt politikusaként, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkáráként, a Magyar Enciklopédia főszerkesztőjeként, könyvtárigazgatóként maradandót tudott alkotni.

1956-tól tanszékvezető egyetemi tanárként megszilárdította és elméletileg megalapozta a hazai egyetemi szintű könyvtársképzést és jelentős szerepet vállalt a magyar könyvtárügy szellemi irányításában. Közismert volt humánuma: hallgatóit tisztelte és szerette, sorsukat diplomájuk megszerzése után is nyomon követte és ha tudta pályájukat egyengette. Sokoldalú és gazdag tudományos tevékenysége, bölcsessége, karizmatikus egyénisége tették a hazai könyvtár- és művelődésügy kiemelkedő személyiségévé.

Szabó Sándor

Ára: 700,- Ft

9 789639 315938